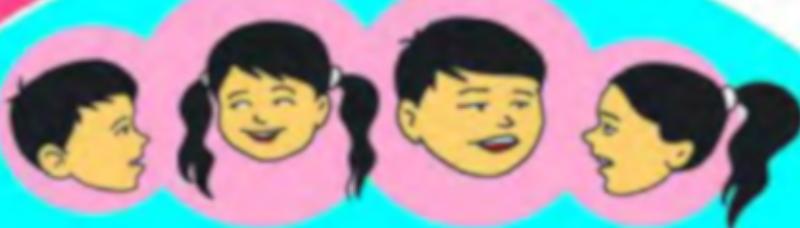

କଥା ୧୧

ନେପାଲୀ

नेपाली

कक्षा ११

नेपाल सरकार
शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय
पाठ्यक्रम विकास केन्द्र
सानोठिमी, भक्तपुर

प्रकाशक : नेपाल सरकार
शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय
पाठ्यक्रम विकास केन्द्र
सानोठिमी, भक्तपुर

© पाठ्यक्रम विकास केन्द्र

वि.सं. २०७७

मूल्य :

मुद्रण :

पाठ्यक्रम विकास केन्द्रको लिखित स्वीकृतिबिना व्यापारिक प्रयोजनका लागि
यसको पूरै वा आंशिक भाग हुबहु प्रकाशन गर्न, परिवर्तन गरेर प्रकाशन गर्न, कुनै
विद्युतीय साधनमा उतार्न वा अन्य रेकर्ड गर्न र प्रतिलिपि निकाल्न पाइने छैन ।

हाम्रो भनाइ

शिक्षाले विद्यार्थीमा ज्ञानको खोजी गरी सिकाइ र वास्तविक जीवनबिच सम्बन्ध स्थापित गर्दछ । शिक्षाले विद्यार्थीमा अधिकार, स्वतन्त्रता र समानताको प्रवर्धन गर्ने, स्वस्थ जीवनको अभ्यास गर्ने, तार्किक विश्लेषण गरी निर्णय गर्ने र वैज्ञानिक विश्लेषणका आधारमा व्यक्ति, समाज र राष्ट्रको दिगो विकासमा सरिक सक्षमताको विकास गर्नुपर्छ । यस्तै विद्यार्थीमा नैतिक आचरणको प्रदर्शन, सामाजिक सद्भाव र पर्यावरणीय सन्तुलन प्रति संवेदनशीलता ख्वम् दिगो शान्तिका लागि प्रतिबद्ध रहने सक्षमताको विकास गर्ने अपेक्षा गरिएको छ । शिक्षाले आधुनिक ज्ञान, सिप, सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग गर्ने, स्वावलम्बी र व्यवसायमुखी सिपको अभ्यास गर्ने, राष्ट्र, राष्ट्रियता र राष्ट्रिय आदर्शको सम्मान गर्ने, समाज स्वीकार्य आचरण र कार्यसंस्कृतिको अवलम्बन गर्ने, सहिष्णु भाव राख्ने नागरिक तयार गर्नुपर्छ । यस्तै शिक्षाबाट सिर्जनशील, कल्पनाशील, उद्यमशील ख्वम् उच्च सोच र आदर्शमा आधारित व्यवहार गर्ने, समसामयिक चुनौतीहरूको सफल व्यवस्थापन गर्नेलगायतका विशेषताले युक्त स्वावलम्बी, देशभक्त, परिवर्तनमुखी, चिन्तनशील ख्वम् समावेशी समाज निर्माणमा योगदान गर्न सक्ने नागरिक तयारीको अपेक्षा पनि गरिएको छ । यी पक्षलाई दृष्टिगत गरी राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप, २०७६ अनुसार तयार गरिएको कक्षा ११ को नेपाली विषयको पाठ्यक्रममा आधारित भई यो पाठ्यपुस्तक विकास गरिएको हो ।

यस पाठ्यपुस्तकको लेखन श्री बेगेन्द्र सुब्बा, श्री देवीप्रसाद घिमिरे, श्री रामचन्द्र खनाल र श्री ज्ञानेश्वर निरौलाबाट भएको हो । पाठ्यपुस्तकलाई यस रूपमा ल्याउने कार्यमा यस केन्द्रका महानिर्देशक श्री केशवप्रसाद दाहाल, डा. लेखनाथ पौडेल, प्रा.डा. रमेशप्रसाद भट्टराई, डा. नवराज कर्टेल, डा. जानुका नेपाल, डा. गीता खरेल, श्री विष्णु ज्वाली, श्री नारायणजड थापा, श्री टुकराज अधिकारी, श्री गणेशप्रसाद भट्टराई र श्री पुरुषोत्तम घिमिरेको योगदान रहेको छ । यसको विषयवस्तु सम्पादन श्री छन्दु खनालबाट, भाषा सम्पादन श्री चिनाकुमारी निरौलाबाट र लेआउट डिजाइन श्री सन्तोषकुमार दाहालबाट भएको हो । यस पाठ्यपुस्तकको विकास कार्यमा संलग्न सबैप्रति पाठ्यक्रम विकास केन्द्र धन्यवाद प्रकट गर्दछ ।

पाठ्यपुस्तकलाई शिक्षण सिकाइको महत्त्वपूर्ण साधनका रूपमा लिइन्छ । यस पाठ्यपुस्तकको प्रयोगबाट पाठ्यक्रमद्वारा लक्षित सक्षमता हासिल गर्न विद्यार्थीलाई सहयोग पुऱ्यने अपेक्षा गरिएको छ । पाठ्यपुस्तकलाई सकेसम्म क्रियाकलापमुखी र रुचिकर बनाउने प्रयत्न गरिएको छ । यस पाठ्यपुस्तकलाई अझै परिष्कृत पार्नका लागि शिक्षक, विद्यार्थी, अभिभावक, बुद्धिजीवी ख्वम् सम्पूर्ण पाठकहरूको समेत महत्त्वपूर्ण भूमिका रहने हुँदा सम्बद्ध सबैको रचनात्मक सुभावका लागि पाठ्यक्रम विकास केन्द्र हार्दिक अनुरोध गर्दछ ।

विषयवस्तु

क्र.सं.	विषयवस्तु	पृष्ठ सं.
१	वीर पुर्खा (कविता)	१
२.	गाउँको माया (सामाजिक कथा)	१२
३.	संस्कृतिको नयाँ यात्रा (आत्मपरक निबन्ध)	३०
४.	योगमाया (राष्ट्रिय जीवनी)	४५
५.	साथीलाई चिठी (चिठी)	६४
६.	त्यो फेरि फर्कला (मनोवैज्ञानिक कथा)	७७
७.	पर्याप्तर्यटनका सम्भावना र आयाम (वस्तुपरक निबन्ध)	९७
८.	लौ आयो ताजा खबर (लघु नाटक)	१११
९.	सफलताको कथा (रिपोर्टर्जमूलक रचना)	१२७
१०.	कृषिशालामा एक दिन (संवाद)	१४०
११.	रारा भ्रमण (दैनिकी)	१५३
१२.	जलस्रोत र ऊर्जा (वक्तृता)	१६६

वीर पुर्खा

- वासुदेव त्रिपाठी

कुन पहाडले कुन खोलाले तिम्रो जति छेकेथ्यो र
 वीर पुर्खा ! कुन आँधीले तिम्रो यात्रा रोकेथ्यो र
 गरुडको भैं वेज तिम्रो कुन आकाशले बाँध्न सक्यो
 पौरखले रच्यौ नेपाल ! पहाड तराई जुट्न सक्यो ।

पूर्व टिस्टा तिमीलाई सम्भी अभै रुन्छ होला
 पश्चिम राबी तिम्रो अभै रक्तधारा धुन्छ होला
 काँगडा र कलझाको ढुङ्गा माटो बोल्छ होला
 वीर पुर्खा ! तिम्रो गीत गङ्गाभरि गुँज्छ होला ।

डिगर्चामा डोब तिम्रो चिसो हिउँभित्र होला
 वेत्रावती किनारभरि पौरखको चिनो होला
 वीर पुर्खा ! तिमीलाई मितेरीले मात्रै बाँध्यो
 सागर तरी संसारभरि वीर गोर्खा रगत बज्यो ।

नाका थुनी नेपालीलाई कसले छेक्न सकेथ्यो र
 हिमालको हिमनदी कसले रोक्न सकेथ्यो र
 वीर पुर्खा ! तिम्रै रगत नेपालीका नसाभरि
 उही गीत उही जौरव चन्द्रसूर्य धजाभरि ।

शब्दभण्डार

१. 'वीर पुर्खा' कविता गति, यति र विरामका आधारमा लय मिलाई पढ्नुहोस् :

४ अक्षर	४ अक्षर	४ अक्षर	४ अक्षर
कुन पहाडले	कुन खोलाले	तिम्रो गति	छेकेथ्यो र
वीर पुर्खा	कुन आँधीले	तिम्रो यात्रा	रोकेथ्यो र
गरुडको भै	वेज तिम्रो	कुन आकाशले	बाँध्न सक्यो
पौरखले	रच्यौ नेपाल	पहाड तराई	जुट्न सक्यो

२. दिइएका अर्थ दिने शब्द पाठबाट छानेर लेख्नुहोस् :

- (क) गिर्द्ध प्रजातिको ठुलो पक्षी विशेष
- (ख) प्रवाह
- (ग) डाम
- (घ) गौँडा
- (ङ) पुरुषार्थ

३. तल दिइएका शब्दलाई वाक्यमा प्रयोग गर्नुहोस् :

पर्वत, तीर, बहादुर, सङ्केत, नभ, समुद्र, पाषाण, झन्डा

४. दिइएका शब्दसँग मिले अनुप्रासयुक्त शब्द खोज्नुहोस् :

आँधी, वेज, खोला, तराई, धारा, माटो, रगत, गौरव, यात्रा

बोध र अभिव्यक्ति

१. कविता पढी दिइएका प्रश्नको उत्तर दिनुहोस् :

- (क) कवितामा कतिओटा श्लोक छन् ?
- (ख) कुन कुन पड्कितमा सबैभन्दा बढी पद रहेका छन् ?
- (ग) समान पदसङ्ख्या भरको श्लोक कुन हो ?

- (घ) कुन पङ्कितमा सबैभन्दा कम पद रहेका छन् ?
- (ङ) कवितामा प्रयोग भएका नदी र स्थानको सूची बनाउनुहोस् ।
२. ‘वीर पुर्खा’ कविताको पहिलो श्लोक पढी त्यसलाई गद्यमा रूपान्तर गर्नुहोस् ।
३. कविता पढी विषयको क्रम मिलाएर लेख्नुहोस् :
- (क) वीर पुर्खाहरूको रगत नेपालीको नसा नसामा छ ।
- (ख) वीर पुर्खाको गतिलाई खोला र आँधीले रोक्न सक्दैन ।
- (ग) वेत्रावतीको किनारमा नेपालीको पौरखको चिनो छ ।
- (घ) काँगडा र कलझाले नेपालको इतिहास बोलेको छ ।
- (ङ) पुर्खाको पौरखले नेपालको पहाड र तराईलाई जोडेको छ ।
४. दिइश्यको कवितांश पढ्नुहोस् र सङ्क्षिप्त उत्तर लेख्नुहोस् :

डिगर्चामा डोब तिम्रो चिसो हिउँभित्र होला
 वेत्रावती किनारभरि पौरखको चिनो होला
 वीर पुर्खा ! तिमीलाई मितेरीले मात्रै बाँध्यो
 सागर तरी संसारभरि वीर गोर्खा रगत बज्यो ।

प्रश्नहरू

- (क) माथिको कवितांशमा हाम्रा पुर्खाहरूका बारेमा के भनिएको छ ?
- (ख) हामीले हाम्रा पुर्खाको गौरव कसरी जोगाउन सक्छौं ?
- (ग) ‘सागर तरी संसारभरि वीर गोर्खा रगत बज्यो ।’ यस कथनको तात्पर्य के हो ?
५. दिइश्यको कवितांश पढी सोधिएका प्रश्नहरूको दिनुहोस् :
- कुन पहाडले कुन खोलाले तिम्रो गति छेकेथ्यो र
 वीर पुर्खा ! कुन आँधीले तिम्रो यात्रा रोकेथ्यो र
 गरुडको झौं वेग तिम्रो कुन आकाशले बाँध्न सक्यो
 पौरखले रच्यौ नेपाल ! पहाड तराई जुट्न सक्यो ।

प्रश्नहरू

- (क) नेपालीहरूको कस्तो पौरखले नेपालको रचना भएको हो ?
- (ख) कवितांशका आधारमा हाम्रा वीर पुर्खाको गौरव गाथाको वर्णन गर्नुहोस् ।
६. ‘वीर पुर्खा’ कविताको चौथो श्लोकलाई मुख्य आधार बनाई दिइएका प्रश्नको उत्तर दिनुहोस् :
- (क) नेपालीहरूको वीरता कसरी गुण्जिएको छ ?
- (ख) चन्द्रसूर्य धजामा कस्तो गौरव अद्भुकित छ ?
७. दिइएको कवितांशको व्याख्या गर्नुहोस् :
- गरुडको भैं वेग तिम्रो कुन आकाशले बाँध्न सक्यो
पौरखले रच्यौ नेपाल ! पहाड तराई जुट्न सक्यो ।
८. दिइएका बुँदाका आधारमा ‘वीर पुर्खा’ कविताको समीक्षात्मक टिप्पणी गर्नुहोस् :
- (क) पुर्खाको विजय यात्रालाई पहाड र खोलाले छेक्न तथा आँधीले रोक्न नसकेको
- (ख) आकाशमा स्वच्छन्द उड्ने गरुडको जस्तो वेग
- (ग) पौरखी पुर्खाले तराई, पहाड र हिमाललाई जोडेर नेपाल बनाएका
- (घ) हाम्रा वीर पुर्खाको बहादुरीको गीत टिस्टा र राबी नदी तथा काँगडा, कलह्णा र गङ्गासम्म गुण्जिएको
- (ङ) उत्तरमा तिब्बतसम्म पौरखी पाइला पुगेको
- (च) मित्रताले मात्र पुर्खाहरूको विजय यात्रालाई रोक्न सकेको
- (छ) पुर्खाहरूको बहादुरी संसारभर फैलिएको
- (ज) हाम्रो नसामा आज पनि पुर्खाकै रङ्गत बगेको
९. दिइएको अनुच्छेद पढी मुख्य मुख्य बुँदाहरू टिजुहोस् :
- सुरु सुरुमा इतिहास पनि साहित्यकै एक अद्गका रूपमा मानिएको थियो । मानिसहरूलाई आनन्द दिलाउने तथा मनोरञ्जन प्रदान गर्ने साधनका रूपमा यसको प्रयोग गरिन्थ्यो । इतिहासका सत्य घटनालाई बढीभन्दा बढी रोचक बनाउन अनेक काल्पनिक कुरा समावेश

गरिन्छ्यो । यसले गर्दा इतिहासको वास्तविकता के हो, पहिल्याउनसमेत गाढो पर्थ्यो । इसापूर्व पाँचौं शताब्दीतिरका केही चिन्तकहरू इतिहासलाई तथ्यपूर्ण बनाउन प्रयत्नशील थिए । ग्रिक विद्वान् हेरोडोटसको नाम यस प्रसङ्गमा विशेष उल्लेखनीय छ । उनी इतिहासका प्रथम सिद्धान्तकारका रूपमा पनि चिनिन्छन् । हेरोडोटसपछि थुप्रै विद्वानहरूले इतिहासलाई कथा र दन्त्यकथाभन्दा अलग ढण्गले लेख्ने प्रयत्न गरे । हेरोडोटसकै अनुयायी थ्युसिडाइसले पेलोपोनेसियन युद्धको इतिहास आफ्नै व्यक्तिगत अवलोकन र प्रत्यक्षदर्शीको बयानका आधारमा तयार पारेका थिए । अरिस्टोटलले इतिहासलाई दार्शनिक चिन्तनका रूपमा लिएका थिए । मध्यकालमा आएर युरोपमा इतिहासलाई धर्मसँग गाँसेर अध्ययन र परिभाषित गर्ने परिपाटी विकास भयो । सोरौं सत्रौं शताब्दीमा युरोपमा आएको पुनर्जागरणले भने इतिहास लेखनमा ठुलै परिवर्तन ल्यायो । यस युगमा आएको परिवर्तनले गर्दा फेरि विद्वानहरूले इतिहास लेखनलाई तथ्यपूर्ण बनाउन थाले । आधुनिक युगमा इतिहास लेखनको वैज्ञानिक पञ्चतिको विकास भयो । यस युगमा प्राचीन इतिहासको खोजीको प्रक्रिया पनि तीव्र भयो र इतिहास खुट्टै विधाका रूपमा स्थापित भयो ।

१०. दिइस्को अनुच्छेद पढी सोधिएका प्रश्नहरूको जवाफ दिनुहोस् :

भाषा यादृच्छिक वाक्प्रतीकहरूको त्यस्तो व्यवस्था हो, जसका सहायताले समाजका व्यक्तिहरू आफ्नो विचार विनिमय गर्दछन् । भाषालाई स्पष्ट रूपमा चिन्न यसका प्रकृति र विशेषताहरूको उल्लेख गर्नु अभ्य सान्दर्भिक ठहरिन्छ । भाषा पूर्णतः पैतृक सम्पत्ति नभई मानिसको आर्जित सम्पत्ति हो । भाषा आद्यान्त सामाजिक वस्तु हो र यो खक्प्रकारको परम्परा पनि हो । कुनै पनि व्यक्ति भाषाको आर्जन गर्न सकदछ तर पूर्णरूपले उत्पादन गर्न सक्दैन । वास्तवमा भाषा अनुकरणद्वारा आर्जन गर्ने गरिन्छ । भाषा परिवर्तनशील हुने भएकाले यसको कुनै अन्तिम स्वरूप हुँदैन । भाषाको भौगोलिक र ऐतिहासिक सीमा हुन्छ । प्रत्येक भाषाको आफ्नै प्रकारको संरचना हुन्छ । स्वाभाविक रूपमा हरेक भाषा जटिलताबाट सरलतातर्फ यात्राशील रहन्छ । त्यस्तै हरेक भाषा आफ्नो विकासको क्रममा स्थूलबाट सूक्ष्मतिर र अपरिपक्वको स्थितिबाट परिपक्वको स्थितितिर यात्रारत रहन्छ । सबै भाषाको आफ्नो मानक रूप हुन्छ । यादृच्छिकता, सिर्जनात्मकता, द्वैधता, सान्दर्भिकता, मौखिकता, श्रावणिकता भाषाका विशेषता हुन् ।

प्रश्नहरू

- (क) भाषा भनेको के हो ?
- (ख) भाषाका विशेषताहरू बताउनुहोस् ।
- (ग) ‘वाक्प्रतीक’ र ‘यादृच्छक’ शब्दको अर्थ लेखी वाक्यमा प्रयोग गर्नुहोस् ।
- (घ) यस अनुच्छेदको पहिलो वाक्यलाई संयुक्त वाक्यमा बदल्नुहोस् ।

सुनाइ र बोलाइ

१. सुनाइ पाठ १ सुन्नुहोस् र खाली ठाउँ भर्नुहोस् :

पारिन्छ ..... जब खण्ड खण्ड

रहन्छ के राष्ट्रौ त्यहाँ .....

..... पत्ता जब खात खात

सिद्धिन्छ ..... अनि फूलबाट ।

२. राष्ट्र जोगाउन के के गर्नुपर्छ, सुनाइ पाठका आधारमा छलफल गरी प्रतिक्रिया व्यक्त गर्नुहोस् ।

३. विविधताले भरिपूर्ण नेपाललाई कसरी एकताबद्ध राख्न सकिन्छ, तर्क प्रस्तुत गर्नुहोस् ।

भाषातत्त्व

नेपाली वर्णहरू (लेख्य र कथ्य)

नेपाली लेख्य वर्ण

नेपाली लेख्य वर्णहरू निम्नानुसार छन् :

- स्वर वर्ण

अ   आ   इ   ई   उ   ऊ   ऋ
ए   ऐ   ओ   औ   अं   अः

- व्यञ्जन वर्ण

क   ख   ग   घ   ঁ

च	छ	ज	झ	ञ								
ट	ठ	ड	ঢ	ণ								
ত	থ	দ	ধ	ন								
প	ফ	ব	ভ	ম								
য	ৱ	ল	ৱ	শ	ষ	স	হ	়	ঞ	ত্র	়	জ্ব

নেपালী উচ্চারণমা আউনে বৰ্ণ

বোলচালমা বা উচ্চারণমা আউনে বৰ্ণহৰু যসপ্রকার ছন्, জস্তৈ :

- স্বর বৰ্ণ

অ	আ	ই	ও	ৱ	়	ৌ
---	---	---	---	---	---	---

- ব্যঞ্জন বৰ্ণ

ক	খ	গ	ঘ	ঁ	
চ	ছ	জ	ঝ		
ট	ঠ	ড	ঢ		
ত	থ	দ	ধ	ন	
প	ফ	ব	ভ	ম	
য	ৱ	ল	ৱ	শ	হ

নেপালী ব্যঞ্জনকো বৰ্ণিকরণ

নেপালী ব্যঞ্জন বৰ্ণলাঈ উচ্চারণ স্থান, উচ্চারণ প্ৰয়ত্ন, ঘোষত্ব র প্ৰাণত্বকা আধাৰমা বৰ্ণিকৰণ গৱিন্দি ।

১. উচ্চারণ স্থানকা আধাৰমা

উচ্চারণ স্থানকা আধাৰমা নেপালী ব্যঞ্জন বৰ্ণহৰু নিম্নলিখিত ছন् :

(ক) কণ্ঠ্য : ক খ গ ঘ ঁ

(খ) দন্তমূলীয় : চ ছ জ ঝ ট ঠ ড ঢ ন র ল স

(ज) दन्त्य : त थ द ध

(घ) ओष्ठ्य : प फ ब भ म व

(ङ) तालव्य : य

(च) स्वरमन्त्रमुखी : ह

२. उच्चारण प्रयत्नका आधारमा

उच्चारण प्रयत्नका आधारमा नेपाली व्यञ्जन वर्णहरू निम्नलिखित छन् :

(क) स्पर्शी : क ख ग घ ट ठ ड ढ
त थ द ध प फ ब भ

(ख) स्पर्शसङ्घर्षी : च छ ज झ

(ग) सङ्घर्षी : स ह

(घ) नासिक्य : ङ न म

(ङ) कम्पित : र

(च) पाश्विक : ल

(छ) अर्धस्वर : य व

३. घोषत्वका आधारमा

घोषत्वका आधारमा नेपाली व्यञ्जन वर्णहरू निम्नलिखित छन् :

(क) घोष : ग ज ङ द ब घ झ ठ थ भ ङ न म य र ल व ह

(ख) अघोष : क च ट त प ख छ ठ थ फ स

४. प्राणत्वका आधारमा

प्राणत्वका आधारमा नेपाली व्यञ्जन वर्णहरू निम्नलिखित छन् :

(क) अल्पप्राण : क च ट त प ग ज ङ द ब ङ न म य र ल व

(ख) महाप्राण : ख छ ठ थ फ घ झ ठ थ भ स ह

प्रश्नहरू

१. कथ्य नेपालीमा नभएका वर्णहरू कुन कुन हुन् लेख्नुहोस् ।
२. दिङ्गेका लेख्य वर्णहरूको उच्चारण कस्तो हुन्छ, लेख्नुहोस् :

ई	ऊ .....
ऋ.....	ऐ .....
औ	अं .....
अः	अ .....
ण	श .....
ष	झ .....
त्र	ञ .....

३. दिङ्गेको कवितांशबाट गाढा वर्ण टिपी तिनको उच्चारण स्थान छुट्याउनुहोस् :

कुन पहाडले कुन खोलाले तिम्रो गति छेकेथ्यो र
  वीर पुर्खा ! कुन आँधीले तिम्रो यात्रा रोकेथ्यो र
  गरुडको झैं वेग तिम्रो कुन आकाशले बाँध्न सक्यो
  पौरखले रच्यौ नेपाल । पहाड तराई जुट्न सक्यो ।
४. ‘काँगडा र कलह्गाको ढुङ्गा माटो बोल्छ होला’ पद्धितमा रहेका सहला व्यञ्जन वर्णलाई उच्चारण स्थानका आधारमा पहिचान गरी सूचीबद्ध गर्नुहोस् ।
५. दिङ्गेको अनुच्छेदबाट पाँचओटा सघोष र पाँचओटा अघोष वर्ण खोजी लेख्नुहोस् :

नेपालका कतिपय भाषा अहिले पनि कथ्य परम्परामा नै सीमित छन् । लेख्य परम्परा भएका भाषाहरूमा नेपाली, मैथिली, नेवारी, तामाङ, मगर, लिम्बु, भोजपुरी, अवधी आदि हुन् । अन्य केही भाषाहरूमा लेख्य परम्पराको विकास हुँदै छ । यस्ता भाषाहरू गुरुड, थुलुड, बान्तवा, चाम्लिड, खालिड, कुलुड आदि हुन् ।
६. दिङ्गेका पद्धितबाट पाँचओटा अल्पप्राण र पाँचओटा महाप्राण वर्ण पहिचान गरी लेख्नुहोस् :

डिगर्चामा डोब तिम्रो चिसो हिँड़भित्र होला

बेत्रावती किनारभरि पौरखको चिनो होला
वीर पुर्खा ! तिमीलाई मितेरीले मात्रै बाँध्यो
सागर तरी संसारभरि वीर गोर्खा रगत बज्यो ।

६. दिङ्गका वर्णहरूको उच्चारण स्थान र प्राणत्वको पहिचान गरी लेख्नुहोस् :
- क, ख, ट, त, फ, ह
८. उच्चारण प्रयत्न र घोषत्वका आधारमा दिङ्गका वर्णहरूको पहिचान गरी लेख्नुहोस् :
- ख   छ   स   न   य   ब
९. उच्चारण स्थान र घोषत्वका आधारमा दिङ्गका व्यञ्जन वर्णको वर्गीकरण गर्नुहोस् :
- घ   द   छ   ह   फ   य
१०. उच्चारण प्रयत्न र प्राणत्वका आधारमा दिङ्गका व्यञ्जन वर्णहरूको वर्गीकरण गर्नुहोस् :
- म   स   ठ   ज   थ   र

सिर्जना र परियोजना

१. दिङ्गको कवितांशमा उपयुक्त शब्द छानी भर्नुहोस् :
(हिमालको, मैदानमा, गाथा बोकी, न्यानो घाम)
गौरवको ..... सिर्जनाको फूल रोपी
नेपालीको मनमुटु ..... हिउँले छोपी
आर्य तल मधेसमा न्यानो तापी .....
उदास्को ..... पूर्वको त्यो बिहानीमा ।
२. दिङ्गको कवितांश पढ्नुहोस् र त्यस्तै लयमा अरू चार पछिक्ति थज्नुहोस् :
तिमी उभिस्को एक मुठी माटो
उचालेर हेरे भेटिन्छ कि बाटो
माटो जीवन हो, माटो नै हो माया
माटो सँगालेर खोज आफ्नै छाया ।

३. देशभक्तिको भावनाले ओतप्रोत भर्खो रउटा कविता वा जीत रचना गरी कक्षामा सुनाउनुहोस् ।
४. अभिभावक वा अन्य जानकार व्यक्तिसँग सोधखोज गरी आफ्नो पाँच पुस्ताको पुख्योली विवरण तथा वंशतालिका निर्माण गर्नुहोस् र कक्षामा प्रदर्शन गर्नुहोस् ।

सुनाइ पाठ १

पारिन्छ सत्ता जब खण्ड खण्ड
रहन्छ के राष्ट्र त्यहाँ अखण्ड ?
धुतिन्छ पत्ता जब खात खात
सिद्धिन्छ शोभा अनि फूलबाट ।

नाना कला कौशल सभ्यताको
विचित्रताको तर रक्ताको
अहो हिमाली फुल ल्यूँ कि हात
रकै थुँगामा सय लाख पात ।

साभार : 'राष्ट्रनिर्माता' खण्डकाव्य (राष्ट्रकवि माधव दिमिरे)

- इस्माली

लगभग दुई वर्षपछि गाउँतिर फर्केको थिएँ । यी दुई वर्षका बिचमा धेरै पटक प्रयास गरेँ - गाउँतिर जाऊँ भनेर । तर हरेक पटक खउटा अल्फो आइपर्थ्यो र प्रयास केवल प्रयासै रहन जान्यो । यसपटक बल्लतल्ल उम्केर आउन सकेको थिएँ । बाटाभरि आँखामा गाउँ नै नाचिरहयो । मानसपटलभरि गाउँ नै

सलबलाइरहयो - बुधना, परिछन, रामदरस, बखतबहादुर, कान्छो भाङ्ग, आमा, बा, घर, छिमेक, टोल र गाउँ, सुल्ताना डाँकुको नौटड्की, महावीरजीको झन्डामेला, हाटबजार... अनि यस्तै यस्तै थुप्रै घटनाहरू । एक समय गाउँका यी घटना, भिडभाड, चहलपहलहरूको म प्रत्यक्षदर्शी थिएँ । त्यति मात्र होइन, म पनि तिनमै थिएँ । अहिले आएर ती सबको पृथक्ताबोध कता कता चास्स बिभाउँछ - आफैलाई । गाउँमा बस्न नपाउनुको पीडाबोध हलकक मौलिन्छ छातीभरि । अस्ति भर्खर मात्र भाइले चिठी लेखेथ्यो, ‘दाजु ! अचेल त परिछनको टोलमा बेलुकी बेलुकी ‘रबिन-हुड’ को नाटक रिहर्सल गर्दै छन् । आहा ! चिठी पढेर म कति खुसी भएँथे... । चिठी पढिसकेपछि जीवनमा मैले लगभग पहिलो पटक बोध गरेँ - हाम्रो गाउँमा पनि साँच्यैका मान्छेहरू रहेछन् जो जीवनलाई बुझ्दै छन् । हाम्रो गाउँ पनि केही हो र केही हुन सक्छ र यही ‘केही हुनु’ नै मेरा लागि अथवा हाम्रा लागि माने म, बुधना, परिछन र बखतबहादुरका हकमा जीवन खुल्दथ्यो अर्थात् जीवनको, बाँचुको माने लाजदथ्यो ।

एक पटक स्वयम् परिछनले पनि सायद मेरो भाइद्वारा नै हुन सक्छ, लेखासर पठाएँथ्यो - “किसन भाङ्ग ! तिमीहरू त लेखपढ गरेर ठुला मान्छे भयौ । सँगैका साथी हामी, लाज्छ, धेरै पछाडि छुटिसक्यौं । कठै ! तिमी पनि गाउँमा बसिदिँदा हौ त हामी जस्ता गँवारले पनि दुईचार कुरा जान्ने मौका पाउने थियौं ।” हुन त परिछनले सोभो हिसाबले नै भनेको होला, तर मलाई कता कता लाज्यो कि मलाई ठुलो मान्छे बनासर परिछन ममाथि व्यङ्ग्य कर्दै छ । परिछनको यो गुनासोसँगै गाउँ बस्न नपाउनुको पीडाबोध मभित्र फेरि पनि जीवन्त भएँथ्यो ।

म लगभग गाउँनिक आइपुगिसकेको थिएँ । चैते बतास उन्मुक्त भई छारो उडाउँदै थियो । घाम लगभग चर्कदै थियो र म - कृष्ण, गाउँ पुज्ने लालसमा खोहोरो एक सुरमा तर्कनाहरुबिच रम्दै धुलौटे सठक नाप्दै थिएँ ।

“जयरामजीकी, किसन भाङ्ग !”

सुनेर सहसा म भर्सकै । वरपर हेरेँ - कताबाट आयो यो परिचित स्वर ? परिछन हो कि ? अथवा बुधना पो हो कि ? अथवा रामदरस पो हो कि ? स्वर खुट्याउन गाह्रो भझरहेथ्यो । हुन सक्छ - यतै कतै हलो जोतिरहेको होला अथवा घाँस खुर्किरहेको होला । नभन्दै सिमलको आडबाट परिछन टुप्लुकक देखा पन्यो, जोत्वाजोत्वैको हलगोरु अझ्याखर ऊ हस्याङ्फस्याड गर्दै मतिर लम्कँदै थियो ।

“आऊ बसौं, सियाँलमा सकछिन । घाममा धापिखर आयौ । कहाँबाट - यति बेला ? किन यति दिनमा ? कुनै चिठीपत्र पनि छोडेनौ ? अचानक !” म निक आइनपुँदै परिछनले मेरा सामु थुप्रै प्रश्नहरु ओझन्याइदियो ।

जमाना थियो - म र परिछन लँगौटिया यार थियौं । गाई चराउँथ्यौं - सँगसँगै । सिजनमा बदाम, मकै चोरेर ओराहा खाउँथ्यौं र जीत गाउँथ्यौं, “गाई चरवाहा टुअर-टापर, भैंस चरवाहा चोर । बकरी चरवाहा छिनर-छानर, ताके चारो ओर ।” ती दिनहरु अब धेरै पछाडि छुटिसके । त्यै जीत अचेल परिछनको छोराले गाउँदो हो गोठालो लागेका बेला - परिछनको छोरो पनि बाउको बिंडो थाम्दै । पछि, अलि उमेरदार भरपछि हली बस्ला । परिछन पनि पहिले गोठालो थियो, लगभग छसात वर्षकै उमेरदेखि । चौधपन्थको किशोर वय नहुँदै बनी कमाउन थाल्यो र पछि हली बस्यो, सायद ज्यालादारीमा । छोरालाई पनि त्यही काम सिकाउँछ र पछि छोराले पनि आफ्नो छोरालाई पनि त्यही काम सिकाउला । यसरी ख्वम् रितले यो परम्परा अनन्त परिछनहरुका बलिया पाखुरीहरुबाट क्रमशः हस्तान्तरण हुँदै रहयो । हुन त सायद म पनि त्यही नै हुन्थैं होला तर कता, कहाँनिर गल्ती वा सही भयो र मैले काला अक्षरहरुसित मितेरी गाँसें । टोलका मानिसहरुले मेरा आमाबालाई हुटहुटी लगाइदिए, “चलाख छ, कुरो चाँडै टिप्प । विद्यालय पठाइदिनुस, भविष्य राम्रो हुन्छ ।” म विद्यालय जान थालैं काठको पाटी बोकेर । यहाँदेखि परिछन र मबिचको अन्तराल बढ्न थाल्यो । हामी, म परिछनदेखि र परिछन मदेखि, तर्की तर्की हिँड्न थाल्यौं । धेरैपछि जब म केही बुझन थालैं अनि मैले पहिलोपटक अनुभव गरेँ - परिछनहरुसँग अन्तराल कदापि बढ्न दिइनुहुन्न र जो हुँदै छ त्यो गल्ती गरिँदै छ । यसपछि परिछनलगायत ती बालदौतरीहरुसँग फेरि सम्बन्ध कायम गर्न मैले निकै श्रम गर्नुपन्यो । विद्यालय बिदा परेको बेला कहिले ओरहा खाने, कहिले गिर खेल्ने, कहिले कपर्दी खेल्ने वा त्यस्तै केही निहुँ पारेर म उनीहरुसँग मिसिन्थैं ।

सिमलको फेदमा भोला बिसाउँदै लामो खुई काढेर म रुमालले अनुहारको पसिना पुछ्न थालै ।
“यास लाज्यो होला, पानी पिउँछौ ?”

“यहाँ कहाँ पाउनु र पानी ?”

“अरे, के कुरा गर्छौं, सर्बत बिसाउँछ यहाँको पानीले । पख....” भन्दै ऊ दगुर्दै गयो र जोतिँदै गरेको कोलाको आलीमा रहेको लोटा टिपेर खोलामा भन्यो ।

खोलो अचेल फेरि गाउँतिर सोभिरको रहेछ । यो खोलाले पनि गाउँलाई धुरुकै रुवायो । हुन त रुवायो मात्रै भन्नु खोलाप्रति अन्याय ठहर्ला । यो खोलाले गाउँलाई पालेको पनि छ । हाम्रो विगतको लगभग आधा उमेर यही खोलाको डिल र बगरहरूमा बितेको थियो । कहिले ओराहा खाने निहुँमा त कहिले गाईभैंसी चराउने निहुँमा । खोलामा बाढी आस्को बेला हामी गाईको पुच्छर समाझर बाढी तर्ने गथ्यौं अथवा यस्तो बेलामा हामी खोलाको किनारमा बसेर बाढीको आनन्द लुट्थ्यौं । तर्न डराउने कोही मानिस आस भने हामी तीनचार जना एकअर्काको हात समाउँदै बाढीमा हेलिन्थ्यौं र किनारमा पर्खिरहेको मानिसलाई तारिदिन्थ्यौं र यस्तो काममा खास जरी परिष्ठनकै विशेष रुचि थियो । “यहीनिर कुवा छ, गर्य सालको वर्षामा मूल फुटेको एकदम चिसो र मिठो पानी छ ।” ऊ पानी लिखर आइसकेको थियो ।

“आजकाल गाउँमा तीन पाटी भयो, किस्ना ।”

पानी पिउँदै गर्दा लगभग उदास र आर्द्र उसको स्वर मेरो कानमा गुञ्ज्यो । उसले जसरी अँध्यारो मुखमुद्रामा बिनाभूमिका मलाई यो खबर सुनायो । सहसा मलाई लाज्यो - गाउँमा सायद अब अड्गेजहरूको रोग सर्दै छ, डिभाइड खन्ड रुल ! परिष्ठनहरू भाँचिदै छन् । परिष्ठनहरूको सगबगाउँदो चेतनासँगै गाउँका ठालुहरू नयाँ जुकितहरू सोच्दै छन् ता कि तमाम परिष्ठनहरू परिष्ठन नै रहन् । अर्थात् क्रीतदासरूपी हलीगोठाला नै रहन् र मालिकहरूकै कृपापात्र भरर रहन्, जुन खउटा परम्पराका रूपमा तिनका पुर्खाहरूले तिनका हातमा नासो छोडेर गर्यका थिए ।

“हँ ॥ । यो तेस्रो पाटी कहाँबाट कसरी आयो त ?”

“किसुन भाङ्ग ! यो दुर्घटीन बरसमा गाउँमा धेरै उथलपुथल भयो । गर्य साल रोपाइँको बेलामा हामीले चार किलो बनीको कुरालाई लिखर हडताल गन्यौं । सुरुमा त सब राम्रै थियो । तीन दिनसम्म काम ठप्प भयो । हामीले फेकन र शनिचरलाई अगुवा बनाएका थियौं । पछि उनीहरूले धोखा दियो र धनीहरूसँग मिल्यो । चार चार मन धान दिन्छु भनेका थिए रे र त्यै लोभमा हडताल बिच्काइदियो । पछि त्यही कुरालाई लिखर हामीले तिनीहरूलाई केरकार गन्यौं, भगडाफसाद भयो र हामीले उनीहरूलाई आफ्नो पाटीबाट हटाइदियौं । पछि मालिकहरूले पनि एक मनभन्दा बढी

धान दिखन रे । त्यसपछि उनीहरू छुट्टै पाटी बनाएर बस्या छन् । हडताल पनि बिच्किहाल्यो, जबनी बद्ध्यो, उल्टै हाम्रो एकता टुट्यो ।” ऊ वरपर छरिस्का सिमलका राता फूलहरू जम्मा पार्दैं थियो - सायद गोरुलाई खुवाउन ।

“हुन त यो एक किसिमले राम्रो पनि भयो, एक किसिमले नराम्रो पनि भयो । यस्तो भझरहन्छ तर हामीले हिम्मत हानुरु हुँदैन । कमसेकम अब हाम्रो पाटीमा धोखेबाजहरू त रहेनन् कि !”

“त्यही कुराको खुसी छ; हिम्मत त किन हारिन्थ्यो र ! अरे, एक साल भएन त अर्को साल कहाँ जाला ! जब उतर गए रण पे तो पिछे हट्ना क्यों ? तर खउटा कुराको दुःख छ भाङ्ग ! यस्तो बेलामा, किसुन भाङ्ग ! तिमी पनि गाउँमा हुँदा है त हामीलाई धेरै आडभरोस मिल्थ्यो, बल मिल्थ्यो; आखिर हामी त मूर्ख र गँवार न है । तिमी लेखपढ गरेको मान्छे । तिमी भन्या गाउँको अभिमान है, हाम्रो इज्जत है । तर तिमी पनि परदेशी भझदिँदा गाउँ मालिकहरूको एकलौटी रजाइँमा पर्छ...।”

यस पटक परिष्ठनको कुरो सुनेर म मर्माहित भर्यै ।

“परिष्ठन ! यसो भनेर किन मलाई लज्जित पार्छौं । गाउँ तिमीहरूकै हो । तिमीहरूकै हँसिया, खुर्पी, कोदालो र पाखुरीका बलमा गाउँ बाँचेको छ, गाउँका इज्जत भनेका तिमीहरू नै है । तिमीहरूकै आडमा गाउँ अभिमानी भएको छ । तिम्रो पाखुरीले यो खोलाको धारलाई त फर्काउँछ भने गाउँको इज्जत माथि नउठाउला त...!”

“किसुन भाङ्ग ! तिमीलाई कुरामा जित्न सकिँदैन । खैर, जे होस्, यसपालि महावीरजीको झन्डाको मेलामा हामी नाटक खेल्छौं । गाउँको घटनाहरू राखेर खउटा खुब राम्रो नाटक लेखिदेउ । अहिले भोकास्का पनि हौला... । भरे फेरि भेटौला ।”

यसपछि हामी छुट्यौ - भरे भेट्ने वाचामा । मेरो मानसपटभरि परिष्ठनको स्वर मडारिँदै थियो- “गाउँका घटनाहरू राखेर खउटा खुब राम्रो नाटक लेखिदेउ ।” नाटक लेख्न नजाञ्चे म यो धुनमा सोच्दै हिँडिरहेथैं कि नाटक कसरी र कहाँबाट थालौं ....? गाउँमा टेक्न पनि नपाउँदै परिष्ठनले ममाथि गहन जिम्मेदारी सुमिपदिएको थियो ।

धेरै पर पुगिसकदा पनि म उसको स्वर सुन्दै थियँ- “ह ॥ गोला, फुर्ती से चाल बढाके ।”

शब्दभण्डार

१. दिइरका शब्द र अर्थबिच जोडा मिलाउनुहोस् :

शब्द	अर्थ
(क) कोला	पूर्ण नपाकेको मकै, गहुँलाई पोलेर तयार पारेको खानेकुरा
(ख) आर्द्र	गाउँबस्तीमा आफ्नो हैकम जमाउने मान्छे
(ज) क्रीतदास	खेतको गरो
(घ) ओरहा	गाईभैंसीको दुध दुहुने काठ वा बाँसको भाँडो
(ङ) ठालु	नरम; रसिलो पैसा दिइर दास बनाएको

२. दिइरका अर्थ दिने शब्द पाठबाट खोजेर लेख्नुहोस् :

- (क) स्वतन्त्र
- (ख) कपडाको भकुन्डो
- (ज) अझ्काउ
- (घ) भिन्न हुनाको अनुभव
- (ङ) अर्काको काम गरिदिइबापत पाइने पारिश्रमिक
- (च) इज्जत

३. दिइरका शब्दहरूको अर्थ खुल्ले गरी वाक्यमा प्रयोग गर्नुहोस् :

नौटड्की, रिहर्सल, हुटहुटी, आली, अन्तराल, कृपापात्र, नासो, रण, मानसपट

४. दिइरका टुककाहरूको प्रयोग गरी खउटा अनुच्छेद तयार पार्नुहोस् :

बिँडो थाम्नु, पाखुरा बर्जानु, लाजले पानी हुनु, वशमा पार्नु, हातेमालो गर्नु

५. कक्षामा छलफल गरेर माथिका बाहेक अरू प्रचलित दशओटा टुक्का खोजेर लेख्नुहोस् ।

बोध र अभिव्यक्ति

१. ‘गाउँको माया’ कथा पढी दिइएका प्रश्नको उत्तर दिनुहोस् :

- (क) यस कथामा कतिओटा अनुच्छेद छन् ?
- (ख) सातौं अनुच्छेदमा कतिओटा वाक्य छन् ?
- (ज) कृष्णाको प्रवेश कुन अनुच्छेदमा भएको छ ?
- (घ) ‘म’ पात्र किन गाउँ गएको हो ?
- (ङ) कथाका आदि, मध्य र अन्त्यका मुख्य मुख्य घटना टिपोट गर्नुहोस् ।

२. ‘गाउँको माया’ कथाका आधारमा दिइएका घटनाक्रमलाई क्रमबद्ध रूपमा लेख्नुहोस् :

- (क) पानी पिरपछि परिष्ठनले गाउँका ठालुका कारण गाउँमा तीन पाटी भएको कुरा सुनाउनु
- (ख) ‘म’ पात्रले तिमीहरूकै कारणले गाउँ प्रजतिको पथमा छ भन्दै राम्रो कामको श्रेय परिष्ठनलाई दिएर सम्मान प्रकट गर्नु
- (ज) ‘म’ पात्र करिब दुई वर्षपछि आफ्नो गाउँले जीवनका अनेक घटना सम्झौदै गाउँतिर फर्कनु
- (घ) तिमी गाउँमै भए ठालुहरूले यसरी सताउन नसक्ने कुरा परिष्ठनले ‘म’ पात्रलाई बताउनु
- (ङ) परिष्ठनले जयरामजीकी भनी बोलाएको आवाजले ‘म’ पात्र झसिक्नु
- (च) महावीरजीको झन्डा मेलामा गाउँकै घटनाहरू राखेर परिष्ठनले ‘म’ पात्रलाई नाटक लेख्न अनुरोध गर्नु
- (छ) परिष्ठनसँग गाउँका अनेक सुखदुःखका कुराकानी गर्नु
- (ज) गाउँ टेक्न नपाउँदै खउटा गहन जिम्मेवारी पाइएको कुरा सोच्दै ‘म’ पात्र घरतिर लाग्नु
- (झ) परिष्ठन खोलाएउको कुवामा पानी लिन जानु र ‘म’ पात्रले खोलाका राम्रा नराम्रा पक्षका बारेका सोच्नु

३. ‘गाउँको माया’ कथामा संवादका क्रममा अन्य भाषाबाट आएका केही वाक्यहरू पनि छन् । छलफल गरी ती वाक्यहरूको अर्थ पत्ता लगाउनुहोस् :
- (क) “जब उतर गए रण पे तो पिछे हटना क्यों ?”
- (ख) “ह ॥ गोला, फुर्ती से चाल बढाके ।”
- (ग) “गाई चरवाहा टुअर-टापर, भैंस चरवाहा चोर । बकरी चरवाहा छिनर-छानर, ताके चार ओर ।”
४. ‘जमाना थियो....उनीहरूसँग मिसिन्धे’ कथांश पढी सोधिएका प्रश्नको सङ्क्षिप्त उत्तर दिनुहोस् :
- (क) ‘म’ पात्रलाई पढाउनुपर्छ भनी उत्साह भर्ने को थिए ?
- (ख) परिष्ठिनको नियति कसरी पुस्तान्तरण भएको हो ?
- (ग) यस अनुच्छेदमा प्रयुक्त लोकगीतको अंशले दिने विचारप्रति आफ्नो धारणा व्यक्त गर्नुहोस् ।
- (घ) ‘म’ पात्रले परिष्ठिनलगायतका बालदौतरीसँग सम्बन्ध सुधार्न के के गन्यो होला ?
- (ङ) यस अनुच्छेदको मुख्य सन्देश के हो ?
५. दिइएको कथांश पढी सोधिएका प्रश्नको उत्तर दिनुहोस् :
- खोलो अचेल फेरि गाउँतिर सोभिएको रहेछ । यो खोलाले पनि गाउँलाई धुरुकै रुवायो । हुन त रुवायो मात्रै भन्जु खोलाप्रति अन्याय ठहर्ला । यो खोलाले गाउँलाई पालेको पनि छ । हाम्रो विगतको लगभग आधा उमेर यही खोलाको डिल र बगरहरूमा बितेको थियो । कहिले ओराहा खाने निहुँमा त कहिले गाईभैंसी चराउने निहुँमा । खोलामा बाढी आएको बेला हामी गाईको पुच्छर समाएर बाढी तर्ने गर्थ्यै अथवा यस्तो बेलामा हामी खोलाको किनारमा बसेर बाढीको आनन्द लुट्थ्यौ । तर्न डराउने कोही मानिस आए भने हामी तीनचार जना एकअर्काको हात समाउँदै बाढीमा हेलिन्द्यौ र किनारमा पर्खिरहेको मानिसलाई तारिदिन्द्यौ र यस्तो काममा खास गरी परिष्ठिनकै विशेष रुचि थियो । “यहीनिर कुवा छ, गए सालको वर्षामा मूल फुटेको एकदम चिसो र मिठो पानी छ ।” ऊ पानी लिएर आइसकेको थियो ।

प्रश्नहस्त

उसको मनमा एक दिनको दृश्य भलकक भिल्क्यो । जब यस अनाथालयको उद्घाटन भर्यको थियो, बालकहरु करारथे, “हाम्रो परोपकार अनाथालय जिन्दावाद !” त्यस बेला उसले मनमनै आशीर्वाद दिई भनेथ्यो, “बच्चा हो ! त्यसो नभन ! बरु चिताओ कि अरु भाइलाई अनाथ बन्ने मौका नमिलोस् !”

अनाथालयको उन्नतिले समाजमा दयाभावका साथै व्यभिचार र पापको पनि सबुत दिन्छन् भन्ने भावना उसले मनबाट हटाउन सकेको थिएन । चन्दा ऊ दिन्छ; चाहन्छ कि अरु पनि दिउन् तर भित्री मन छ उसको कि समाजले कुकृत्य नगरे अनाथालयको आवश्यकतै रहँदैन ।

“जय !” संयुक्त स्वरमा करास्को देखेर अभ देब्रे लाग्यो । भयालबाट हेच्यो । देख्यो कुनै सज्जन फलफूल बाँडिरहेछन् । ठिक हो बिगार्नेभन्दा सपार्ने धेरै छन् । अलि अलि चन्दा धेरैबाट आएर धेरै बन्न सक्छ ।

साभार : गौथलीको गुँड (शङ्कर लामिछाने)

प्रश्नहरू

- (क) निबन्धकारको मतका आधारमा अनाथालय भएको र नभएको समाजको अन्तर बताउनुहोस् ।
- (ख) हामी अनाथ, गरिब र बिरामीलाई के कसरी सहयोग गर्न सक्छौ ?
- (ग) अनाथालयप्रति तपाईंको धारणा कस्तो छ ?
- (घ) ‘समाजमा बिगार्नेभन्दा सपार्ने धेरै छन्’ भन्नुको तात्पर्य के हो ?

१०. दिइर्खको अनुच्छेद पढी सारांश लेख्नुहोस् :

अन्न उत्पादनका दृष्टिले नेपालमा जमिनलाई दुई वर्गमा बाँडिन्छ । समतल वा गरा गरामा बाँडिरको र आली लगाई पानी जमाएर धानको उत्पादन गरिने जमिनलाई खेत भनिन्छ । पाखाबाली मात्र लाग्ने आबादी जग्गालाई बारी भनिन्छ । बारीमा धान नउज्जाए पनि मकै, कोदो, आलुलगायतका खाद्यान्ज उज्जाइन्छ । उर्वराशक्तिका आधारमा जमिन अब्बल, दोयम, सिम र चाहार गरी चार किसिमका हुन्छन् । सिँचाइको प्रशस्त सुविधा भएको र दुई वा त्यसभन्दा बढी बाली लाग्ने मलिलो भूमिलाई अब्बल भनिन्छ । अब्बलभन्दा अलि कमसल किसिमको र अब्बलभन्दा अलि कम उज्जाउ हुने भूमिलाई दोयम भनिन्छ । सिम चाहिँ दोयमभन्दा पनि कमसल हुन्छ । यस्तो कतिपय जमिनमा धान त फल्छ तर सिम जमिन ओसिलो र धापिलो हुन्छ । यस्तो भूमि गजगजे पनि हुन्छ । सिँचाइ सुविधा नहुने र आकासे पानीको भर पर्नुपर्ने सुक्खा माटो भएको जग्गा चाहार हो । सिँचाइ उपलब्ध भए पनि यस्तो जमिन रुखो हुने हुँदा अनाज फल्दैन वा फलिहाले पनि अत्यन्त कम मात्र फल्छ ।

सुनाइ र बोलाइ

१. सुनाइ पाठ २ सुन्नुहोस् र छुटेका शब्द राखी खाली ठाउँ भर्नुहोस् :
  - (क) एक जना सिकर्मीले कुनै कारखानामा धेरै वर्ष काम गरेपछि ..... लिने विचार गरे ।
  - (ख) मैले यस कारखानामा बिस वर्षको उमेरदेखि लगातार ..... वर्ष काम गरें ।
  - (ज) मैले खउटा घर ..... लिएको छु, त्यो तीन महिनामा सकिन्छ होला ।
  - (घ) “तपाईं यस कारखानाको सबैभन्दा पुरानो र सबैभन्दा ..... सिकर्मी हुनुहुन्छ ।”
  - (ङ) म तपाईंले यस कारखानामा पुच्याउनुभएको योगदानको ..... जदै अन्तिम पटक तपाईंले तयार गर्नुभएको यो घर तपाईंलाई नै कारखानाको तर्फबाट ..... अर्पण गर्दू ।
२. सुनाइ पाठ २ का आधारमा उत्तर दिनुहोस् :
  - (क) सिकर्मीले कति वर्षको उमेरमा अवकाश लिने निर्णय गरे ?
  - (ख) सिकर्मीलाई अन्तिमका तीन महिना किन जाँगर नचलेको होला ?
  - (ज) यस लघुकथाले दिने सन्देश के हो ?
३. गाउँका समस्याबारे पत्रपत्रिका, रेडियो वा टेलिभिजनबाट प्रसारित समाचार पढेर वा सुनेर समस्या, समस्याका कारण र समाधानका उपाय कक्षामा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।

भाषातत्त्व

मूल शब्द र व्युत्पन्न शब्द

खोलो अचेल फेरि गाउँतिर सोभिरएको रहेछ । यो खोलाले पनि गाउँलाई धुरुक्कै रुवायो । हुन त रुवायो मात्रै भन्नु खोलाप्रति अन्याय ठहर्ला । यो खोलाले गाउँलाई पालेको पनि छ । हास्त्रो विगतको लगभग आधा उमेर यही खोलाको डिल र बगरहरूमा बितेको थियो । कहिले ओराहा खाने निहुँमा त कहिले गाईभैसी चराउने निहुँमा । खोलामा बाढी आएको बेला हामी गाईको पुच्छर समाएर बाढी तर्ने गर्थ्यौ अथवा यस्तो बेलामा हामी खोलाको किनारमा बसेर बाढीको आनन्द लुट्थ्यौ । तर्न डराउने कोही मानिस आए भने हामी तीनचार जना एकअर्काको हात समाउँदै बाढीमा हेलिन्थ्यौ र किनारमा पर्खिरहेको मानिसलाई तारिदिन्थ्यौ र यस्तो काममा खास गरी परिष्ठनकै विशेष रुचि थियो ।

माथिको कथांशमा गाढा अक्षरमा लेखिएका अचेल, गाउँ र खोला जस्ता शब्दहरू मूल शब्द हुन् । रेखाइकन गरिएका शब्द अन्याय (अ - न्याय), विगत (वि - गत), चराउने (चराउ - ने), समाझर (समाउ - झर), गाईभैंसी (गाई र भैंसी) र तीनचार (तीन वा चार) जस्ता शब्द व्युत्पन्न शब्द हुन् ।

घर, मान्छे, बाटो, ढुङ्गा, फूल, पानी, तेल, हिउँ जस्ता शब्द र खा, बस, हिँड, पढ, आदि धातुहरू मूल शब्द हुन् । घरेलु (घर+ खलु), गाउँले (गाउँ+ ले), प्रदेश (प्र+ देश), प्रत्युत्तर (प्रति + उत्तर), कुबाटो (कु + बाटो), हिमालय (हिम + आलय), राजकाज (राज + काज), घरैघर (घर + घर), झैझगडा (झगडा + झगडा) आदि शब्दहरू व्युत्पन्न शब्द हुन् ।

अध्यास

१. रेखाइकन गरिएका शब्द मूल वा व्युत्पन्न के हुन्, पहिचान गरी लेख्नुहोस् :

“किसुन भाङ्ग ! यो दुईतीन बरसमा गाउँमा धेरै उथलपुथल भयो । गर्य साल रोपाइँको बेलामा हामीले चार किलो बनीको कुरालाई लिएर हडताल गन्यौ । सुरुमा त सब राम्रे थियो । तीन दिनसम्म काम ठप्प भयो । हामीले फेकन र शनितरलाई अग्रुवा बनाएका थियौ । पछि उनीहरूले धोखा दियो र धनीहरूसँग मिल्यो, चार चार मन धान दिन्छु भनेका थिए रे, र त्यै लोभमा हडताल बिच्काइदियो । पछि त्यही कुरालाई लिएर हामीले तिनीहरूलाई केरकार गन्यौ, झगडाफसाद भयो र हामीले उनीहरूलाई आफ्नो पाटीबाट हटाइदियौ । पछि मालिकहरूले पनि एक मनभन्दा बढी धान दिएन रे, त्यसपछि उनीहरू छुट्टै पाटी बनाएर बस्या छ । हडताल पनि बिचिक्हाल्यो, न बनी बढ्यो उल्टै हाम्रो एकता दुट्यो ।” ऊ वरपर छरिएका सिमलका राता फूलहरू जम्मा पार्दै थियो - सायद गोरुलाई खुवाउन ।

२. दिइएको अनुच्छेदमा रहेका मूल र व्युत्पन्न शब्द पहिचान गरी सूची बनाउनुहोस् :

भलकमानले बालककालमा लेखपढ गर्न पाएनन् । भलकमानको आठ वर्षसम्मको बाल्यकाल त्यतिकै बित्यो । नौ वर्षको उमेरदेखि भलकमान पुर्खाले जस्तै गाउन बजाउन थाले । विद्यालय महाविद्यालयमा पढ्न नपाए पनि भलकमानले आफ्नो खलो परिश्रममा सङ्गीतको सिप बढाउँदै लगे । उनी आफूले गाउने गीत आफै सङ्कलन गर्थे र रचना पनि गर्थे । उनी आफूले गाउने गीतमा आफै सङ्गीत भर्थे । उनका गीत मिठा छन् ।

शब्दस्रोत : तत्सम, तद्भव र आगन्तुक शब्द

पानी पिउँदै गर्दा लगभग उदास र आर्द्र उसको स्वर मेरो कानमा गुज्यो । उसले जसरी अँध्यारो मुखमुद्रामा बिनाभूमिका मलाई यो खबर सुनायो । सहसा मलाई लाज्यो - गाउँमा सायद अब अझेजहरूको रोग सदैँ छ, डिभाइड रन्ड रुल ! र परिछनहरू भाँचिँदै छन् । परिछनहरूको सगबगाउँदो चेतनासँगै गाउँका ठालुहरू नयाँ जुकितहरू सोच्दै छन् ताकि तमाम परिछनहरू परिछन नै रहन् । अर्थात् क्रीतदासरूपी हलीगोठाला नै रहन् र मालिकहरूकै कृपापात्र भएर रहन्, जुन खउटा परम्पराका रूपमा तिनका पुर्खाहरूले तिनका हातमा नासो छोडेर गएका थिए ।

माथिको कथांशमा गाढा अक्षरले लेखिएका आर्द्र, मुखमुद्रा, सहसा र चेतना शब्द तत्सम हुन् । रेखाङ्कन गरिएका पानी, कान र अँध्यारो जस्ता शब्द तद्भव हुन् भने छडके अक्षरमा लेखिएका डिभाइड, सायद, तमाम र मालिक शब्दहरू आगन्तुक हुन् ।

नेपाली भाषामा प्रयोग हुने सूर्य, चन्द्र, अग्नि, नवीन, अंश, अक्षर, ईश्वर, पृथ्वी, प्रजा, बालक, शिक्षा, मूर्ति आदि तत्सम शब्द हुन् । आगो (अग्नि), भात (भक्त), हात (हस्त), माटो (माटि), रगत (रक्त), धाम (घर्म), काठ (काष्ठ), धाम (धर्म) आदि तद्भव शब्द हुन् । कोट, फोटो, टेबल, टेलिभिजन, टेलिफोन, रेडियो, अन्दाज, जागिर, हप्ता, सरकार, गुलाफ, मुझ्ही, गम्भा, जुडो, होन्छा, कराँते, कफ्यु, टुरिस्ट, पुलिस, रेस्टुराँ, कलेज, किन्डरगार्टेन, सेमिनार, थर्मस, थेसिस, भयाल, पसल, बुझ्गल, खापा, डम्फु, मैच्याङ्ग, च्याङ्गबा, सेलो, राडी, थुन्से, घुम, रोदी, पटुका, पाखी, परेवा, मुन्धुम, याक्सा, जिम्बु, लामा, च्याङ्गा, डाँफे, पैनी, पटुवा आदि आगन्तुक शब्द हुन् ।

अभ्यास

- दिइएको कथांशमा गाढा अक्षरमा लेखिएका शब्दहरू तत्सम, तद्भव र आगन्तुक के हुन्, छुट्याउनुहोस् :

अखबारको पछिकितबाट आँखा हटाएर मैले आगन्तुकपट्टि हेरेँ । उसका हातमा खउटा सादा लिफाफा र स्क पाना कागज थियो । हल्ला मच्याएर मेरो शान्ति भङ्ग गरिदिएको हुनाले आगन्तुकउपर मलाई अलिअलि रिस उठिराखेको थियो । भक्तेर सोधैँ- “के बाबु बाबु चिच्याइरहेको ? को बाबुलाई खोज्छौ तिमी ।”

२. दिइर्खका शब्दहरू ध्यानपूर्वक पढ्नुहोस् र तत्सम, तद्भव र आगन्तुक शब्दहरूको बेजलाबेजलै सूची बनाउनुहोस् :

पृथ्वी, जेठ, पटुवा, अग्नि, साउन, ढाट, वायु, असार, पसल, क्रष्णि, बाटो, ढेवा, ज्ञान, सासू, कदर, प्रज्ञा, ससुरा, जागिर, ऊर्जा, दिल, हाकिम, पाइप, आगो, छात्र

३. दिइर्खको अनुच्छेदबाट तत्सम शब्द पहिचान गरी सूची बनाउनुहोस् :

म कर्नालीमा जन्मे । मेरो अनुभूतिमा म जुम्ला देख्छु र तिला नदी मेरो हृदयमा दौडिन्छ । नेपाली सभ्यताको यात्रा सिँजाबाट सुरु भएको मानिन्छ । म त्यहीं सिँजामा जन्मे र हुकें । मेरो हिमाल चित्ताकर्षक छ । मेरो समाज भावनात्मक छ । म सिँजालाई प्यारो जन्मभूमिका रूपमा देख्छु र यस भूमिबाट सिङ्गो नेपाललाई हेर्छु ।

४. दिइर्खको अनुच्छेद पढी तद्भव र आगन्तुक शब्द छुट्याएर लेख्नुहोस् :

रात अँध्यारो थियो । म लालटिन बोकेर खेततिर लागेँ । उताबाट जर्नेल साहेब पनि आइपुग्नुभयो । उहाँको हातमा रेडियो थियो । उहाँ मोबाइलको लाइट बालेर बाटो काटदै आउनुभयो । उहाँको काँधमा झोला थियो । थर्मसमा चिया थियो । जाडाले काम्दै गाउँका अरू मानिसहरू पनि आए । राति वन्यजन्तुको सिकार गर्न सिकारी आए । हामी सबै भेला भएर सिकारीलाई धपायौं र जछ्गलका जन्तुलाई बचायौं ।

शब्दकोशको प्रयोग

कुनै पनि भाषाका शब्दहरू सङ्ग्रह गरेर व्यवस्थित रूपले त्यसको अर्थ विधान गरिएको ग्रन्थलाई शब्दकोश भनिन्छ । शब्दकोशमा शब्दका अर्थ मात्र हुँदैनन् । यसमा शीर्ष शब्द, शब्दको हिज्जे, शब्दको उट्चारण, व्याकरण निर्देश, शब्दको स्रोत, शब्दको अर्थविधान, शब्दको गौण र उपप्रविष्टि, व्युत्पादक सर्ज, पर्याय, विपर्याय, उखानटुककाको प्रयोग, उदाहरण, चित्राङ्कन आदि हुन्छन् । यस्ता विषयलाई शब्दकोशमा प्रसङ्गअनुसार व्यवस्थित गरिएको हुन्छ । शब्दकोशमा कुनै शब्द चढाउनुलाई प्रविष्टि भनिन्छ । शब्दकोशमा शब्दहरू वर्णानुक्रममा राखिन्छ । शब्दकोशमा विभिन्न सङ्क्षिप्त शब्द र सङ्केत चिह्नहरू दिइर्खका हुन्छन्, जस्तै :

सङ्केत सूची

अ : अरबी

अ.क्रि : अकर्मक क्रिया

अङ् : अङ्गेजी

अव्य : अव्यय

इ : इत्यादि

उदा : उदाहरण

क.क्रि : कर्मवाच्य क्रिया

क्रि.वि : क्रियाविशेषण

था : थारू

निपा : निपात

नेवा : नेवारी

फा : फारसी

सङ्केत सूची

/ : विभाजक (विकल्प रूप)

( ) : गौण सङ्केत

- : निर्देशक चिह्न तथा समस्त पद सङ्केत

+ : संयोजक वा जोड

शब्दकोश हेर्नुभन्दा पहिले यस्ता सङ्केतहरूका बारेमा थाहा पाउनुपर्छ । शब्दकोशमा शब्दहरूको वर्णानुक्रममा शब्दहरूको प्रविष्टि गरिएको हुन्छ । नेपाली बृहत् शब्दकोशमा शब्दहरूको प्रविष्टि निम्नलिखित वर्णानुक्रममा राखिएको छ :

(क) सर्वप्रथम स्वरवर्ण (अ, आ, इ...) र त्यसपछि व्यञ्जन वर्ण (क, ख, ग ...) को क्रम रहेको छ ।

(ख) स्वरवर्ण क्रममा अ (अँ, अं, अ) आ, इ, ई, उ, ऊ, ऋ, ए, ऐ, ओ, औ रहेको छ ।

(ग) व्यञ्जनवर्णमा क, ख, ग, घ, हुँदै ह सम्म रहेको छ ।

(घ) बाह्रखरीमा क, कँ, कं, क, का, कि, की, कु, कू, कृ, के, कै, को, कौ क्य, क्र, क्ल, क्ष रहेको छ । यसै गरी त्र वर्ण त को क्रममा झ वर्ण ज को क्रममा रहेको छ ।

तल नेपाली बृहत् शब्दकोशको खउटा पाना (पृष्ठ १, दसौं संस्करण) को नमुना दिइएको छ । त्यहाँ ‘अ’ बाट सुरु हुने केही शब्द र तिनका अर्थहरू पनि दिइएका छन् । यसका साथै त्यहाँ विभिन्न सङ्केत र सङ्क्षिप्त रूपहरू पनि दिइएका छन् । तिनलाई ध्यानपूर्वक पढ्नुहोस् :

अ

अ०- १. देवनागरी वर्णमालाको स्वरवर्णमध्ये पहिलो स्वरवर्ण, परम्परागत रूपमा कण्ठस्थानबाट उच्चारण हुने हस्त स्वरवर्ण मानिएको र भाषाविज्ञानअनुसार आधारखुला, केंद्रीय स्वरवर्ण, लेख्य रूपमा सो स्वरवर्णको प्रतिनिधित्व गर्ने लिपिचिह्न। २. लेखाइका क्रममा विषयवस्तुको वर्गीकरण वा विभाजन उपविभाजनका निम्नि स्वरवर्णको प्रयोग गरिदा दिइने क्रमबोधक पहिलो चिह्न।

अ०- [स.] ना. १. ३० भित्र अन्तर्निहित मानिएका अ+उ+म् तीन ध्वनिमध्ये विष्णुलाई बुझाउने पहिलो ध्वनि। (उ तथा म् ध्वनि क्रमशः शिव तथा ब्रह्मालाई बुझाउने मानिन्दून।) २. संस्कृत एकाक्षरी कोशअनुसार मूलतः विष्णुलाई जनाउने महगलवाची शब्द। ३. पू.स. शब्दका अगाडि लागी अभाव, भिन्नता, विपरीतता आदि अर्थ बुझाउने पूर्वसर्व (अपाति, अज्ञान, अफाप, अयोध इ.)।

अ०- नि. फर्कौ, गाली, बोवास्ता, अस्वीकार आदि बुझाउन आवेगका अवस्थामा प्रयोग गरिने विस्मयादिबोधक शब्द; आ। (उदा.- अ, ब्रिनसिति किति चलेको? अ, म यति बेला बजार जान्नै।)

अ०- नि. [प्रा. आम< सं. आम] स्वीकार, सम्झना, आश्वर्य, उपेक्षा, प्रसन्नता, पीडा आदि भाव जनाउने, प्रायः बाक्यका अगाडि आउने शब्द। (उदा.- अ०, मलाई सन्चो छैन। अ०, त्यस्तो पनि होला। अ०, तिमीले भनेर हुन्छ!)

अँकाइ- ना. [√ अँक (+आइ)] अँको भाव, क्रिया वा प्रक्रिया।

अँकाइनु- क्र.क्रि. अँक लाइनु।

अँकाउनु- प्रे.क्रि. अँकन लाउनु। अँकने पार्नु।

अँगरखा-/अँगरख- ना. [प्रा. अङ्गरख] धौटीदेखि धूङ्गामन्तिरसम्मको लामो कुर्तजस्तो प्रायः साधुसन्तहरूले र विशेष अवस्थामा राजा, मन्त्री अदिले पनि लगाउने वस्त्र।

अँगार- ना. [प्रा. अङ्गारो< सं. अङ्गार] दाउरा आदि ज्वलनशील वस्तु बलेर कोइला भई निभेको, तर खरानी भइनसकेको प्राइगारिक, कालो वस्तु; गोल; अङ्गार; अडार।

अँगारे- वि. अँगारजस्तो कालो; ज्यादै कालो; अङ्गारे।

अँगाल्नु- स.क्रि. [अँगालो+नु] १. स्नेह वा आत्मीयता जनाउन कसैलाई दुई हातले च्यापेर छातीमा टाँस्नु, निकटता देखाउन परस्परागा अँगालो मार्नु अङ्गमाल गर्नु। २. कुनै कामकुरा वा पेसालाई ग्रहण गर्नु; लिनु। (उदा. उनले शिक्षकका कार्य अँगाले।) ३. सहायता गर्नु; पक्ष लिनु।

अँगालाई- ना. अँगाले भाव, क्रिया वा प्रक्रिया।

अँगालिनु- क्र.क्रि. अँगाले काम गरिनु; अँगालो हालिनु।

अँगाले- वि. [अँगालो+ए] १. एक अँगालामा अटाउने, अँगालामा बोकिने; अँगालाभरिको। ना. २. खलामा धान चट्टने वा झाँट्टने बेलामा धानका अँगाला बोक्ने खेतालो; बिटा बोक्नै मान्द्वे।

अँगालो- ना. [सं. आलिङ्गन] १. स्नेह वा आत्मीयता जनाउन कसैलाई दुवै हातले च्यापेर आफ्नो छातीमा टाँस्ने काम;

आत्मीयता वा निकटता जनाउन एकले अकाको वा एकअर्काको काँधमा हात राख्ने काम; आलिङ्गन; अङ्गमाल; अङ्गालो।

२. दुई हात फैलाएर च्याप सकिने परिमाण; बाहाँभरिको परिमाण (एक अँगालो दाउरा, एक अँगालो धाँस, अँगालाभरिको रुख इ.)।

अँगालो मार्न/हाल्न- टु. अङ्गमाल गर्नु। अँगुठी- ना. हे. औंठी।

अँगुठो- ना. [प्रा. अँगुठो< सं. अङ्गुष्ठ] १. हात वा खुटाको दुई अँख्ला भएको मोटो औँलो; बुढी औँलो; औँठो। २. अँगुठाको छाप; त्याप्चे सही।

अँगेठी- ना. [प्रा. अँगेठो< सं. अग्निष्ठिक] आगो ताप्नाका निम्नि प्रयोग हुने, बोकेर चाहेका ठाउँमा लगिने माटो वा धातुको भाँडो; बोर्सी, मक्कल, अटल।

अँगेर- ना. पोथो होचो, पात रातो रातो तथा सानो र गेडा रातो हुने एक प्रकारको विषालु वनस्पति; केही मात्रामा गुलियो, तमतमाउंदो र बेसी मात्रामा खाँदा विषालु, वस्तुभाउले खाँदा असर गर्ने वनस्पति र वनस्पतिको फल।

अँगेरी- ना. चैतमा पाउलिने, पाउलो लाग्दा रातो भावको देखिने र पछि हल्का हरियो पात हुने, ल्वाङ्का आकारका दाना फले, वस्तुभाउले पालुवा खाँदा पेट ढाँडिने र त्यसको असरले मर्न पनि सक्ने वनस्पति।

अँगोष्ठा- ना. शरीर पुष्ट्ने वा कष्टाडजस्तो गरी बेरिने रुमाल; गम्भा; उपर्ना; अडोष्ठा।

अँचेटनु- स.क्रि. १. कसैमायि दबाव दिनु; वशमा त्याउनु। २. कुनै लचिलो वस्तुलाई बेसरी चिल्नु; घचेट्नु; ठेल्नु।

अँचेटाइ- ना. अँचेटने भाव, क्रिया वा प्रक्रिया।

अँचेटाइनु- क्र.क्रि. अँचेटने लाइनु।

अँचेटाइनु- प्रे.क्रि. अँचेटन लाउनु। च्यापिने पार्नु।

अँचेटिनु- क्र.क्रि. अँचेटने काम गरिनु। च्यापिनु।

अँचेला- ना. [सं. अञ्चल] खेतका गराका घेउमा माटो युपारी बनाइएको आलीको माधिल्लो भाग।

अँजुल्नु- स.क्रि. [अँजुली+नु] १. अँजुलीले पानी, अन आदि वस्तु हुत्याउनु। २. कुनै वस्तु अँजुलीमा भर्नु। ३. दुङ्टा पसर जोड्नु। अँजुली पार्नु।

अँजुलाई- ना. अँजुले भाव, क्रिया वा प्रक्रिया।

अँजुलिनु- क्र.क्रि. अँजुले काम गरिनु।

अँजुली- ना. [सं. अञ्जलि] १. दुई उत्ताना हत्केला जोडी औँलाहरू केही कुप्याए खोची वा बटुकाजस्तो खोबिल्टो पारिएको स्थिति।

२. प्रार्थना गर्दा उपर्युक्त किसिमले दुई हत्केला जोडाउने मुद्रा।

३. दुई हत्केला जोडी बनाइएको खाल्टाभरिको कुनै वस्तुको परिमाण (एक अँजुली पानी, एक अँजुली फूल इ.); अञ्जली; करसम्पुट।

प्रश्नहरू

- (क) माथिको शब्दकोशका नमुना पानामा दिइएका शब्दहरूले के कस्ता अर्थ दिइएका छन्, लेख्नुहोस् :
- अँगार, अँगेठी, अँगेर, अँजुली, अँचेला, अँचेटिनु, अँगालो
- (ख) शब्दकोश हेरी माथिको शब्दकोशको नमुना पानामा छहके अक्षरमा दिइएका सङ्खिप्त शब्दका पूरा रूप लेख्नुहोस् ।
- (ग) शब्दकोश हेरी दिइएका शब्दको अर्थ लेख्नुहोस् :
- अकेला, पिंचे, खाग्धर, जातक, रोहबर, ठाँट, घडा, चैत्य, पँधेरो, यथार्थ
- (घ) दिइएका शब्दहरूलाई शब्दकोशको क्रममा लेख्नुहोस् :
(अ)	कृष्ण	कपडा	क्षति	कंश	मस्त	क्रम	शारीरिक
(आ)	खेशवर्य	खउटा	आफू	ईश्वर	उर्लनु	ऊर्जा	आँधी
(इ)	मृत्यु	व्यवहार	मानसिक	तिम्रो	ज्ञान	त्रास	मूल
(ई)	उपहार	अचानो	अँध्यारो	उपेक्षा	आँधी	उपकार	ओठ

सिर्जना/परियोजना

१. दिइएका बुँदाका आधारमा छोटो कथा लेख्नुहोस् :
- (क) थुप्रै केटाकेटी चौतारामा भेला भर्खर खेलिरहेका
- (ख) अचानक खउटा सर्प देखा परेको
- (ग) केटाकेटीहरूले मिलेर सर्पलाई ढुङ्गाले हानी मार्न तम्सिएका
- (घ) खक भलादमी व्यक्तिले यस्तो अर्कालाई मार्ने पाप काम नगर भनी सम्भारेका
- (ङ) सबै जना घरतिर फर्किएका
- (च) घरमा पुगेपछि सत्यनारायणका मनमा पाप र धर्मका बारेमा खुल्दुली भरको
- (छ) सत्यनारायणका बुबा लक्ष्मीनारायणले जसले अरुलाई दुःख दिन्छ उही पापी हो भनी सम्भारेका

- (ज) बुबाको कुरा सुनेपछि सत्यनारायण खेत बगाउने खोला, घरको छाना उडाउने हावा, घर जलाउने आगो, बाख्ना मारेर खाने बाघ, कुखुरा चोरेर लाने स्याल, खुट्टामा घाउ बनाइदिने ढुङ्गो, लुगा फोहोर पारिदिने माटोलाई पनि पापी रहेछन् भनी निष्कर्ष निकालेका
- (भ) भोलिपल्ट सत्यनारायण विद्यालय गरेका
- (ज) विद्यालयमा पाप कर्मका बारेमा आफ्नो बुझाई सुनाएका
- (ट) ढुङ्गो, माटो, हावा, पानी, आगो, बाघ, स्याल जदै सबैलाई पापी भनेका
- (ठ) सत्यनारायणको विचार शिक्षकले सुनेका
- (ड) शिक्षकले प्राकृतिक वस्तु र तिनका कार्य बुझाएका, तीबिना बाँच्न नसकिने तथ्य बुझाएका
- (ढ) सत्यनारायणको आफ्नो विचार परिवर्तन भएको
२. तपाईंको जीवनमा घटेको कुनै घटनालाई सिलसिलेबार रूपमा प्रस्तुत गरी छोटो कथा लेख्नुहोस् ।
३. नेपाली युवाहरू स्वरोजगारप्रति आकर्षित भइरहेका छन् । उनीहरूलाई अभ उत्प्रेरित गर्न के गर्नुपर्छ, कथात्मक ढाँचामा लेख्नुहोस् ।
४. तपाईंको समुदायमा रहेका नेपाली भाषाभन्दा भिन्न भाषामा प्रयोग हुने केही सर्वनाम, सङ्ख्यावाचक शब्द र घरेलु सामग्रीको सूची बनाई प्रस्तुत गर्नुहोस् ।

सुनाई पाठ २

मायाको चिनो

एक जना सिकर्मीले कुनै कारखानामा धेरै वर्ष काम गरेपछि अवकाश लिने विचार गरे र ठेकेदारकहाँ गरे र भने, “ठेकदारजी । मैले यस कारखानामा बिस वर्षको उमेरदेखि लगातार चालिस वर्ष काम गरें । अब चाहिँ मैले अर्को हप्तादेखि अवकाश लिने निर्णय गरेको छु ।”

आफ्नो कारखानाको सबैभन्दा सिपालु सिकर्मीको कुरा सुनेपछि ठेकेदारले भने, “ठिक छ त ! तर मैले खउटा घर ठेकका लिएको छु, त्यो तीन महिनामा सकिन्छ होला । त्यो सिध्याउनुस् अनि अवकाश लिनुस् । हुन्न र ?”

सिकर्मीले केही छिन सोचेर हुन्छ भनिदिए । उनी त्यस कारखानामा अरू तीन महिना काम गर्न गए । उनलाई काम छोड्ने निर्णयपछि काममा कुनै जाँगर चलेन । तीन महिनामा जसोतसो त्यो घर सिध्याए र भोलिदेखि अवकाश लिने भए । त्यही दिन कारखानाका ठेकेदारले उनलाई उक्त घरको साँचो दिँदै भने, “तपाईं यस कारखानाको सबैभन्दा पुरानो र सबैभन्दा सिपालु सिकर्मी हुनुहुन्छ । तपाईंको मेहनत र सिपले यस कारखानाले धेरै धेरै प्रगति गन्यो । म तपाईंले यस कारखानामा पुन्याउनुभएको योगदानको कदर गर्दै अन्तिम पटक तपाईंले तयार गर्नुभएको यो घर तपाईंलाई नै कारखानाको तर्फबाट मायाको चिनो अर्पण गर्दू । स्विकार्नुस् ।”

ठेकेदारको कुरा सुनेर सिकर्मीले मनमनै भने, “ओहो ! यो कुरा मलाई तीन महिनाअघि नै थाहा भएको भए ....!”

संस्कृतिको नयाँ यात्रा

- सुधा त्रिपाठी

बाल्यकालको दर्सैको स्मृति मेरो हृदयमा अभ्यसम्म ताजै छ । पुर्बी नेपालको पहाडमा जन्मेकी म मेरो गाउँ भन्डै भन्डै दर्सैको खकल संस्कृतिमा जम्थ्यो र त्यसमै रमाउँथ्यो । एक वर्षको दर्सै सकिस्को चारपाँच महिनापछि म अर्को पटकको दर्सै कहिले आउला भन्ने जिज्ञासामा हुन्थै । बुबाआमाको ‘भ्याउँकिरी कराएको तीन महिनापछि’ भन्ने उत्तर पारेपछि म भ्याउँकिरी कहिले कराउला र दर्सै आउला भन्ने सोचमा मजन हुन्थै । नभन्दै कुनै साँझ भ्याउँकिरी पनि कराउँथ्यो, वर्षाले सिङ्गो पहाडलाई छोप्यो । कलकल गर्दै बज्ने भर्ना र निलो कोसी नदी उर्लन थाल्ये, बिस्तारै यो सेलाउँथ्यो र लेखनाथ पौड्यालले भने भै भरी, बाढी र हिलो पनि हट्टै गर्खर शारदीय शोभामा रमाएको धर्तीमा दर्सै आउँथ्यो । पुर्खाले बनाएको यो प्राकृतिक र सांस्कृतिक समन्वय मलाई अति प्रिय लाग्यथ्यो । बाल्यकालको यो मेरो दर्सै लुगा, पिड, मिठो खाना, केरा, कुराउनी, सेलरोटी, मासुचिउरा र अन्य परिकार र दक्षिणासमेत बोकेर आउँथ्यो । वास्तवमा खड्की बालिकाका रूपमा यो मेरो बाल्ययात्राको सुखद प्राप्ति थियो । दर्सै र दर्सैपछि आउने तिहार मेरा खुसी थिए । यी खुसी मेरा जीवनकला र शैलीसँग जोडिएका थिए । जब म यो नै मेरो संस्कृति हो भनेर बुझन थालै त्यस बेलासम्म र अझै पनि यी पर्व मेरो जीवन र मनोविज्ञानमा सदैव रहिरहेकै छन् ।

जीवन खड्का प्रवाहशील नदी हो । यो सामुद्रिक नाविकहरूको यात्रा जस्तै हो, जसलाई हामी निरन्तर दौडाइरहेका हुँदा रहेछौं । यो मनुष्यको यस्तो गतिशील यात्रा रहेछ, जसलाई हामी भोग्ने, बुझने सम्भन्ने र विचार गर्ने गर्दा रहेछौं । यही यात्राकै सिलसिलामा म दुर्गम भनिएको पहाड छाडेर काठमाडौं पुगें । म प्रकृतिको काखमा रमाउने मान्छे केही समय त सहरमा घुलमिल हुन पनि कठिन भयो । बिस्तारै सहरका जल्ली, कोलाहल र भिडभाडसँग परिचित हुन थालै ।

काठमाडौंको खुला कन्या विद्यालयमा भर्ना भएर पढ्न थालेपछि मलाई थाहा भयो नेपाल त व्यापक रहेछ । यही व्यापकतामा मैले त्यहाँ मेरा तामाङ, गुरुङ, मगर, लिम्बू, राई, भा, यादव, नेवार आदि साथीहरू पारँ । त्यहाँका हामी कोही शरदको दसै मनाउँथ्यौं तर कोही भने अकै समय र अकै दिनलाई दसै मनाउँथे । कोही बुद्ध पूर्णिमाको कुरा गर्थे, कोही उँधौली उँभौलीको कथा सुनाउँथे, कोही क्रिसमसको गीत गाउँथे । कोही ल्होसारलाई आफ्नो मूल चाडका रूपमा मनाएको कुरा गर्थे, कोही माघीको परिकार बताउँथे र कोही देउडाको भाका गाउँथे । त्यसपछि म सिङ्गो नेपाल चिन्न सक्ने भर्यै र म महाकाली र मेचीको सिङ्गो परिवेशमा नव नव संस्कृतिको अनुभव जर्न थालें । भिन्न धर्म, भिन्न संस्कृति, भिन्न पहिरन, भिन्न पहिचान मलाई बल्ल थाहा भयो नेपाली जीवन त यी विविधता र विभिन्नताको सुन्दर साडलो पो रहेछ । नेपाल त मेचीदेखि महाकाली र उत्तर हिमालयदेखि दक्षिण तराई मधेससम्मको उदात्त चेतना र भावमा फैलेको रहेछ । यही विद्यालयीय जीवन हो जहाँ मैले काठमाडौंको नेवार संस्कृति, मुस्ताङको थकाली संस्कृति, पूर्वको किराँत संस्कृति बुझें । उत्तरको शेर्पा संस्कृति, तराई मधेसको मधेसी संस्कृति, पश्चिमको मगर र थारू संस्कृति बुझें । दार्चुला, कर्नाली हुँदै काठमाडौं उपत्यकाको कञ्चनजङ्घाको काखसम्मको संस्कृति र कलासँग परिवित हुने अवसर प्राप्त गरें । नेपालको लामो इतिहास र सभ्यताले निर्माण गरेका यी साभा संस्कृति मेरै संस्कृति थिए, मेरै देशका सम्पत्ति थिए र मेरा ती सबै मित्रहरू एकै फूलबारीका साभा फूलहरू थिए । म पनि त्यही फूलबारीकी खुलाई बिरुवा थिएँ र साभा बनेर फुल्ने र फक्रने तर्खरमा थिएँ ।

मनुष्य जीवनको सार्थकता भन्नु नै चेतना हो । गरिब वा धनी हुनु के हो र किन मानिस गरिब वा धनी हुन्छ ? यो कुरा मैले विद्यालयमा पढ्न पाइनँ किनभने त्यो समय यस्ता विषयमा पढाउने परिपाटी नै थिएन र यस किसिमको चेतना विस्तारको वातावरण पनि थिएन । त्यस बेला क्याम्पसमा पनि यस्ता कुरा पढ्न पाइन्थयो । निजी अध्ययन मेरो यस्तो जीवनबोधका लागि सार्थक समय थियो । वास्तविक ज्ञानको खोजीकै लागि म निजी अध्ययनतर्फ तानिएँ । मैले त्यहाँ पढेँ - वास्तवमा मानिस जन्मँदा जुन शरीर लिएर आउँछ त्यो प्राकृतिक रहेछ र त्यो त जीववैज्ञानिक विषय रहेछ । जन्मेपछि मानिस विविध कारणले धनी वा गरिब हुँदो रहेछ र त्यही आधारमा हामी एक थरीलाई सभ्य र बौद्धिक भन्दा रहेछौं । हामी मानिस नै अर्का थरी मानिसलाई असभ्य र मूर्ख भन्दा रहेछौं । यस्तो भन्नु गलत संस्कृति हो भन्ने कुरा मैले बुझें र समाजमा धनी र गरिबको भेद गर्ने संस्कृति खराब हो भन्ने बोध गरें । श्रमिक वर्गको आफ्नो संस्कृति हुँदो रहेछ । त्यस्तो संस्कृति श्रममा नै फल्ने, फुल्ने र फक्रने रहेछ । लोकजीवन, लोकसंस्कृति, लोककथा तिनका जीवनका संस्कार थिए, संस्कृति थिए र आत्मा थिए भन्ने पनि बुझें । श्रम तिनका जीवनको मात्र नभएर राष्ट्रकै प्रतिष्ठा थियो भन्ने पनि थाहा पारँ । त्यही कारण श्रमका आधारमा

मान्छेमा भेद हुन्न भन्ने संस्कार मैले सिकैँ । मैले श्रम गर्ने कुरा त महत्त्वपूर्ण संस्कृति रहेछ भन्ने बुझैँ र आज विश्वमा श्रम, सिप र जाँगरले नै मान्छेले प्रगति गरेको रहेछ भन्ने पनि थाहा पार्यँ ।

म महिला र मेरो खुट्टै वर्ग, मसँग खकाकार हुने वर्ग महिला । अब मैले महिलाका बारेको कुरा पनि बिस्तारै बोध गर्न थालैँ । महिला भएकै कारण म किन उत्पीडित भर्यँ ? यो मेरा मनमा सधैँ उज्जने प्रश्न थियो । मेरा लागि किन छाउपडी ? मेरो प्राकृतिक जीवनमा आउने मेरो शारीरिक परिवर्तन, मैले भोग्ने रजस्वलाको समय, मेरो लागि विशेष सुरक्षा, म महिला, म कमजोर जस्ता कुरा किन ? किन मान्छे मान्छेमा यो भेद ? किन समाजमा हामी पुरुष र महिलाको सामाजिक भूमिका भिन्न ? किन मैले रातदिन काम गर्दा पनि मेरो श्रमको मूल्य भएन ? खोई मेरो पहिचान ? म किन बोल्न सकिदैन ? म यी प्रश्नहरूमा घोरिन थालैँ । मलाई लाग्यो प्रश्न गर्नु आलोचनात्मक हुनु हो र प्रश्नले मानिसलाई विवेकी बनाउँछ, तार्किक बनाउँछ र बुद्धि दिन्छ । प्रश्न नगरेको भए ज्यालिलियो ज्यालिलियो हुने थिएनन् । गार्गी र मैत्रेयी गार्गी, मैत्रेयी हुने थिएनन् । अलिकति विद्रोह त चाहिन्छ नै समतामूलक समाज बनाउन । मैले मङ्गलादेवी सिंह, साहना प्रधान सम्भैँ, मैले राजराजेश्वरी, योगमाया र विद्रोही धेरै महिलाहरू सम्भैँ । यो समानताका यात्रामा मैले धेरै पुरुषहरूलाई सम्भैँ, जो महिलासँगै मिलेर न्यायपूर्ण साभा संस्कृतिको निर्माण गर्न चाहन्थे । यस महान् स्वतन्त्रताको यात्रालाई पूर्णता दिन चाहन्थे । मैले यस यात्रामा सामेल भएर आवाज दिर्यँ । देशमा लोकतन्त्र आयो, देशमा गणतन्त्र आयो । संविधानले सांस्कृतिक पहिचान स्थापित गन्यो । समानताका विषय ल्यायो तैपनि हामीले न्याय खोज्नु छ, संविधानको कार्यान्वयन खोज्नु छ र सुन्दर संस्कृतिको निर्माण गर्नु छ । हामीले प्राप्त गर्ने न्याय पनि यही हो । नयाँ नेपालको सांस्कृतिक दिशा र गति पनि त यही हो ।

म बारम्बार सम्भन्धु, घोरिन्छु र चिन्तित पनि हुन्छु । भावुकता मेरो दिमागमा सधैँ किन यसरी खेल्छ र खेलिरहन्छ ? समाजमा किन यस्तो संस्कृति बन्यो र बनाइयो ? मान्छेको भेद किन जन्म्यो ? रडको भेद, वर्णको भेद, जातिको भेद, लिङ्गको भेद - यी भेदबाट मुक्त समाज कसरी बन्ने र बनाउने ? सभ्य र विकसित भनिएका कतिपय देशमा पनि आजसम्म एक जातिले रडको आधारमा अर्को जातिमाथि दमन गरेको समाचार सुनिएकै छ । हामी पनि कहाँ मुक्त छौं र ? किन यस्तो भएको होला ? समाजमा श्रम विभाजनले मान्छेलाई भिन्न भिन्न काम गर्ने बनायो । हामीले त्यही आधारमा जात बनायौँ । त्यसकै आधारमा विभेदको परम्परा सुरु भयो । कोही दलित भयौँ, कोही ब्राह्मण, कोही जनजाति । हाम्रा आफ्ना संस्कार छन्, हाम्रा आफ्ना परम्परा छन्, हाम्रा आफ्ना खानपान छन्, हाम्रा आफ्ना वेशभूषा छन् । हाम्रो रड भिन्न छ, कोही काला हौला, कोही गहुँगोरो । हाम्रो अनुहार भिन्न होला । कसैको नाकको उचाइ फरक होला, कसैको आँखाको आकार र स्वरूप भिन्न होला । म फेरि घोरिन्छु, अतालिन्छु र सोच्छु - यही आधारमा

मानिसमा भेद किन ? मनुष्यको मनुष्यत्व र मानवको मानवता नै सबैभन्दा ठुलो कुरा हो । धर्म पनि यही हो, कर्तव्य पनि यही हो । समाजले सामाजिक, सांस्कृतिक विषयलाई भेदको विषय बनायो । हामी छुट्टियौं, हामी टुक्रियौं, हामी भिन्न भयौं र हामी मनुष्यले नै यी भेद जन्मायौं । यो भिन्नता मान्द्धेले जन्माएको भिन्नता हो नत्र मानिस एकै हो, हामी सबै प्रकृतिका साभा सन्तान हौं, साभा वरदान हौं ।

संस्कृति हाम्रो परिचय हो, हाम्रो पहिचान हो र हाम्रो अनुभूति हो । संस्कृति हाम्रो बोल्ने, विचार गर्ने र बाँच्ने तरिका पनि हो । हाम्रो संस्कृति बाँच्नुपर्छ, त्यसैले हाम्रा सांस्कृतिक मूल्यहरू बाँच्नुपर्छ । दसै हाम्रो संस्कृति हो, तिहार हाम्रो संस्कृति हो । तिज, बुद्ध पूर्णिमा, छठ, उँधौली, उँभौली, ल्होसार, जौरा, माघी, सिरुवा, क्रिसमस, इद सबै हाम्रा संस्कृति हुन् । सभ्यताको यस यात्रामा म बारम्बार सोध्नु र सोच्नु, यस्ता सुन्दर अवसरलाई हामीले सदुपयोग गर्नैपर्छ । संस्कृतिका नाममा लिङ्ग, वर्ग, रङ्ग, भूगोल, जाति, धर्मका आधारमा हुने भेद विकृति हुन् । ती कुरा हट्नुपर्छ र संविधानले यसको सुनिश्चितता पनि गरेको छ ।

म बाँचेको पृथ्वी साभा छ, हाम्रा भावना साभा छन् र मन साभा छ । सभ्यताको यात्रामा कोहीलाई दमक बनाइयो कोही दमित जस्ता भझ्यो, बनाइयो । कोही मूलमा र कोही बहिष्कारमा परे जस्ता पनि भझ्यो । यस्तो संस्कृति संस्कृति नभएर विकृति हो । हामी न्यायपूर्ण समाजको निर्माणको यात्रामा छौं र यस यात्राको निरन्तरतामा पनि छौं ।

बाल्यकालमा दसै मनाउन मामाधर गरेको स्मृतिमा अटाएको मन पह्खफुका छ आज । वीरगञ्जको यात्रामा देखेका धान खेत र चौधरी काकाका घरको माघीको माघा र परिकार आज पनि मेरो स्मृतिमा ताजै छ । सिराहाकी यादव साथीको घरका छठ पर्वको अतिथि बनेको अनुभूति पनि जिउँदो छ । उदयपुरकी राई बहिनीको परिवार र तिनको संस्कृतिले पनि लोभिएकै हुँ । रोत्पाका मजर साथीको घरमा पनि पुगेकी हुँ र त्यहाँको संस्कृतिको परिचय पनि पाएकै हुँ । धेरै समयपछि बर्दियामा मनाएको माघीले पनि मलाई तानेकै छ । हामी के हिमाल, के तराई, के पहाड, खउटै साभा संस्कृति निर्माणको समयमा छौं र भिन्नता र भेदबाट मुक्त समाजको निर्मितिमा छौं । मेरो छ दशक लामो यस यात्रामा परिवर्तन देखेकी छु र रमाएकी पनि छु । यति भएर पनि म अझै सन्तुष्ट छैन । नयाँ समाज र नयाँ संसारको खोज मेरो जीवनयात्रा हो । यो यस्तो यात्रा हो, जसले सांस्कृतिक सत्यलाई खीकार गरेस् र सांस्कृतिक न्यायलाई स्थापना गरेस् । “वसुधैव कुटुम्बकम्” को संस्कृतिलाई स्थापित गरेस् । खउटा उज्यालो बाटाको यो यात्रा निरन्तर र अविचलित गतिमा अघि बढिरहोस् । म त यस यात्राकी साक्षी मात्रै हुँ, अबको नयाँ पुस्ताले नयाँ बाटो बनाओस् । नयाँ पुस्ता खउटा नयाँ उज्यालो हो र तिनका आँखामा मैले देखेको उज्यालो ज्योति यही हो ।

शब्दभण्डार

१. उस्तै अर्थ आउने शब्दहरूको जोडा मिलाउनुहोस् :

प्रतिष्ठा	ठुलो विरोध
एकाकार	योजनाअनुसार
उत्पीडित	पीडा दिइएको
विद्रोह	निरन्तर बगिरहने
कार्यान्वयन	एकै किसिमको
प्रवाहशील	विधिपूर्वक व्यवहारमा ल्याउने काम इज्जत

२. दिइएका अर्थ मिल्ने पदावलीहरू पाठबाट खोजेर लेख्नुहोस् :

- (क) जीवनलाई पवित्र पार्ने काम
- (ख) समुद्रको जहाजमा बसेर यात्रा गर्ने
- (ग) एउटै मात्र संस्कृति
- (घ) यात्रालाई प्रत्यक्ष हेर्ने दर्शक
- (ङ) सांस्कृतिक हिसाबले प्राप्त गर्ने न्याय
- (च) विचलित नहुने यात्रा
- (छ) सबैको हक लाउने सन्तति

३. शब्दकोश हेरेर दिइएका शब्दको अर्थ लेख्नुहोस् :

स्मृति, जिज्ञासा, जीववैज्ञानिक, प्रगति, सामेल, दमन, मनुष्यत्व, दमित, बहिष्कार

४. दिइएका शब्दलाई वाक्यमा प्रयोग गर्नुहोस् :

उदात्त, अनुभूति, सुनिश्चितता, दमक, पझखफुका, निर्मिति, न्यायपूर्ण, अविचलित

५. दिइएका विषयक्षेत्रका शब्दहरू खोजेर लेख्नुहोस् :

- (क) नेपाली चाडपर्वहरू
- (ख) नेपाली नृत्यहरू
- (ग) नेपालका भाषाहरू
- (घ) नेपालीका पोसाक
- (ङ) नेपाली खानाका स्थानीय परिकार

बोध र अभिव्यक्ति

१. ‘संस्कृतिको नयाँ यात्रा’ निबन्धको हरेक अनुच्छेद पालैपालो सस्वर पठन गर्नुहोस् र पठन गतिको मूल्यांकन गर्नुहोस् ।
२. दिइएका प्रश्नहरूको उत्तर दिनुहोस् :
  - (क) माथिको पाठ कति अनुच्छेदमा संरचित छ ?
  - (ख) पाठको दोस्रो अनुच्छेदमा कुन विषयलाई मुख्य भाव वा विचार बनाइएको छ ?
  - (ग) पाठको छैटौं अनुच्छेदमा कस्ता विषयवस्तुलाई प्रस्तुत गरिएको छ ?
  - (घ) निबन्धको पाँचौं अनुच्छेदमा कतिओटा वाक्यहरू छन् ?
३. पाठको अन्तिम अनुच्छेद पढ्नुहोस् र अनुच्छेदका आधारमा पाँचओटा प्रश्न बनाउनुहोस् ।
४. पाठका आधारमा उपयुक्त विकल्प छानी खाली ठाउँ भर्नुहोस् :
  - (क) जब म यो नै संस्कृति हो भनेर बुझन थालौं, त्यति बेलासम्म र अझै पनि यी पर्व मेरो जीवन र ..... सदैव रहिरहेका छन् ।
    - (अ) मनोविज्ञानमा   (आ) विज्ञानमा   (इ) ज्ञानमा   (ई) शैलीमा
  - (ख) नेपालको लामो इतिहास र सभ्यताले निर्माण गरेका यी..... संस्कृति मेरै संस्कृति थिए ।
    - (अ) नेपाली   (आ) जातीय   (इ) विकृत   (ई) साभा
  - (ग) मनुष्य जीवनको सार्थकता भन्नु नै..... हो ।
    - (अ) संस्कृति   (आ) चेतना   (इ) पर्व   (ई) मनोरञ्जन

- (घ) मैले यस यात्रामा सामेल भएर ..... दिएँ ।
- (अ) श्रम   (आ) पसिना   (इ) आवाज   (ई) जीवन
- (ड) मनुष्यको मनुष्यत्व र मानवको ..... नै सबैभन्दा तुलो कुरा हो ।
- (अ) जीवन   (आ) सोच   (इ) त्याग   (ई) मानवता

५. “जीवन खउटा प्रवाहशील....तरखरमा थिएँ,” निबन्धांश पढी सोधिएका प्रश्नहरूको उत्तर दिनुहोस् :

- (क) जीवनलाई किन यात्रा भनिएको हो ?
- (ख) अनुच्छेदका आधारमा म पात्रलाई चिनाउनुहोस् ।
- (ग) नेपाली जीवनलाई किन विविधताको सुन्दर साङ्गो भनिएको हो ।
- (घ) अनुच्छेदमा नेपालमा रहेका कुन कुन संस्कृति उल्लिखित छन् ?

६. दिइस्को निबन्धांश पढी सोधिएका प्रश्नहरूको उत्तर लेख्नुहोस् :

मलाई लाग्यो प्रश्न गर्नु आलोचनात्मक हुनु हो र प्रश्नले मानिसलाई विवेकी बनाउँछ र बुझ्दि दिन्छ । प्रश्न नगरेको भए ज्यालिलियो ज्यालिलियो हुने थिएनन् । गार्गी र मैत्रैयी गार्गी, मैत्रैयी हुने थिएनन् । अलिकति विद्रोह त चाहिन्छ नै समतामूलक समाज बनाउन । मैले मङ्गलादेवी सिंह, साहना प्रधान सम्भें, मैले राजराजेश्वरी, योगमाया र विद्रोही धेरै महिलाहरू सम्भें । यो समानताका यात्रामा मैले धेरै पुरुषहरूलाई सम्भें, जो महिलासँगै मिलेर न्यायपूर्ण साभा संस्कृतिको निर्माण गर्न चाहन्थे । यस महान् स्वतन्त्रताको यात्रालाई पूर्णता दिन चाहन्थे । मैले यस यात्रामा सामेल भएर आवाज दिएँ । देशमा लोकतन्त्र आयो, देशमा गणतन्त्र आयो । संविधानले सांस्कृतिक पहिचान स्थापित गन्यो । समानताका विषय ल्यायो तैपनि हामीले न्याय खोज्नु छ, संविधानको कार्यान्वयन खोज्नु छ र सुन्दर संस्कृतिको निर्माण गर्नु छ । हामीले प्राप्त जर्ने न्याय पनि यही हो । नयाँ नेपालको सांस्कृतिक दिशा र गति पनि त यही हो ।

प्रश्नहरू

- (अ) जीवनमा आलोचनात्मक हुन के गर्नुपर्छ ?
- (आ) निबन्धांशमा कस्तो संस्कृतिको परिकल्पना गरिएको छ ?

७. दिइएको निबन्धांश पढी सोधिएका प्रश्नहरूको उत्तर लेख्नुहोस् :

संस्कृति हाम्रो परिचय हो, हाम्रो पहिचान हो र हाम्रो अनुभूति हो । संस्कृति हाम्रो बोल्ने, विचार गर्ने र बाँच्ने तरिका पनि हो । हाम्रो संस्कृति बाँच्नुपर्छ, त्यसैले हाम्रा सांस्कृतिक मूल्यहरू बाँच्नुपर्छ । दसै हाम्रो संस्कृति हो, तिहार हाम्रो संस्कृति हो । तिज, बुद्ध पूर्णिमा, उधौली, उभौली, ल्होसार, क्रिसमस, छठ सबै हाम्रा संस्कृति हुन् । सभ्यताको यस यात्रामा म बारम्बार सोध्नु र सोच्नु यस्ता सुन्दर अवसरलाई हामीले सदुपयोग गर्ने पर्छ । संस्कृतिका नाममा लिङ्ग, वर्ज, जातिका आधारमा हुने भेद विकृति हुन् । ती कुरा हट्टनुपर्छ र संविधानले यसको सुनिश्चितता पनि गरेको छ ।

प्रश्नहरू

(अ) संस्कृति भनेको के हो ?

(आ) संविधानले सुनिश्चित गरेका सांस्कृतिक विषयहरू के के हुन् ?

८. उत्तर लेख्नुहोस् :

(क) नेपालमा के कस्ता सांस्कृतिक विविधता छन् ?

(ख) श्रम र संस्कृति कसरी अन्तरसम्बन्धित हुन्छन् ?

(ज) न्यायपूर्ण संस्कृतिको निर्माण कसरी गर्न सकिन्छ, निबन्धका आधारमा लेख्नुहोस् ।

९. व्याख्या गर्नुहोस् :

(क) नेपालको लामो इतिहास र सभ्यताले निर्माण गरेका यी साभा संस्कृति मेरै संस्कृति थिए, मेरै देशका सम्पत्ति थिए र मेरा ती सबै मित्रहरू एकै फूलबारीका साभा फूलहरू थिए ।

(ख) संस्कृतिका नाममा लिङ्ग, वर्ज, रङ्ग, भूगोल, जाति, धर्मका आधारमा हुने भेद विकृति हुन् ।

१०. समीक्षात्मक उत्तर लेख्नुहोस् :

(क) नेपालमा विद्यमान संस्कृतिका सबल र दुर्बल पक्षको चर्चा गर्नुहोस् ।

(ख) “सांस्कृतिक रूपमा न्यायपूर्ण समाजले मात्र समतामूलक समाजको निर्माण गर्न सक्छ ।” विवेचना गर्नुहोस् ।

११. दिइर्खको अनुच्छेद पढी सोधिरका प्रश्नहरूको उत्तर लेख्नुहोस् :

संस्कृतिभित्र कुनै जातजातिका लवाइखवाइ, वेशभूषा, भाषा, दर्शन, मान्यता र विश्वास लुकेका हुन्छन् । जातीय विविधताभित्र सांस्कृतिक विविधता हुन्छ । संस्कृतिको विशेषता जातीय पृथक्ता पनि हो । बहुजातीय मुलुकमा बहुसांस्कृतिक सम्पन्नता पाइन्छ अनि यसको समन्वय गर्ने मुलुक सौन्दर्यमा श्रेष्ठ ठहर्छ । जहाँ सुन्दर फूल फुल्छन्, त्यहाँ भमराहरू लट्ठिएर भुल्छन् । हाम्रो सांस्कृतिक उन्नयन सुमनकुञ्ज बन्न सके अभ्यागत मौरी र भमरा बनी भुमिन्छन् । हामी पराग र मधुरस बटुल्न सक्छौं । मौरीको लगनशीलता सापटी लिएर मह जम्मा गर्न सक्छौं । महको रस सुकैन । संस्कृति मधुरस हो, सभ्यता घार हो । हामी सुन्दर विश्वबागमा हृदयाकर्षक घार बनाउन सक्छौं, हृदय केन्द्रमा सांस्कृतिक मधुरस जम्मा गर्न सक्छौं ।

प्रश्नहरू

(क) संस्कृतिभित्र के के लुकेका हुन्छन् ?

(ख) बहुजातीय मुलुकका के कस्ता विशेषता हुन्छन् ?

(ग) ‘संस्कृति मधुरस हो, सभ्यता घार हो’ भन्नाको तात्पर्य के हो ?

(घ) ‘पृथक्ता’ र ‘अभ्यागत’ को अर्थ लेख्नुहोस् ।

१२. दिइर्खको अनुच्छेद पढी चारओटा मुख्य बुँदाहरू टिजुहोस् र एक तृतीयांशमा सार लेख्नुहोस् :

विगत हाम्रो अनुभव हो, वर्तमान यथार्थ हो, भविष्य कल्पना हो । आफ्नो परम्परालाई संरक्षण गर्दै भावी पुस्ताका लागि जीवन्त राख्नु वर्तमानको कर्तव्य हो । पुर्खाको विगत, हाम्रो वर्तमानको व्यवहार नै भोलि सन्तानको सांस्कृतिक धरोहर बन्ने छ । जन्मदिने आमाबुबालाई ‘मातृदेवो भवः पितृदेवो भवः’, शिक्षा दिने गुरुलाई ‘आचार्यदेवो भवः’, घरमा आशका पाहुनालाई ‘अतिथिदेवो भवः’, प्राण रक्षा गर्ने वनस्पतिलाई ‘वनस्पतिदेवो भवः’ भनेर देवत्वकरण गरी आदर गर्ने संस्कृति हाम्रो अमूल्य निधि हो । छोराछोरीलाई संस्कारयुक्त शिक्षा दिनु आजको पहिलो आवश्यकता हो । सन्तानलाई सम्पति नदिए केही समयसम्म मात्र रुन्छ, तर संस्कार दिन सकिएन भने जिन्दगीभरि रोइरहन्छ । हामीले अरूको देखासिकी नगरी आफ्नो संस्कार र संस्कृतिको निरन्तर संरक्षण गर्नुपर्छ । निरन्तर बगिरहेको पानीले कठोर ढुङ्गा काटेर विभिन्न आकार बनाइदिन्छ । हामी आफूले आफैलाई पूजा गरेर

आत्मपूजाको नमुना प्रस्तुत गर्छौं। आफूभित्रको म तत्त्वलाई नियन्त्रित गरेर परोपकारी बन्न प्रेरित गर्ने हाम्रा संस्कृति लोप भए भने हामी पनि मरेतुल्य हुन्छौं। त्यसैले बलियो बनौं तर असभ्य नबनौं, दयालु बनौं तर कमजोर नबनौं, गर्व गरौं तर घमन्ड कहिल्यै नगरौं। संस्कार र संस्कृति व्यक्तिको प्राण हो, त्यसैले यसको संरक्षण गरौं।

सुनाइ र बोलाइ

१. सुनाइ पाठ ३ का आधारमा छुटेका शब्द भरी तलका वाक्य पूरा गर्नुहोस् :
  - (क) हाम्रा गाउँ तथा सहरमा प्राचीन सभ्यताका ..... यत्रतत्र छन्।
  - (ख) शास्त्रीय र लोक नृत्य, गीत र वादनमा हाम्रा अनन्य ..... छन्।
  - (ग) बाली लाउँदा, भित्र्याउँदा, ... गर्दा गाइने गीतहरू पुनर्जीवनको आस गर्दै छन्।
  - (घ) खानपान र पहिरनमा जातीय, क्षेत्रीय र सामुदायिक ..... छन्।
  - (ङ) हामी भाषा, धर्म, संस्कृति र परम्परामा बहुल छौं तर आपसमा ..... छौं।
२. उत्तर दिनुहोस् :
  - (क) हाम्रो मन के के कुरामा रमाउँछ ?
  - (ख) देउडा र घाटुले कसरी भौगोलिक सीमा नाघेका छन् ?
  - (ग) संस्कृतिका पारखीहरू कहाँ रमाउँछन् ?
  - (घ) खानपान र पहिरनमा के कस्ता विविधता छन् ?
  - (ङ) कुन कुरा हाम्रो अनुपम पहिचान हो ?
३. दिइएका नाचहरू नेपालका कुन कुन समुदायसँग सम्बन्धित छन् ? ती कहाँ, कहिले र कसरी नाचिन्छन्, कक्षामा छलफल गरी बताउनुहोस् :

(क) साकेला नाच	(ख) मारुनी नाच
(ग) लाखे नाच	(घ) किँभिया नाच
(ङ) सँगिनी नाच	(च) देउडा नाच
(छ) धान नाच	(ज) हुइकेली नाच

पदवर्ग : नाम

१. दिइस्यको अनुच्छेद पढी नाम वर्जका शब्दको पहिचान गर्नुहोस् :

एक हुल भिक्षुहरू हाम्रो अगाडिबाट स्तूपको परिक्रमा गर्न थाले । “आहा ! कति राम्रो सहर ! उ : त्यो पर देखिएको भीमसेन स्तम्भ होइन ?” मञ्जुले स्वयम्भूको प्राङ्गणबाट देखिन् र सेतो स्तम्भ देखाउँदै बुबासँग खुसी व्यक्त गरिन् । साँच्चै त्यहाँबाट नारायणहिटी दरबार, सिंहदरबार, हनुमानढोका दरबार, ख्यारपोर्ट, कीर्तिपुर सबै प्रस्त देखिँदो रहेछ । महिमा स्वयम्भूबाट देखिने काठमाडौंको दृश्य नियालिरहेकी थिइन् । उसको हातमा भएको प्रसादको झोला बाँदरले लुछेर लज्यो ।

२. दिइस्यका शब्दहरूबाट खउटै उपवर्गमा पर्ने नामहरूको सूची बनाउनुहोस् :

गोपाल, काठमाडौं, कर्नाली, रामायण, बाफ, रिस, मुनामदन, तिहार, होली, फूल, बथान, तिज, गाई, माछो, रणत, कुहिरो, किताब, घर, विद्यालय, बसाइ, चोरी, युद्ध, जुत्ता, औंठी, टोपी, मुख्याइँ, साइकल, लहर, भिड, हुल, चाड, खात, लहर, ढुङ्गा, माटो, सुन, चाँदी, चामल, पानी, रणत, कुहिरो, प्रेम, घुणा, मानवता, शोभिता, धरमपुर, शिक्षा, पढाइ, जवानी, गरिबी, बाल्यावस्था, फौज, कार, झुप्पो, तेल, दसै

३. दिइस्यको अनुच्छेदबाट बिसओटा नाम शब्द टिजुहोस् :

नेपालमा विभिन्न पर्वहरू मनाइन्छ । तिनै महत्वपूर्ण पर्वहरूमध्ये सुदूरपश्चिममा नारीहरूले विशेष रूपमा मनाउने पर्व हो गौरा । यस पर्वमा महिलाहरू व्रत बस्न, भगवान् शिवपार्वतीको पूजा गर्न्छ । यो पर्व पारिवारिक सद्भाव र सुख समृद्धिको कामना गरेर मनाइने पर्व हो । यस पर्वमा पोखरी, नदी आदिमा नुहाएर घरको सरसफाइ तथा पूजासामग्री तयार गरिन्छ । सानो केराउ, गुराँस, चना, गहत, गहुँ वा मकैमध्ये कुनै एक राखी पञ्चबीज बनाइन्छ । यसरी तयार पारिएको बीजलाई गौराघरमा लागी भिजाइन्छ । गौरालाई नवदुर्गाको रूपमा पनि पूजा गर्ने चलन छ । तिलको बोट, दुबो, कुश, बलु, अपमार्ज, तितेपाती, धानको बोट र दाढिमलाई गौरा देवीको रूपमा सिँगाइन्छ । यसपछि चोखो कपडा र गहनाले ढाकेर गौरा पूजा गरिन्छ । यस पर्वमा महिलाहरू लय मिलाएर गीत गाउँछन् । मागल र फागहरूका माध्यमबाट आफ्ना मनका कुरा बाहिर निकाल्ने महत्वपूर्ण अवसरका रूपमा गीत गाइन्छ । गीतका माध्यमबाट सामाजिक उत्पीडन, विकृति, विसङ्गति, पीडा, वेदना पोछिन्छ । नारी पुरुष समान रूपमा पहुँचिबद्ध भएर देउङ्गा नाचेको दृश्य साँच्चै नै मनमोहक देखिन्छ ।

४. पाठको पहिलो अनुच्छेदमा रहेका नाम शब्दहरू टिजुहोस् ।

पदवर्ग : सर्वनाम

१. दिझर्खो को अनुच्छेदमा नामको सट्टामा उपयुक्त सर्वनाम पद प्रयोग गरी पुनर्लेखन गर्नुहोस् :

- (क) आमाबुबाले छोराछोरीलाई पढ्नका लागि धनगढी पठाए । छोराछोरीहरू त्यहाँ बसी धेरै पढे । छोरी पढिसकेपछि गाउँ फर्की । छोरीले गाउँमा खुला विद्यालय खोली । केही वर्षपछि छोरो पनि गाउँमै फर्कर्यो । छोराले पनि त्यस विद्यालयमा पढाउन थाल्यो । आमाबुबाखुसी हुनुभयो ।
- (ख) मेरी छोरी ज्ञानुले व्यवस्थापनमा स्नातक गरिन् । ज्ञानु आफ्नो गाउँमा गङ्गन् । ज्ञानुले गाउँमा उद्योग खोलिन् । उद्योगमा धेरै मानिसहरूले जागिर पाए । मानिसहरूको आर्थिक स्थिति सुधियो ।

२. दिझर्खो का सर्वनामलाई मिल्दाजुल्दा उपवर्गमा सूचीकृत गर्नुहोस् :

म, हामी, तँ, तिमी, तिमीहरू, तपाईंहरू, ऊ, उनी, उनीहरू, उहाँ, उहाँहरू, यो, यी, ती, यिनीहरू, तिनीहरू, स्वयम्, कोही, केही, अरू, को, के, जो, जेसुकै, जोसुकै, तपाईं, त्यो, आफै, जे, आफू

३. दिझर्खो को गद्यांश पढी दशओटा सर्वनाम टिजुहोस् :

म र भाङ्ग बजार गयौ । हामीले बजारमा तिमीलाई देख्यौ । तिमी उमेश र राजीवसँग थियौ । उनीहरूले गितार बोकेका थिए । उमेशले हामीलाई देखेर सोध्यो, “तपाईंहरू को को बजार आउनुभएको ?”

मैले भने, “ भाङ्ग र म मात्र हो । ”

मेरो कुरा सुनेर तिमी उमेशसँग रिसायौ र भन्यौ, “ऊ जोसुकैसँग आओस् न । तँलाई किन चाहियो ? ”

“यसलाई के भयो आज ? ” तिम्रो पारा देखेर उमेश आफै छक्क पन्चो ।

४. दिझर्खो का सर्वनामलाई अर्थ खुल्ने गरी वाक्यमा प्रयोग गर्नुहोस् :

त्यो, तिनीहरू, यी, स्वयम्, जे, को, के, आफू, उहाँ, कोही, प्रत्येक, अरू, सबै, केही, हजुर

पद्वर्ग : विशेषण

१. दिझर्को गद्यांशबाट विशेषण शब्द पहिचान गरी लेख्नुहोस् :

एक दिन दुहटा मृग पानी खान खोलामा पुगे । त्यस खोलामा खउटा ठुलो ब्वाँसो पनि पानी खान आयो । चलाख ब्वाँसो कमजोर मृगहरूसँग निहुँ खोजन थाल्यो । धूर्त ब्वाँसाले भन्यो, “ए मेरा भान्जा हो ! यो पानी किन धमिलो बनाएको ?”

“प्रिय मामा ! सफा पानी त तपाईंले पो धमिलो बनाउनुभयो त । हामी त पानीमै पसेका छैनौँ ।” सानो मृगले जवाफ दियो ।

२. दिझर्का पदावलीबाट विशेषण शब्द छानी तिनलाई मिल्दो उपवर्गमा वर्णीकरण गर्नुहोस् :

प्रशस्त सम्पत्ति, सेतो हिमाल, उसको हात, मेरो किताब, बलियो हाती, तिम्री बहिनी, अलिकति अन्न, गतिलो भैसी, बाङ्गो रुख, बुझककड भतिजी, यो कलम, त्यो गिलास, थोरै मल, बज्दो खोला, चड्दो उमेर, शीतल हावा, लाख्खौं तारा, पाँच पाण्डव, सयौं थुँगा, सांस्कृतिक सम्पदा, नैतिक बल, सप्त ऋषि, मलिलो बारी, यी मानिस, ती फूल, सबै नेपाली

३. दिझर्को अनुच्छेदबाट दशओटा विशेषण शब्द पहिचान गरी टिपोट गर्नुहोस् :

मेरो नेपालमा सेता हिमाल, हरिया पहाड र उर्वरशील तराई छ । यहाँ विविध जातजाति, अनेक संस्कृति र सयौं भाषाहरू छन् । मेहनती मानिस बसोबास गर्ने यस देशमा आफू मरेर अरूलाई बचाउने वीर पुर्खाहरू जन्मेका थिए । स्वच्छ हावापानी र प्राकृतिक सभ्यतालाई जोगाइराख्न सक्ने वातावरण नेपालको पहिचान हो ।

४. ‘संस्कृतिको नयाँ यात्रा’ निबन्धबाट पन्थओटा विशेषण शब्दहरू टिप्पुहोस् ।

पद्वर्ग : क्रिया

१. दिझर्को गद्यांशबाट क्रियापद पहिचान गरी लेख्नुहोस् :

हामीभित्रको सभ्य बन्ने रहरले बाबुबाजेका शिर भुक्के । बाबुका अर्ती बन्दी बने । बाजेका प्रिय वस्तु सङ्ग्रहालयका शोभा बन्न सकेनन् न त घरमा सजिर । पुर्खाका पहिरन, पाइतालाका डोब र पसिनाका दाना हाम्रा बनेनन् । हामी यिनका बन्न सकेनौँ । हाम्रा सँगिनी, बालुन र रोदी पेलिर, धर्मकर्म विरूप बने । विश्वास बदलिर, वाद बहकिर । बाबुहरू ड्याड र आमाहरू मम्मी बने । हाम्रो बोलीमा बालुवाका कण मिसिर, जिब्रो लरबरियो पश्चिमी पारामा । आखिर यस्तो हुनुमा कसको भूमिका रह्यो ?

२. दिइँस्का क्रियापद प्रयोग गरी आफूलाई मन पर्ने विषयमा छोटो अनुच्छेद लेख्नुहोस् :

खान्छ, पढ्यो, जर्सको छ, कमाओस, आउला, हेर, हिँड्दै थियो, बोल्छन्, उठेछ

३. दिइँस्का क्रियापदलाई मिल्दो उपर्यामा वर्णकरण गर्नुहोस् :

सुन्छ, पढ्यो, भनिहाल्छ, हाँस्ने, दगुर्खन्, रुँदै छ, हुन्छ, ल्याउँछ, बनाउँछ, छ, आइसक्यो, हो, भयो, आइपुगे, खोज्यौं, गर्सको हुने छ, उम्दै छ, बाङ्गिन्छ, भुतभुताउने छ, छापेको थियो, फरफरायो, कलकलाउँछ, लेख्न, दियो, पढ्ने छ, भर्सको छ, भिजाउँदै छ, गर्दछौं, हुन्, छन्, लेखिसकेछ, सुनिन्छ

४. दिइँस्को अनुच्छेदबाट बाह्रओटा क्रिया टिजुहोस् :

पानी पर्दै छ। मन चञ्चल भर्सको छ। झरीले बाढी र पहिरो ल्यायो। त्यही भर्सर मनको शान्ति हरायो। जाजरकोटमा पहिरो गर्सर घरबास बगायो। ताप्लेजुडमा तमोर खोलाले धानखेत पुँच्यो। कोसीमा पनि बाढी आएछ। रेडियो सुन्छु र टेलिभिजन हेर्छु। यसले प्रत्येक नेपालीलाई छुन्छ। यसले पहिरो पीडितलाई त रुवाउँछ। छिमेकीहरू पनि पीडामा पर्छन्। हरियो वन सुक्खा पहाड बन्दछ। पहिरोमा परेर मानिसहरू घाइते हुन्छन्। डाक्टर पनि सक्रिय हुन्छन्। नेपाललाई बाढी र पहिरोबाट जोगाउनुपर्छ। यसका लागि वृक्षारोपण गर्नुहोस्।

५. ‘संस्कृतिको नयाँ यात्रा’ निबन्धको दोस्रो अनुच्छेदबाट पन्थओटा क्रियापद टिजुहोस्।

सिर्जना/परियोजना

१. दिइँस्को गद्यांशको शीर्ष वाक्य, विस्तार वाक्यहरू र निष्कर्ष वाक्यसहितको अनुच्छेद संरचनाका आधारमा उस्तै अर्को अनुच्छेदको रचना गर्नुहोस् :

नेपाली भूगोल ससाना भारपातदेखि ठुला ठुला तर विविधतामय वनस्पतिले भरिपूर्ण छ। हिमाली भूखण्ड जडीबुटी र दुर्लभ वृक्ष तथा वनस्पतिले ढाकिएको छ। यहाँ मृतसञ्जीवनी बुटी छन्, शक्तिवर्द्धक यार्सागुम्बा, प्राणवर्द्धक पाखनबेत, ठुलो ओखती र चिराइतोहरू छन्। देवदार, धुपी सल्ला, जोब्रे सल्ला, गुराँस लगायतका अनेकौं कोणधारी वृक्षहरू यस भूखण्डमा पाइन्छन्। पहाडी भूभागमा घना र सदाबहार जड्गलहरू छन्, भूयास र भाडीहरू छन्। एककाइसौं शताब्दीमा पनि प्राकृतिक सभ्यतालाई बचाइराख्न सक्ने अनेक फलफूल र कन्दमूल छन्। यस भूखण्डमा चाँप, ओखर, कटुस, सल्ला, उत्तिस, चिलाउने, बिलाउने, बाँस, पैयुँ, चिउरीलगायतका रुखहरू पाइन्छन्। त्यस्तै तराईको चारकोसे भाडी

त संसारप्रसिद्ध छ । साल, सिसौ, खयर, आँप, सिमल जस्ता महत्वपूर्ण वृक्षहरू पाइने तराईमा घोडताप्रे, कागते घाँस, तितेपाती, वनमारालगायतका औषधीय गुणयुक्त वनस्पति पनि पाइन्छन् । वानस्पतिक विविधताले नेपाल भरिपूर्ण छ ।

२. “राम्रो स्वास्थ्यबाट मात्र सुखी जीवन सम्भव छ” भन्ने शीर्ष वाक्यलाई आधार बनाई खउटा अनुच्छेद तयार पार्नुहोस् ।
३. तपाईंको समुदायमा प्रचलित खउटा लोकगीत सङ्कलन गर्नुहोस् र उक्त लोकगीत कक्षामा सुनाउनुहोस् ।
४. कक्षाका सम्पूर्ण विद्यार्थीहरू विभिन्न समूहमा रहेर छलफल गरी आफ्नो प्रदेशमा प्रचलित चाडपर्व वा जात्राहरूको नाम लेख्नुहोस् । त्यसपछि ती चाडपर्व वा जात्राहरू कहिले र कसरी मनाइन्छन् भन्ने कुराको क्रमबद्ध सूची बनाई कक्षामा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।
५. तपाईंको समुदायमा जन्मदेखि मृत्युसम्म के कस्ता संस्कारहरू गरिन्छन्, अभिभावक वा अगुवासँग सोधी लेख्नुहोस् र कक्षामा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।

सुनाइ पाठ ३

हाम्रो संस्कृति

हाम्रो समाज मूर्त र अमूर्त संस्कृतिको मिश्रण हो । हाम्रा गाउँ तथा सहरमा प्राचीन सभ्यताका धरोहर यत्रतत्र छन् । साकेला, चासोक, च्याबुड र धान नाचमा रमाउने मन हुइकेली, सोरठी र मारुनीमा त्यतिकै रमाउँछ । देउडा र घाटुले भौगोलिक सीमा नाएर बास्ना छरेका छन् । चान्दी, डाँडी, हनुमान् र पञ्चबुद्ध नृत्यहरू हाम्रा मुटुका ढुकढुकी बनेका छन् । शास्त्रीय र लोक नृत्य, गीत र वादनमा हाम्रा अनन्य सम्पदा छन् । स्याब्रो र तिजीले सखिया, सन्धाल र सरायसँग मितेरी लाउँछन् । भुओ, खैंजडी, बालुन, सँगिनी र लाखे पहाडी सौन्दर्य बनेका छन् । बाली लाउँदा, भित्र्याउँदा, दाङ गर्दा गाइने गीतहरू पुनर्जीवनको आस गर्दै छन् । गन्धर्व, चर्या, खाँडो र गाथाहरू कुनाकन्दरामा जीवितै छन् । यहाँ भाषाको भण्डार छ । संस्कार, रीतिरिवाज र परम्पराका पारखीहरू हाम्रा गाउँमा भुल्छन्, सहरमा रमाउँछन् । खानपान र पहिरनमा जातीय, क्षेत्रीय र सामुदायिक विविधता छन् । मन्दिर, विहार, मस्जिद, गिर्जाघर, गुरुद्वारा, थान र मार्गस्थानहरू हाम्रा आस्थाका केन्द्र हुन् । हामी भाषा, धर्म, संस्कृति र परम्परामा बहुल छौं तर आपसमा सहिष्णु छौं । यो नै विश्वमा हाम्रो अनुपम पहिचान हो ।

जीवन र मृत्यु मानिसका स्वभाविक प्रक्रिया हुन् । मान्देको जीवनको सार्थकता उसको गतिशीलता र रूपान्तरणबाट सिद्ध हुन्छ । योगमाया यस्तै गतिशील महिला हुन् । भोजपुर जिल्लाको नेपाले डाँडाको सिम्ले भन्ने सानो गाउँमा जन्मेर देश विदेशको यात्रा तय गर्दै विद्यमान कुरीति, महिला विभेद र जातीय कुरीतिका विरुद्ध बोल्ने प्रखर महिलाका रूपमा चिनिन्छन् । विद्यालयीय शिक्षाको अवसर नपाएर पनि स्वअनुभव र स्वसिकाइका माध्यमबाट अध्यात्म, मानवता र सामाजिक सांस्कृतिक परिवर्तनको पक्षमा आवाज उठाउने योगमायालाई नेपाली समाजमा प्रेरणादायी महिलाका रूपमा लिने गरिन्छ । जीवनमा काम, क्रोध, लोभ मोहबाट मुक्त भई वैराज्यलाई अङ्गालेर विद्रोहको नयाँ शैलीलाई अपनाउने योगमाया नेपाली समाजकी खली महिला हुन् । विद्रोहको अग्नि समाधि र जल समाधिको त्यो शैली वर्तमान समयमा उपयुक्त नभए पनि तत्कालीन राणा शासनको विरुद्धमा गरिएको आन्दोलनको खुटा स्वरूप थियो ।

योगमायाको जन्म वि.सं. १९२४ मा श्रीलाल न्यौपाने र चन्द्रकला न्यौपानको पहिलो सन्तानका रूपमा भएको हो । योगमाया पुष्पलाल र अग्निधर नामका दुई भाइकी खली दिदी थिएन् । सामाजिक परम्पराअनुसार सात वर्षको कलिलो उमेरमा नै उनको विवाह भयो । पति भनेर चिन्न नपाउँदै विवाह गरेको दुई वर्षमा उनी विधवा भएन् । तत्कालीन नेपाली समाजमा विधवा हुनु भनेको पीडादायी अवस्थामा पुग्नु हो । बाल स्वभाव र गुणका आधारमा उनले घरपरिवार र समाजको तिरस्कार भोग्नुपन्यो । यही कारण उनी शारीरिक र मानसिक यातनाको समेत सिकार भएन् । यसरी अत्याचारका सबै खाले स्वरूपलाई सहैदै उनी चौथ वर्षको उमेरसम्म घरमै बसिन् । तत्कालीन सामाजिक परिवेशमा सासू र नन्दको प्रताडना सहन नसकेपछि उनी भागेर माझत गइन् । माझतीमा पनि उनले घर गरिखान नसकेकी भनेर प्रशस्त निन्दा सहनुपन्यो । बुबाआमा र माझतीतिरका सबैले त्यस बेलाको सामाजिक प्रचलअनुसार उनलाई आफै घर फर्काउन प्रयत्न गरियो । यसरी माझती र घर दुवैतिरबाट उपेक्षित योगमायामा बिस्तारै विद्रोहको चेतना पलाउन थाल्यो । उनी घर र माझतीका बिचमा विद्रोह गर्दै आसाम पुगिन् । आसाम पुगेर उनले खलो

अनुभव गरिन् । पतिको सतीत्वमा बसिरहनुपर्ने मृत्युसंस्कारका विरद्ध कडेल थरका व्यक्तिसँग विवाह गरिन् । केही वर्षपछि उनका पतिको मृत्यु भयो । पतिको मृत्युपछि उनी भावविहवल भइन् । अकस्मात् उनका जीवनमा डोटेल थरका व्यक्ति आइपुगे । ती व्यक्तिले उनीसँग विवाहको प्रस्ताव गरे । उनी पनि राजी भइन् । उनीहरूबाट नैनकला नामकी छोरी जन्मिइन् ।

योगमाया अब सामाजिक क्रियाकलापमा सहभागी हुन थालिन् । त्यस समयमा सबैभन्दा प्रचलित सामाजिक गतिविधिका रूपमा पूजा प्रार्थना आदि रहेका थिए । उनले यस्ता क्रियाकलापमा सक्रिय सहभागिता जनाउँदै नेतृत्वको भूमिका निर्वाह गरिन् । यस्ता सामाजिक, धार्मिक कार्य, आर्यसमाजीहरूको सुधार चेतना र साधुसन्तहरूको सङ्गतले योगमायामा जीवन र समाजलाई हेनै नयाँ चेतना जागृत भइरहेको थियो । यसबाट उनी बिस्तारै बिस्तारै प्रभावित हुँदै गइन् । अझ्येज विरोधी आन्दोलन र धार्मिक आध्यात्मिक क्रियाकलापको सहभागिताले उनको चेतना अभिवृद्धि हुँदै गयो । बाल्यकालदेखिका आफ्ना भोगाइ र आफू बाँचेको समाजका विसङ्गतिका कारण उनी आर्थिक र सामाजिक सञ्जालको मोहबाट मुक्त हुँदै गइन् । यसले उनीमा वैराज्यचेतको बीजारोपण गरायो । यही चेतलाई सार्थकता प्रदान गर्ने हौसला पनि जागृत भयो । यसका लागि उनले तपस्या गर्ने योजना बनाइन् । तपस्याका लागि आफ्नो जन्मथलो नै उनलाई उपयुक्त लाग्यो । आफ्ना भाइलाई लिन आउने सन्देश पठासर भाइकै साथ लागी उनी आफ्नै जन्मथलो भोजपुर आइपुगिन् । वि.स. १९७३ को एक साँझ उनी आफ्नी छोरी नैनकला र भाइका साथ मभुवाबेंसी पुगिन् ।

मभुवाबेंसीमा योगमायाको आगमन त्यहाँका मान्देका लागि उत्सुकताको विषय बन्यो । त्यही उत्सुकतालाई समेट्दै योगमायाले जाउलेहरूलाई साथी बनाउन थालिन् । सामाजिक रूपमा समावेश हुँदै घरमा हुने पूजा, पुराण र चौतारीहरूमा सामूहिक सहभागिता जनाउँदै गइन् । आसाममा सिकेको ज्ञान र अनुभवलाई उनले त्यहाँ प्रयोग गर्ने अवसर पाइन् । यही ज्ञान र अनुभवका आधारमा पणितहरूसँग शास्त्रार्थ गर्ने तथा समाजका पुरुषहरूसँग बहस पनि गर्न थालिन् । यसैबिच उनी प्युठानको स्वर्जद्वारीमा रहेका महाप्रभु अभयानन्द द्वितीयकहाँ पुगी दीक्षा लिइन् र सन्न्यासी बनिन् । सन्न्यासी बनेपछि घरायसी वातावरण त्याग गर्नुपर्ने भएकाले उनी मभुवाबेंसीमै कुटी बनाएर खेलै बस्न थालिन् । योगमाया आफ्नो ज्ञान र बुद्धिका माध्यमबाट साधक बनेकी त्यस समाजकी अगुवा महिला भएकाले उनको योग साधना पनि त्यतैतर्फ लक्षित भयो । उनमा धाराप्रवाह प्रवचन दिन सक्ने खुबी थियो । यही खुबीका कारण उनका वरिपरि मानिसहरूको घुँँचो लाग्न थाल्यो । भोजपुर आसपासका धेरै मानिसहरू उनको प्रवचन सुन्न आउन थाले र उनीप्रति श्रद्धाभाव बढ्न थाल्यो । भक्तजनको घुँँचो लागेपछि मभुवाबेंसीका कुटीले उनलाई पुगेन । उनी उफ्रौलीटारमा रहेको फराकिलो जमिनमा सरिन् र भक्तजनलाई

समेट्ने गरी कुटी पनि निर्माण गरिन् । उफ्रौलीटारको कुटी पनि वि.सं. १९८८ मा अरुणमा आस्को ठुलो बाढीले बगाएपछि उनी छर्खुवापारिको गौँडिनीमा सरिन् । उनी जहाँ जहाँ बसाई सर्थिन्, भक्तजनहरू त्यहीं त्यहीं पुगथे । उनको योगसाधना र तपस्याबाट प्रभावित पनि हुन्थे । उनले तपस्याका निराहार, जलाहार, अत्पाहार जस्ता विधिहरूको प्रयोग गर्थिन् । शरीरलाई मौसम र वातावरणअनुसार समायोजन गर्न कहिले कैयौं दिन अरुण नदीमा आधा शरीर डुबाएर बस्थिन् । कहिले गर्मी याममा पञ्चाहिन ताप्थिन् । यस्ता कठोर तपस्याले उनलाई ढृढ बनाउँथ्यो । यही ढृढताले गर्दा उनी वि.सं. १९९२ मा आफ्ना अनुयायीसहित खाम्पालुड हिमाल पार गरेर तपस्यासमेत गरिन् । यतिमा मात्र उनको साधनाको यात्रा दुङ्गिरेन । वि.सं. १९९७ मा उनले भोजपुरकै उच्च पहाडी क्षेत्र चायाँबोटे सिरान तोरीबारीको छेउको अग्लो थुम्कामा बसेर तेहस दिनसम्म तपस्या गरिन् । यी विभिन्न ठाउँमा गरिएका तपस्याको मुख्य उद्देश्य साधनाको प्राप्ति र सबै प्रकारका मोहबाट उन्मुक्तिको चाहना नै थियो । यी तपस्याका विविध मोडहरू मुख्य उद्देश्य जीवनका लोभ र मोहबाट मुक्त हुँदै समाज सुधारको चाहना राख्नु थियो ।

सन्ध्यासी जीवन सुरु गरेसँगै योगमायामा सामाजिक चेतना सलबलायो । उनी धार्मिक, सामाजिक, प्रशासनिक, आर्थिक तथा राजनीतिक क्षेत्रमा विद्यमान सबै खाले विकृतिहरूका बारेमा खुलेर विरोध गर्न थालिन् । उनी छुवाछुतलाई मानव सभ्यताको सबैभन्दा ठुलो कलडक ठान्थिन् । त्यसैले कुनै पनि सामाजिक कार्यमा मानिसहरूलाई छुत र अछुत तथा माथिल्लो जात र तल्लो जातमा छुट्याउनु घोर अपराध मान्थिन् । सनातनी परम्पराको नाममा जातका आधारमा फरक फरक कानुन प्रचलनमा रहेको त्यस समयको समाजमा छुवाछुत र जातपात नमान्जु घोर आपत्तिको विषय हुन्थ्यो । त्यस्ता व्यक्तिहरू विभिन्न दण्डका भागी हुन्थे । त्यस्तो कठोर राणाकालीन समयमा पनि उनले छुवाछुत तथा वर्णाश्रमको खुलेर विरोध गरिन् । पूजा, आराधना, भजन, कीर्तन, प्रसाद वितरण र ग्रहणमा तिनीहरूलाई सहभागी गराएर उनले आफ्नो धारणालाई व्यवहारमा पनि उतारिन् । उनका थुप्रै भक्तहरू कथित दलित पनि थिए र उनीहरू सबै जना विनाभेदभाव सबै गतिविधिमा संलग्न हुन सक्थे । उनको आश्रममा प्रचलित यस किसिमको छुवाछुतरहित वातावरण देखेर कथित सनातनीहरू योगमायाको खुब आलोचना गर्थे ।

योगमाया लैड्गिक विभेदको पनि कट्टर विरोधी थिइन् । उनी बालविवाहको विपक्षमा उभिन्थिन् तर खैच्छक विधवा विवाहको समर्थन गर्थिन् । सती प्रथा र दास प्रथाको घोर विरोध गर्थिन् । कानुनी रूपमा सती प्रथा त पहिल्यै उन्मूलन भएको भनिए पनि व्यवहारमा त्यस समयसम्म प्रचलित नै थियो । वि.सं. १९८२ मा दास प्रथा अन्त्य भएको घोषणा हुँदा उनी अत्यन्त हर्षित भइन् । चन्द्रसम्झेका यस्तो कार्यको खुलेरै प्रशंसा गरिन् । उनी तत्कालीन न्यायिक परिपाटीको विरोधी थिइन् । उनी समाजका ठुलाबडा साहुमहाजनले गरिबको ढाड सेक्ने गरी ब्याज लगाउने

चलनको निन्दा गर्थिन् । दिँदा सानो पाथी र लिँदा ठुलो पाथी प्रयोग गर्ने साहुमहाजनको उनी खुब विरोध गर्थिन् । गरिबदुःखीले निसाफ नपाउने, महाराज दरबारबाहिर आएर नहेने, विचारीले उल्टो निसाफ दिने कुराको निन्दा गर्थिन् ।

योगमायाका दृष्टिमा कर्तव्य नै धर्म हो । उनी धर्मलाई मानव हित मान्धिन् र धर्मलाई मानवताका पक्षबाट हेनुपर्छ भन्ने मान्यता राखिथन् । धर्मलाई राज्यले पनि मानवताको कोणबाट हेनुपर्छ भन्ने धारणा राख्ने योगमाया समन्यायमा जोड दिन्धिन् । यसका लागि उनले तत्कालीन शासकहरूसँग आग्रह पनि गरिन् र सत्य धर्मको भिक्षा माजन मानिसहरू पनि पठाइन् । राणा प्रधानमन्त्री जुद्धसमसेरका पालामा पणिडत प्रेमनारायणलाई सत्य धर्मको भिक्षा माजन पठाउने कार्य यहाँ प्रशंसनीय छ । त्यति भए पनि त्यो भिक्षा आश्वासनमा मात्र सीमित रहयो । यसबाट उनी निराश भइन् तर त्यस निराशालाई शक्तिमा बदल्न आफैँ काठमाडौँ जाने निधो गरिन् । काठमाडौँ गरेर वि. सं. १९९३ को महानवमीका दिन श्री ३ जुद्धसमसेरलाई भेटी उक्त आश्वासन पूरा गर्न आग्रह गरिन् । जुद्धसमसेरले पुनः वचनबद्धता जनाए तर लामो पर्खाइपश्चात् पनि उक्त आश्वासन कार्यान्वयनमा आएन । यस घटनाले उनलाई झन् विद्रोही बनायो । योगमायाले वि.सं. १९९४ को कात्तिक २७ गते शनिबारका दिन सरकारले सत्य धर्मको भिक्षा नदिर आफ्ना तमाम भक्तसहित अग्निसमाधि लिने घोषणा गरिन् । अग्निसमाधिको दिन नजिकिँदै गयो । मानिसहरू बिस्तारै भेला हुन थाले । उफ्रौलीटारको मैदानमा ठुलो यज्ञस्थल बनाइयो । यज्ञका लागि जड्गलबाट प्रशस्त काठहरू बटुलिए । अग्नि कुण्डमा हवन गर्न श्रीखण्ड जम्मा पारियो । अग्निसमाधि लिन २४० जना जति भक्तहरूले स्वेच्छाले नाम लेखाए तर उनको अग्निसमाधिको योजनालाई सरकारले सफल हुन दिएन । अग्निसमाधिको घोषणा मितिभन्दा एक दिन पहिले नै धनकुटाबाट बडाहाकिम माधव समसेरको नेतृत्वमा खटिआएको र भोजपुरबाट समेत खटिगाएको ठुलो फौजले घेरा हाली उक्त अग्निसमाधिमाथि प्रतिबन्ध लगायो । यसै क्रममा ख्याल जनालाई धनकुटाको जेल चलान गरियो र योगमाया तथा उनका महिला भक्तहरूलाई भोजपुरको खुटा पाटीमा केही दिन बन्दी बनाइयो । नेपालको इतिहासमा महिलाहरूलाई बन्दी बनाइएको यो पहिलो घटना थियो । यसरी निरहुक्ष सरकार र तत्कालीन सामन्ती सत्ताको विरुद्धमा खुटा महिलाले नेतृत्व लिएको विश्व इतिहासमै अनौठो र साहसिक विद्रोहलाई बलपूर्वक दबाइयो । अहिलेको समाजमा यस्तो विद्रोह उपयुक्त नरहे पनि त्यस बेलाका लागि यो सशक्त विद्रोह नै थियो ।

अग्निसमाधि घोषणा असफल भएपछि योगमायामा झन् वैराज्यसहितको विद्रोह झन् बढ्न थाल्यो । उमेरले सत्तरी काटे पनि उनी झन् बढी साधना, ध्यान र तपस्यामा ढुब्न थालिन् । उनमा राज्यबाट ‘सत्य धर्मको भिक्षा’ प्राप्त होला भन्ने आशा थियो तर राणा शासकले ती विद्रोही महिलाको आवाज सुनेनन् । अग्निसमाधि काण्डका कारण शासकहरू चिठिएका थिए । निरहुक्ष

राज्यसत्ता उनीप्रति भन्नभन् दमनकारी र बर्बर हुँदै गयो । सामन्ती व्यवस्थाका पक्षधरहरू, ठुलाठालु साहुमहाजनहरू योगमाया जस्ता विद्रोही र समाज परिवर्तनको अपेक्षा गर्ने जोसुकैलाई दुःख दिन्थे, दण्डित गर्थे । यसैबिच शासकको यस उपेक्षा विरुद्धका विद्रोहका रूपमा योगमायाले गोप्य रूपमा जलसमाधि लिने योजना बनाइन् । राणा प्रधानमन्त्री तथा सिङ्गो शासन व्यवस्थालाई अग्निसमाधि र जलसमाधि जस्ता हठयोग चुनौती त थियो नै, उनी र उनका अनुयायीहरूको विचारमा मुक्ति प्राप्तिको सही मार्ग पनि थियो । त्यसैले अग्निसमाधि काण्डमा पक्नाउ परेका सबै जना जेलमुक्त भरपछि उनले आफ्ना अठसट्ठी जना परम भक्तहरूसहित वि.सं. १९९८ असार २२ गते हरिश्यनी स्कादशीका दिन सूर्योदय नहुँदै “अधर्मको अन्त्य होस्, धर्मराज्य स्थापना होस्, मुक्तिको द्वार खुलोस्” भन्दै अरुण नदीमा समर्पित भरपूर जलसमाधि लिइन् ।

योगमाया छुवाछुतरहित, शोषणरहित र भ्रष्टाचाररहित नेपाली समाजको खोजीमा लागिन् र शासकहरूका विरुद्ध विद्रोह गरिन् । उनले योगसाधना, ध्यान, तपस्या, प्रवचन र सामाजिक व्यवहारका माध्यमबाट सती प्रथा, दास प्रथा, छुवाछुत जस्ता कुरीतिबाट मुक्त न्यायपूर्ण समाज निर्माण गर्ने प्रयास गरिन् । तत्कालीन सामन्ती समाजका अगुवाहरूले यसलाई सुनेनन् । समाजमा सचेत विद्रोहको रूपमा रहे पनि पुराना विचारका मान्देहरूका लागि उनका विचार रुचिकर थिएनन् । सबैतिरबाट आफ्नो विचारलाई नस्विकारिस्पछि सामूहिक जलसमाधिका माध्यमबाट विद्रोहको नेतृत्व लिने योगमाया भौतिक रूपमा जलसमाधिकै मितिदेखि हामीसामु रहिनन् । सत्यनिष्ठा र समतामूलक समाजको सपनाका लागि अनौठो क्रान्ति गर्ने योगमायाको देन मानव सभ्यताको स्मृतिमा अमीट रहेको छ । उनको स्मृतिमा ‘सर्वार्थ योगवाणी’ नामक कृतिसमेत प्रकाशन भरको छ । अमेरिकी प्राध्यापक बारबरा निम्री अजिज र बेलायती विद्वान् माझकल हटका अनुसन्धानात्मक कृतिहरूमार्फत उनको अदम्य साहसको चर्चा नेपाली भूगोल नाघेर अमेरिका र युरोपसम्म फैलिएको छ । उनका जीवनीमा आधारित ‘योगमाया’ शीर्षकको उपन्यास पनि प्रकाशित छ । यसरी औपचारिक शिक्षा आर्जन गर्ने अवसर नपाए पनि योगसाधना, तपस्या, ध्यान, चिन्तन र प्रवचनका माध्यमबाट सामाजिक सचेतना विकास गर्ने योगमायाको जीवन आदर्श र सभ्य समाजको निर्माणका लागि अविस्मरणीय रहेको छ ।

शब्दभण्डार

१. दिइएका शब्द र अर्थबिच जोडा मिलाउनुहोस् :

शब्द	अर्थ
(क) जलसमाधि	पीडा
(ख) बडाहाकिम	मुद्वामामिलाको निचोड खिचेर न्यायाधीशलाई अवगत गराउने व्यक्ति
(ज) आर्य समाज	पानीमा हुबेर गरिने प्राणत्याग
(घ) वैधव्य	राणा शासनका समयमा र त्यसपछि पनि केही समय जिल्लाको सर्वोच्च प्रशासक
(ङ) हठयोग	सनातन धर्ममा उदारता ल्याउन चलाइएको एक धार्मिक सम्प्रदाय
(च) प्रताङ्गना	विधवा हुनाको भाव
(छ) विचारी	वरिपरि पाँच किसिमका अग्नि बालेर गरिने तपस्या
(ज) पञ्चाङ्ग	पतञ्जलिद्वारा प्रतिपादित योग (यम, नियम आदि) द्वारा शरीरलाई धेरै कष्ट दिएर चित्तवृत्तिलाई अन्तर्मुखी पार्ने योगको एक विधि पूर्वीय प्राचीन चिकित्सा पद्धति

२. पाठ पढी गाठा गरिएका पदावलीको सटामा मिल्ने शब्द छानेर लेख्नुहोस् :

- (क) त्रैण, धन, प्रेम, घृणा, ईर्ष्या, घमन्ड, माया, मोह, सन्तान र जिम्मेवारी सबै सांसारिक जङ्गाल सम्झौदा त युवा उमेरमै सन्यास धर्म ग्रहण गरेको व्यक्ति बनेर हिडौं जस्तो लाईछ ।
- (ख) परम्परादेखि चल्दै आएको संस्कृतिको नाममा समाजमा आज पनि छुवाछुत र जातपातका आधारमा भेदभाव गर्नेहरू छन् ।
- (ज) योगमायाले यही ज्ञान र अनुभवका आधारमा पण्डितहरूसँग शास्त्रीय विषयमा तर्क वितर्क गर्ने तथा समाजका पुरुषहरूसँग बहस पनि गर्न थालिन् ।

(घ) योगमायाले तत्कालीन राणाशासकसामु धर्मराज्य स्थापनाको माग राखेकी थिइन् र त्यो माग पूरा नभए अग्रिमा पसेर गरिने प्राणत्याग गर्ने घोषणा गरेकी थिइन् ।

३. दिङ्गका शब्द प्रयोग गरी वाक्य बनाउनुहोस् :

स्वसिकाइ, विद्रोह, सञ्जाल, धाराप्रवाह, योगसाधना, निराहार, वर्णाश्रम, स्वेच्छिक, यज्ञस्थल, स्मृति

४. दिङ्गका शब्दहरू प्रयोग गरी खउटा अनुच्छेद लेख्नुहोस् :

सासू, नन्द, आमाजू, सम्धी, जेठान, भदै, ससुरा

बोध र अभिव्यक्ति

१. पाठ पढ्नुहोस् र दिङ्गका प्रश्नहरूको उत्तर भन्नुहोस् :

(क) योगमायाको जीवनी कति अनुच्छेदमा संरचित छ ?

(ख) चौथो अनुच्छेदमा कतिओटा वाक्य छन् ?

(ग) दोस्रो अनुच्छेदमा योगमायाको जीवनको कुन अवस्थाको वर्णन छ ?

(घ) योगमायाको जलसमाधिको सन्दर्भ कुन अनुच्छेदमा छ ?

२. दिङ्गका वाक्यहरू जीवनीको कुन अनुच्छेदमा छन्, पता लगाउनुहोस् :

(क) उनले तपस्याका निराहार, जलाहार, अल्पाहार जस्ता विधिहरूको प्रयोग गर्थिन् ।

(ख) यस्ता सामाजिक, धार्मिक कार्य, आर्यसमाजीहरूको सुधार चेतना र साधुसन्तहरूको सङ्गतले योगमायामा जीवन र समाजलाई हेर्ने नयाँ चेतना जागृत भइरहेको थियो ।

(ग) धर्मलाई राज्यले पनि मानवताको कोणबाट हेर्नुपर्छ भन्ने धारणा राख्ने योगमाया समन्यायमा जोड दिन्थिन् ।

(घ) योगमायाले वि.सं. १९९५ को कातिक २७ ज्येष्ठ शनिबारका दिन सरकारले सत्य धर्मको भिक्षा नदिर आफ्ना तमाम भक्तसहित अग्रिमसमाधि लिने घोषणा गरिन् ।

(ङ) सत्यनिष्ठा र समतामूलक समाजको सपनाका लागि अनौठो क्रान्ति गर्ने योगमायाको देन मानव सभ्यताको स्मृतिमा अमीट रहको छ ।

३. दिइरका मितिमा योगमायाको जीवनीसँग सम्बन्धित कुन कुन घटना भएका हुन् भन्नुहोस् :

- (क) वि.सं. १९२४
- (ख) वि.सं. १९७३
- (ग) वि.सं. १९८२
- (घ) वि.सं. १९८८
- (ङ) वि.सं. १९९२
- (च) वि.सं. १९९३
- (छ) वि.सं. १९९४
- (ज) वि.सं. १९९७
- (झ) वि.सं. १९९८

४. जीवनीका आधारमा घटनाक्रम मिलाएर लेख्नुहोस् :

- (क) अग्निसमाधिको घोषणा तर असफल
- (ख) जलसमाधिको तयारी र सफलता
- (ग) भागेर माइती जानु
- (घ) आसामबाट फर्किनु
- (ङ) आर्यसमाजी हुनु
- (च) दीक्षा लिई सन्ध्यासी बन्नु
- (छ) दास प्रथा, सती प्रथाका विरुद्ध आवाज दिनु
- (ज) निराहार, अल्पहार र जलाहार भएर तपस्या गर्नु
- (झ) विधवा हुनु र पुनर्विवाह गर्नु
- (झ) उफ्रौलीटारमा कुटी बनाउनु

५. पाठको चौथो अनुच्छेद पढ्नुहोस् र सोधिएका प्रश्नहरूको छोटो उत्तर लेख्नुहोस् :

- (क) योगमायाले कुटी बनाएका ठाउँहरूको नाम लेख्नुहोस् ।
- (ख) मानिसहरू योगमायासँग प्रभावित हुनाको कारण के हो ?

- (ज) योगमायाले किन तपस्या गरेकी हुन् ?
- (घ) 'उनी कहिले निराहार, कहिले जलाहार, कहिले अल्पाहार तपस्या गर्थिन्' भन्नुको तात्पर्य के हो ?
- (ङ) योगमायाले जलसमाधि नलिएको भए आन्दोलनले कस्तो स्वरूप लिन्थ्यो होला, अनुमान गरी लेख्नुहोस् ।
६. 'योगमाया छुवाछुतरहित....अविस्मरणीय रहेको छ' जीवनीको अंश पढी सोधिएका प्रश्नहरूको उत्तर दिनुहोस् :
- (क) योगमाया कस्तो समाजको खोजीमा लागिन् ?
- (ख) तत्कालीन समाजले आफ्नो विचारलाई अस्वीकार गरेपछि उनले कसरी विद्रोह गरिन् ?
- (ग) योगमायाको सम्मानमा के कस्ता कामहरू भएका छन् ?
७. दिइएको जीवनीको अंश पढी सोधिएका प्रश्नहरूको उत्तर लेख्नुहोस् :

सञ्चासी जीवन सुरु गरेसँगै योगमायामा सामाजिक चेतना सलबलायो । उनी धार्मिक, सामाजिक, प्रशासनिक, आर्थिक तथा राजनीतिक क्षेत्रमा विद्यमान सबै खाले विकृतिहरूका बारेमा खुलेर विरोध गर्न थालिन् । उनी छुवाछुतलाई मानव सभ्यताको सबैभन्दा ठुलो कलडक ठान्थिन् । त्यसैले कुनै पनि सामाजिक कार्यमा मानिसहरूलाई छुत र अछुत तथा माथिल्लो जात र तल्लो जातमा छुट्याउनु घोर अपराध मान्थिन् । सनातनी परम्पराको नाममा जातका आधारमा फरक फरक कानुन प्रचलनमा रहेको त्यस समयको समाजमा छुवाछुत र जातपात नमान्जु घोर आपत्तिको विषय हुन्थ्यो । त्यस्ता व्यक्तिहरू विभिन्न दण्डका भागी हुन्थे । त्यस्तो कठोर राणाकालीन समयमा पनि उनले छुवाछुत तथा वर्णाश्रमको खुलेर विरोध गरिन् । पूजा, आराधना, भजन, कीर्तन, प्रसाद वितरण र ग्रहणमा तिनीहरूलाई सहभागी गरासर उनले आफ्नो धारणालाई व्यवहारमा पनि उतारिन् । उनका थुप्रै भक्तहरू कथित दलित पनि थिए र उनीहरू सबै जना विनाभेदभाव सबै गतिविधिमा संलग्न हुन सक्थे । उनको आश्रममा प्रचलित यस किसिमको छुवाछुतरहित वातावरण देखेर कथित सनातनीहरू योगमायाको खुब आलोचना गर्थे ।

प्रश्नहरू

- (क) योगमायाको धर्मसम्बन्धी मान्यता कस्तो रहेको थियो ?
- (ख) पाठसमेतका आधारमा योगमायाले गरेका सुधारका प्रयासहरूको वर्णन गर्नुहोस् ।

८. उत्तर दिनुहोस् :

- (क) योगमायाको बाल्यकाल र किशोरावस्था कस्तो रहयो ?
- (ख) योगमाया कसरी आध्यात्मिक विषयमा आकृष्ट भइन् ?
- (ग) योगमायाको साधना र तपस्याका बारेमा उल्लेख गर्नुहोस् ।
- (घ) योगमायाको अपिनसमाधिको योजना कसरी असफल भयो ?
- (ङ) योगमायाको जीवनीबाट पाइने शिक्षा के हो ?

९. व्याख्या गर्नुहोस् :

- (क) यी तपस्याका विविध मोहहरूको मुख्य उद्देश्य जीवनका लोभ र मोहबाट मुक्त हुँदै समाज सुधारको चाहना राख्नु थियो ।

१०. सत्यनिष्ठा र समतामूलक समाजको स्थापनामा योगमायाले दिइको योगदानको चर्चा गर्नुहोस् ।

११. दिइस्को अनुच्छेद पढ्नुहोस् र सोधिएका प्रश्नहरूको उत्तर लेख्नुहोस् :

वर्तमान युग विज्ञान र प्रविधिको युग हो । विज्ञानले विविध क्षेत्रमा गरेको प्रगतिले वर्तमान युग सुविधायुक्त बन्न पुगेको छ । टेलिफोनको आविष्कारले गर्दा संसारका कुना कुनामा तुरून्तै सम्पर्क गरी दोहोरो कुराकानी गर्न सम्भव भएको छ । रेडियो र टेलिभिजनका माध्यमबाट विश्वमा घटेका विभिन्न घटनाहरूका बारेमा घरैमा बसी बसी समाचार सुन्न र हेर्न सक्ने सुविधा सबैलाई उपलब्ध भएको छ । यसै गरी रेल, मोटर, पानीजहाज, हवाईजहाज जस्ता यातायातका साधनहरूले टाढा टाढाको गन्तव्यलाई पनि सुगम तुल्याइदिइका छन् । वैज्ञानिक क्षेत्रमा भएको आशातीत प्रगतिले गर्दा घरायसी कामदेखि लिएर कृषि, उद्योग, वाणिज्य आदि क्षेत्रमा मानवीय जीवनपद्धति सुखी, सम्पन्न र सुविधायुक्त बन्न पुगेको छ । मानिसले आर्जन गरेको अभूतपूर्व ज्ञान, निरन्तर कडा मिहिनेत र अनुसन्धानको परिणाम स्वरूप ‘यन्त्रमानव’ आविष्कार गर्ने महत्त्वपूर्ण कार्यमा समेत सफलता प्राप्त भएको छ । यन्त्रमानव भएको मानिसले जस्तै काम गर्न सक्ने खुटा स्वचालित यन्त्र हो । यसले मानिसलाई वैज्ञानिक, औद्योगिक, घरायसी आदि विविध क्षेत्रमा सघाउने काम गर्छ ।

प्रश्नहरू

- (क) सञ्चारका माध्यम तथा यातायातका साधनले संसारलाई कसरी नजिक बनाएको छ ?
- (ख) यन्त्रमानवले मानिसलाई कसरी सघाउँछ ?
- (ग) वैज्ञानिक क्षेत्रमा भएको आशातीत प्रगतिले मानव जीवनलाई कस्तो बनाएको छ ?
- (घ) ‘वैज्ञानिक’ र ‘अनुसन्धान’ शब्दको निर्माण प्रक्रिया देखाउनुहोस् ।

१२. दिइएको अनुच्छेद पढ्नुहोस् र सोधिएका प्रश्नहरूको उत्तर दिनुहोस् :

सरकारले निषेधाज्ञा जारी गरेकै समयमा पूर्ण इजलासले उसलाई कायलनामा गराएर गैरन्यायिक काम गरेको भन्दै उत्प्रेषण गरिपाऊँ भनी दिइको निवेदन मुल्ताबीमा राखिदिएछन् । जमानी बस्न गएको जयमङ्गल हदम्यादको कुरै नबुझी सनाखत गरेर हिँडेछ । पेटबोलीमा केही कुरै नलेखी थुनछेक बहसमा कसिएका “जनकजी पुनरावेदन गर्न पाउने अधिकार पूर्ण सुरक्षित छ, अहिले विषयवस्तुको तहकिकात गरौ” भन्दै पनिछन खोजे । उसले पनि “बन्दसवाल, तहकिकात, सकारनामा, दरपिठ जे जे गर्ने गरौला । यो महामारीको समयमा हाजिरजमानी छाड्न मिल्ला नि ! बरु तारिख पाऊँ” भन्दै हात जोड्यो ।

प्रश्नहरू

- (क) सरकारले किन निषेधाज्ञा जारी गरेको हो ?
- (ख) जयमङ्गलले कसरी सनाखत गरेर हिँड्छ ?
- (ग) माथिको पाठमा ‘ऊ’ भनेको को होला ?
- (घ) शब्दकोशको सहायता लिई माथिका पाठमा आएका गाढा शब्दहरूको अर्थ लेख्नुहोस् ।

सुनाइ र बोलाइ

१. सुनाइ पाठ ४ का आधारमा दिइएको खाली ठाउँमा मिल्ने शब्द भर्नुहोस् :

- (क) जयपृथ्वीबहादुर सिंहले ..... सम्मको औपचारिक शिक्षा लिएका थिए ।
- (ख) जयपृथ्वीबहादुर सिंहलाई आधुनिक शिक्षाका ..... मानिन्छ ।
- (ग) जयपृथ्वीबहादुर सिंहले नेपालको जेठो पत्रिका ..... को प्रधानसम्पादक भई काम गरेका थिए ।

(घ) जयपृथ्वीबहादुर सिंहले ..... रहँदा कूटनीतिका भूमिका निर्वाह गरेका थिए ।

(ङ) जयपृथ्वीबहादुर सिंह..... विचारक थिए ।

२. सुनाइ पाठ ४ का आधारमा छोटो उत्तर दिनुहोस् :

(क) जयपृथ्वीबहादुर सिंहले कस्ता कस्ता कार्य गरेका थिए ?

(ख) जयपृथ्वीबहादुर सिंहले कतिसम्मको औपचारिक शिक्षा हासिल गरे ?

(ग) जयपृथ्वीबहादुर सिंहले कुन कुन क्षेत्रमा भूमिका निर्वाह गरेका थिए ?

३. सुनाइ पाठ ४ का आधारमा उत्तर भन्नुहोस् :

(क) जयपृथ्वीबहादुर सिंहले के कस्ता पाठ्यपुस्तकहरू लेखेका थिए ?

(ख) जयपृथ्वीबहादुरलाई किन बहुमुखी प्रतिभाका धनी व्यक्तित्व मानिन्छ ?

(ग) जयपृथ्वीबहादुर सिंहका व्यक्तित्वका क्षेत्रहरू कुन कुन हुन्, भन्नुहोस् ।

भाषातत्त्व

नामयोगी

१. दिइरका वाक्यमा नामयोगी पहिचान गरी लेख्नुहोस् :

(क) उनीहरूसित बन्दुक छ ।

(ख) छानामाथि घिरौला छ ।

(ग) रमेश घाटतर्फ लायो ।

(घ) रुखबाट पात झच्यो ।

(ङ) ऊबाहेक कोही बोलेनन् ।

(च) जीवनभरि सुख पाइरन ।

२. दिइरको जीवनीको अंशबाट दशओटा नामयोगी टिज्ञुहोस् :

योगमायासित शैक्षिक योज्यताको प्रमाणपत्र थिएन तर आफ्नो युगलाई बुझ्ने अन्तरदृष्टि थियो । समयको उल्टो गतिअनुसार बहने होइन, समयको धारलाई तै सही दिशापट्टि डोहोन्याउने साहस उनमा थियो । उनीसँग आफूबाहेक केही थिएन तर काव्यात्मक प्रवचनमार्फत दुनियाँलाई आफ्नो एक इसारामा विद्रोहका निर्मित मृत्युसम्म रिवकार्ने बनाउन सक्ने कौशल थियो । अत्याचारमाथि निर्भयसाथ प्रहार गर्ने आँट थियो ।

३. ‘योगमाया’ पाठबाट दशओटा नामयोगी टिपी वाक्यमा प्रयोग गर्नुहोस् ।

क्रियायोगी

१. दिइङ्गका क्रियायोगी पहिचान गरी लेख्नुहोस् :

मेरो भाइ हिजो साँझतिर पारि गयो र भर्खर मात्र फकर्यो । मैले ऊ त्यता जाने र ढिलो फर्कने कारण सोधैँ । ऊ ज्यादै बिस्तारै र डराइडराईकन बोल्यो, “म पढ्न गएको थिएँ ।”

२. दिइङ्गको अनुच्छेदबाट बाह्रओटा क्रियायोगी टिप्पनीहोस् :

अस्ति म निकै ढिलो घर फर्कैँ । बाटो खुला थियो तापनि मैले बेतोडले गाडी कुदाइनँ । गल्लीमा यत्रतत्र भुस्याहा कुकुरहरू थिए । कुकुरहरू बिनसिती भुकिरहेका थिए । कुनै कुनै पसल राति अबेरसम्म खुलै थिए । केही बटुवा लडखडाउँदै हिँडिरहेका थिए । मलाई त्यहाँ छुट्टै दुनियाँ छ जस्तो लाग्यो । गल्ली ज्यादै साँधुरो नभए पनि राम्ररी फैलन नपाएको जस्तो थियो ।

३. पाठमा प्रयुक्त दशओटा क्रियायोगी टिपी वाक्यमा प्रयोग गर्नुहोस् ।

संयोजक

१. दिइङ्गका वाक्य पढी संयोजक पहिचान गर्नुहोस् :

(क) उसले घर र बारी किन्यो ।

(ख) बोटमा काँडा थिए तापनि फूल सुन्दर थियो ।

(ग) तिम्रो भाइ खेल्दै मेरो छोरो सँगै बस्छन् रे ।

(घ) मैले त्यो नयाँ घर वा यो पुरानो गाडी किन्ने विचार गरेको छु ।

(ङ) उनीहरू घर गए अनि पढ्न थालिहाले ।

(च) केटाहरू त्यहाँ पुगे तर केटीहरू भागिसकेका रहेछन् ।

२. ‘योगमाया’ पाठबाट दशओटा संयोजक टिपोट गर्नुहोस् ।

३. दिइङ्गका संयोजक राखी वाक्य बनाउनुहोस् :

नत्र, किन्तु, यद्यपि, पनि, किनभने, कि... कि, तथापि, न... न, भन्ने

४. किन्तु, त्यसैले जब... तब, किनभने, जहाँ ... त्यहाँ प्रयोग गरी आफ्नो परिवारका बारेमा एक अनुच्छेद लेख्नुहोस् ।

विस्मयादिबोधक

१. दिझरका वाक्य पढी विस्मयादिबोधक पहिचान गर्नुहोस् :

- (क) आहा ! कति सुन्दर हिमाल ।
- (ख) हरे ! यो के देख्नु पन्यो ।
- (ग) छ्या ! कति जिस्किन सकेको ।
- (घ) आत्था ! कस्तो तातो पानी ।
- (ङ) स्याबास ! तिमीले बडो गजब गन्यौ ।

२. दिझरका खाली ठाउँमा मिल्ने विस्मयादिबोधक राखी वाक्य पूरा गर्नुहोस् :

- (क) ..... कस्तो गर्मी ।
- (ख) ..... तिम्रो यो जिन्दगीलाई ।
- (ग) ..... कति सुन्दर अक्षर ।
- (घ) ..... कति चिसो हावा ।
- (ङ) ..... कस्तो दुर्गन्धित कोठा ।

३. दिझरका विस्मयादिबोधक राखी वाक्य बनाउनुहोस् :

आम्मा !, स्याबास !, अब्बुइ !, छिछि !, रेया !

निपात

१. दिझरका वाक्य पढी निपात पहिचान गर्नुहोस् :

- (क) तिमीलाई पो सबथोक आउँछ ।
- (ख) म त हैरान भर्खँ ।
- (ग) खउटा गाउँमा लालु नाम गरेको मान्छे बस्थ्यो रे ।
- (घ) लौ, आजलाई बिदा चाहन्छु ।
- (ङ) तिमी पनि आस्नौं क्यार ।

२. दिछ्यको खाली ठाउँमा मिल्ने निपात राखी वाक्य पूरा गर्नुहोस् :

- (क) ..... मलाई केही थाहा छैन ।
- (ख) ..... आजलाई बिदा ।
- (ग) ऊ ..... आजै आउँछ ।
- (घ) ऊ डाक्टर ..... हुन चाहन्छ ।
- (ङ) ताँलाई ..... केही चाहिँदैन ।
- (च) तिमी पनि हिजै आयौ .....?
- (छ) उनीहरू सहरमै बस्छन् .....।

३. दिछ्यको निपातहरूलाई अर्थ खुल्ने गरी वाक्यमा प्रयोग गर्नुहोस् :

रे, क्यारे, है, अरे, नि, पो, ज्यादै, ला, खै

पदवर्गसम्बन्धी थप अभ्यास

१. रेखाङ्कन गरिएका पदहरूको पदवर्ग पहिचान गरी लेख्नुहोस् :

- (क) स्याबास ! तिमी नै प्रथम हुन्छौ भन्ने मलाई पूरा विश्वास थियो भनेर गुरुले त्यो दिन भन्नुभएको कुरा म अझै झलझली सम्भन्धु ।
- (ख) अनिल आकाशतिर फर्केर घट्टों हेरिरहन सक्छ तर अरुहरू उसको यस्तो अनौठो बानीलाई कहाँ मन पराउँछन् रु !
- (ग) प्राकृतिक सम्पदा प्रचुर मात्रामा छन् तापनि यिनको राम्ररी उपयोग गर्न नसकदासम्म हाम्रो देशको उन्नति हुने कुरामा शड्का नै मान्जुपर्छ ।
- (घ) गरिबको आर्थिकस्तर माथि नउठाएसम्म सुन्दर नेपालको कल्पना गर्नु त असम्भव योजना बन्ला नि किनभने हामी गरिबीसँग लड्न सक्ने नै भएका छैनौ ।
- (ङ) बाटाभरि हाम्रै सामल खायो, अनि यहाँ आइपुगेर त हामी दुवैलाई छोडेर ऊ कहाँ भाज्यो भाज्यो ।
- (च) नेपालका अजला हिमशिखर, कलकल बज्ने नदीनाला, छड्छड गर्ने छहरा, नौरड्गी डाँफे, मुनाल तथा कस्तूरी र मुनालसँग साइनो गाँस्न आउने सबै पर्यटकहरूलाई हामी स्वागत गर्दैनौ रु ?

- (छ) आपना मागहरू पूरा गराउन अरुलाई सास्ती दिनु सर्वथा अन्याय नै हुन्छ तर पनि इमानदारीपूर्वक यो कुरा मान्न यिनलाई किन गाहो हुन्छ हँ ?
- (ज) आहा ! यहाँले त असाध्यै मिठो कविता पो सुनाउनुभयो भनेर उनले मलाई फुक्याए ।

रूपायन

१. दिश्यका शब्दको रूपायन पहिचान गर्नुहोस् :

१.	केटो -	केटो - केटी
२.	अजलो -	अजलो - अजला
३.	म -	म, तँ, ऊ
४.	लेख -	लेख्छन्, लेख्छौ, लेख्जुहुन्छ
५.	बस् -	बस्यो, बस्थ, बस्ने छ
६.	बस् -	बस्दै छ, बसेको छ, बसेछ, बस्यो
७.	बस् -	बस्यो, बस, बसोस्, बस्ला
८.	केटो -	केटाले, केटालाई, केटाबाट, केटाको, केटामा
९.	भन् -	भन्दून्, भनिन्छ
१०.	रु -	रुन्छु, रुदिँन

उदाहरण १ मा ‘केटो’ को पुलिङ्गी र स्त्रीलिङ्गी रूपहरू दिश्यका छन् । उदाहरण २ मा चाहिँ ‘अजलो’ को खक्कचन र बहुवचन बुझाउने रूपहरू दिश्यका छन् । त्यसै गरी उदाहरण ३ मा ‘म’ ‘तँ’, ‘ऊ’ जस्ता फरक फरक पुरुष जनाउने सर्वनाम छन् भने ४ मा लेख धातुबाट बनेका आदरबोधक क्रिया छन् । ५ मा ‘बस्’ धातुबाट बन्ने विभिन्न कालबोधक क्रियापदहरू छन् । उदाहरण ६ मा पनि ‘बस्’ धातुबाट बनेका विभिन्न पक्ष जनाउने क्रियापदहरू छन् । उदाहरण ७ मा पनि उही धातुबाट बनेका विभिन्न भाव बुझाउने क्रियापदहरू छन् भने उदाहरण ८ मा चाहिँ विभिन्न विभिन्नताका चिह्नहरू लागेर विभिन्न कारक बुझाउन सक्ने ‘केटो’ बाट बनिएका रूपहरू छन् । ९ मा ‘भन्’ धातुबाट बनेका वाच्य बुझाउने क्रिया छन् । १० मा ‘रु’ धातुबाट बनेका धूवीयताबोधक क्रिया छन् । यस्ता लिङ्ग, वचन, पुरुष, काल, पक्ष, भाव, कारक, वाच्य, धूवीयता जस्ता व्याकरणात्मक कोटिका आधारमा शब्दको रूप परिवर्तन गर्ने प्रक्रिया नै रूपायन हो ।

२. दिछर्खको अनुच्छेदलाई स्त्रीलिङ्गमा परिवर्तन गर्नुहोस् :

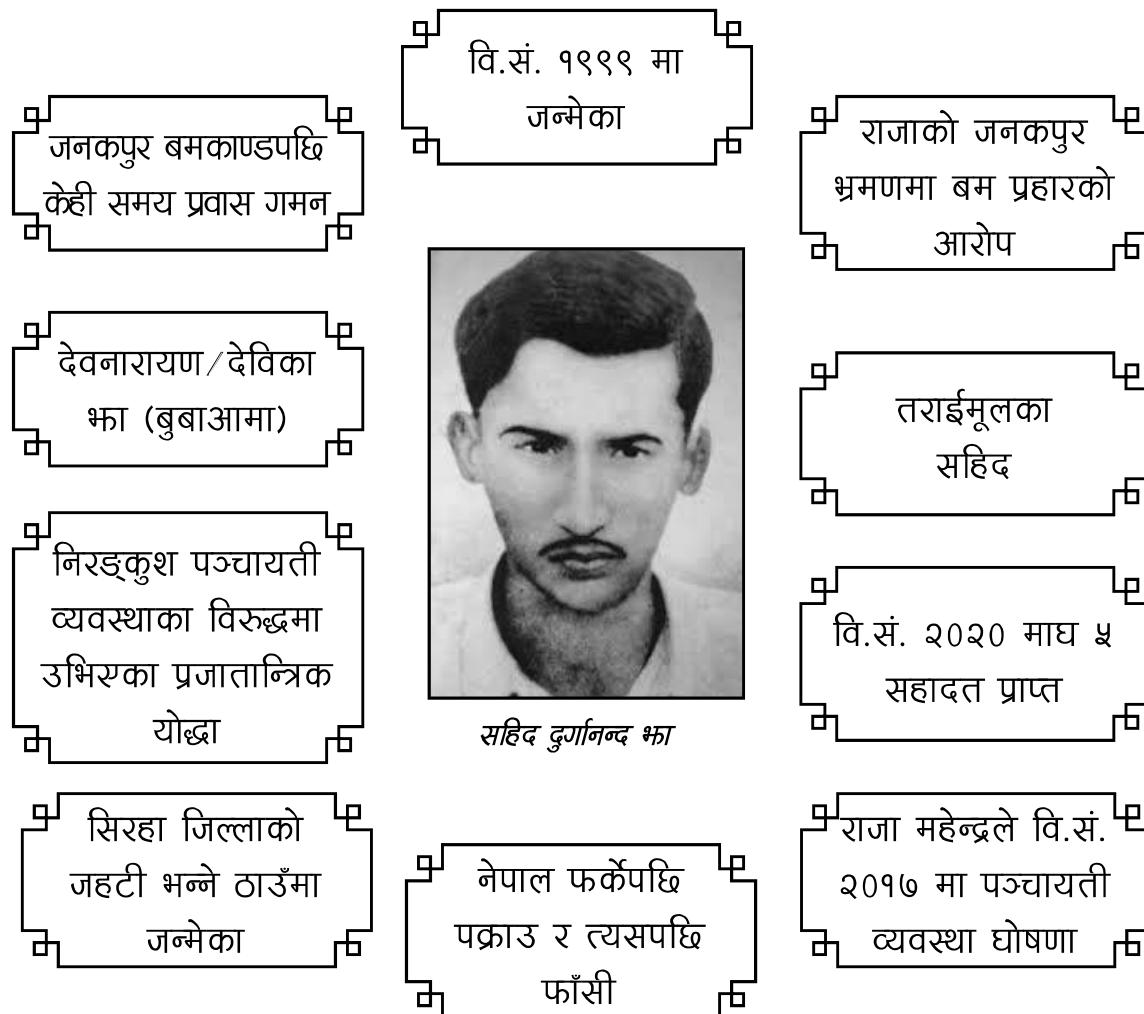
भान्जा बजार गए । उनले त्यहाँ साथीहरूलाई भेटे । साथीहरूसँग धेरै बेर कुराकानी गरे । कुराकानीकै क्रममा उनले समय बितेको पत्तै पाएनन् । उनी हतार हतार किनमेल गरेर घर फर्किए ।

३. दिछर्खका अनुच्छेदलाई तृतीय पुरुषमा परिवर्तन गर्नुहोस् :

हामी समयमै विद्यालय पुग्यौ । विद्यालयमा पुगेर तिमीले सबै सामानको निरीक्षण गन्यौ । त्यसपछि शिक्षकको निर्देशनअनुसार हामीले परियोजना कार्य गर्न थाल्यौ । यस क्रममा हामीले नयाँ नयाँ वैज्ञानिक तथ्यहरू फेला पान्यौ ।

सिर्जना र परियोजना

१. दिछर्खको तरिक्तर हेन्तुहोस् र तिनका वरिपरिका पदावलीका आधारमा जीवनी लेख्नुहोस् :

२. दिइरका बुँदाहरूका आधारमा सङ्क्षिप्त जीवनी तयार पार्नुहोस् :

नाम : भलकमान गन्धर्व
जन्मस्थान : बाटुलेचउर, पोखरा, कास्की
जन्ममिति : वि.सं. १९९२ वैशाख १२ गते
माता : मकैडाली गन्धर्व
पिता : दुर्गाबहादुर गन्धर्व
शिक्षा : सामान्य लेखपढ (अनौपचारिक)
योगदान : नौ वर्षको कलिलै उमेरबाटै सारङ्गी बजाउन सुरु
- आफ्नै हजुरबुबाबाट लोकगायनको प्रेरणा
- लोकगायनमा विशिष्ट योगदान
- लोकगीत सङ्कलन र गायन
- २०२२ सालमा चर्चित गीत ‘आमाले सो॒टिलन् नि खै छोरो भन्लिन्’
गीतबाट ख्याति कमाएका
- २०२४ सालदेखि रेडियो नेपालमा जागिर आरम्भ
- यिनका २५० भन्दा बढी गीत रेकर्डिङ रेडियो नेपालमा गरेका
- उनको सुरिलो भाकाले सबैको हृदय छोरको
- उनका अल्लारे नानी, राधा पियारी, धानको बाला जस्ता ज्यादै लोकप्रिय
गीत हुनु
- उनले विभिन्न प्रकारका लोकगीतहरू भ्र्याउरे, कर्खा, ख्याली र
भजनहरू गाएका
- उनले जर्मनी, युगोस्लाभिया, बेल्जियम र भारतमा पनि आफ्नो
सारङ्गीतिक कला प्रस्तुत गरेका

समान तथा पुरस्कार : आदिकवि भानुभक्त स्मृति पुरस्कार, इन्द्रराज्य लक्ष्मी प्रक्षा पुरस्कार,
नारायणगोपाल सङ्गीत कोष तथा माझी चलचित्रबाट नगद पुरस्कार प्राप्त

मृत्यु : २०६० साल मङ्सिर ७ गते आइतबार, पोखरा

३. तपाईंको समाजमा महत्वपूर्ण योगदान पुन्याउने कुनै एक व्यक्तिको सङ्क्षिप्त जीवनी
लेख्नुहोस् ।

जयपृथ्वीबहादुर सिंह

जयपृथ्वीबहादुर सिंहको जन्म बभाडको चैनपुरमा वि.सं. १९३४ मा भएको थिए । बभाड्गी राजा विक्रमबहादुर सिंह र रानी रुद्रकुमारी सिंहको सन्तानका रूपमा राजपरिवारमा जन्मेका जयपृथ्वीले आई.ए. सम्मको औपचारिक शिक्षा हासिल गरेका थिए ।

जयपृथ्वीबहादुर सिंह बहुमुखी प्रतिभाका धनी व्यक्ति हुन् । सत्यवादी प्राथमिक पाठशाला खोली आफै शिक्षणमा खनिएका सिंहले ‘अक्षराङ्क शिक्षा,’ ‘व्यवहारमाला,’ ‘स्नेस्ताबोध’, ‘शिक्षा दर्पण’, ‘प्राकृत व्याकरण’, ‘पदार्थ तत्त्व विवेक’, ‘भूगोल शिक्षा’ जस्ता दर्जनौ पाठ्यपुस्तक लेखेका छन् । उनलाई नेपालका आधुनिक शिक्षाका जनक पनि भनिन्छ । नेपालको लामो इतिहास बोकेको गोरखापत्रका प्रधानसम्पादक र व्यवस्थापक भई पत्रकार, सम्पादक र व्यवस्थापनका रूपमा पनि चिनिएका छन् । त्यस्तै आफ्नो गाउँठाउँमा गोरेटो, घोडेटो, पुल बनाएर, हाट लगाएर, विभिन्न व्यक्तिलाई सिप सिक्न सहर पठाएर, पाठशाला खोलेर, सामाज सुधारका अनेक गतिविधिको नेतृत्व गरेका थिए । यसका अलावा संसारका सबै मानिस खउटै हुन् भन्ने मानवतावादी विचारका पक्षधर सिंहले युद्धभूमिमै गई घाइतेहरूको उपचारसमेत गरेका थिए । उनी कलकत्तामा रहेदा वकिल तथा नेपालका तर्फबाट कूटनीतिज्ञका रूपमा काम पनि गरेका थिए ।

निष्कर्षमा जयपृथ्वीबहादुर सिंह नेपाल आमाका त्यस्ता महान् सन्तती हुन्, जो खक्लैमा शिक्षासेवी, लेखक, व्याकरणकार, पत्रकार, सम्पादक, व्यवस्थापक, समाजसुधारक, मानवतावादी विचारक, वकिल तथा कूटनीतिज्ञका रूपमा भूमिका निर्वाह गर्न सफल भए ।

मिति २०७७/०५/१७

पेनाड, मलेसिया

प्रिय मित्र सुरज

नमस्कार र धेरै धेरै सम्झना !

तपाईंले पठाएको पत्र पार्यँ । पत्रमार्फत गाउँघरमा तीव्र रूपमा हुँदै गरेको विकासको कुरा थाहा पारार अत्यन्त हर्षित छु । पत्र पढ्दा खुसी पनि लागेको छ ।

मित्र सुरज, धन कमाउने रहरमा गाउँघर छोडेको पनि लगभग नौ वर्ष जति भइसकयो । मैले बाइस वर्षको लक्का जवानीमा गाउँ छोडेर विदेसिँदा मलाई तपाईंले पढाइ छोडी विदेश जान आग्रह गर्नुभएको थियो । मलाई तपाईंले अलिकति धैर्य र सकारात्मक सोच राख्न सुभाव दिनुभएको थियो । म भने परदेशमा सुनको बोट हुन्छ र त्यो सुन टपाटप टिपेर धनी बनिन्छ भन्ने सपना देखेको थिरँ । तपाईंको सुभावलाई लत्याएर यता हिँडेँ । अहिले मलाई मेरो जीवनको त्यो निर्णय सबैभन्दा दुःखद हो भन्ने लागेको छ ।

सुरजजी ! तपाईंले भन्नुभएकै थियो, परदेश देश जस्तो कहिल्यै हुँदैन । सुरु सुरुमा त मलाई तपाईंको भनाइ सही जस्तो लागेन । काम कठिन नै भए पनि महिना मर्नासाथ आठ सय रिङ्गेट जति हातमा पर्दा खुसीले सगरमाथा नै चढे जस्तो अनुभूतिमा रमार्यँ । आमाबुबा, अभिभावक, छरछिमेक वा चिनेजानेका मान्छेहरूबाट टाढा हुँदा केही भन्ने अवस्था पनि भएन । त्यसैले स्वतन्त्रताको सही नाम यही रहेछ भन्नानेर म खुब मस्तीमा डुबैँ । बुद्ध्यौलीतिर लाज्दै गरेका आमाबुबाको ख्क्लो छोरो र आशाभरोसाको केन्द्र म नै हुँ भन्ने कुरा पनि बिर्सैँ । मैले उहाँहरूलाई चिठीपत्र पठाइनँ । फोन सम्पर्क पनि गरिनँ र खर्चबर्च पनि पठाइनँ । केबल मन लागेको समयमा र जोजीमा सुको सिद्धिरूपछि मात्र काम गरेँ । म सधैँ रमाइलामा डुबैँ ।

दिनहरू न हुन्, बितिरहे । उमेर पनि उकालो चढिरह्यो । घरबाट पनि चिठीपत्र र फोनसम्पर्क हुन छाड्यो । एक दिन अचानक म काम गर्दागर्दै तेस्रो तलाबाट भुईमा बजारियँ । मेरो दायाँ हात र बायाँ खुट्टा भाँचियो । अस्पतालमा एक महिना बस्नुपन्यो । जोजीमा भएको पैसा सकियो । चिनेका साथीहरूसँग ऋण सापटी माओनुपन्यो । अलि महिनासम्म यही क्रमले जीवन चलिरह्यो । दुई महिनापछि काममा फर्कदा कम्पनीले पनि राखेन । कम्पनीको मेनेजरसँग रोइकराई गर्दा

पनि फेरि काममा फर्क्ने दिइएन । त्यति बेला मात्र मलाई थाहा भयो, देश र परदेशको अन्तर ! नागरिक हुनु र अनागरिक हुनुको अन्तर ! यति कुरा बुझ्न धेरै ढिला भइसकेको थियो । त्यसपछि भने घर फर्क्ने इच्छा तीव्र हुन थाल्यो तर कुन मुख लिएर घर फर्क्ने अब ? मोजमस्तीमा लागेर एक सुको बचाइन । । फेरि घाइते भएपछि ऋण पनि लागेको थियो । जीवनप्रति वितृष्णा पलाईरहेको थियो, मनमा उथलपथल मच्चिरहेको थियो । यस्तैमा म जस्तै केही दुखिया साथीहरूको सहयोगले अर्को कम्पनीमा काम पार्ख । त्यो काम चाहिँ पहिलेको भन्दा अझ कठिन र ज्याला चाहिँ थोरै । हातमुख जोड्न र साथीहरूको ऋण तिर्न पनि यस्तो काम गर्ने पन्यो । अब विदेशमा यसरी धेरै दुःख गर्दिन । अब छिटटै नेपाल फर्केर आफ्नै माटोमा परिश्रम गरी जीवन निर्वाह गर्ने विचारमा छु । अबको तीन महिनाभित्र म आफ्नो जन्मथलो, आफ्ना आमाबुबाको काख र मेरा प्रियजनहरूको माझमा हुने छु ।

मित्र सुरज ! अवश्य नै पढाइ छोडेर धन कमाउन परदेशिने मेरो निर्णय अत्यन्त गलत थियो । धन कमाउन नसके पनि आफ्नो गाउँ, आफ्नो परिवार, इष्टमित्र, समाज र देश सम्भेर घर फर्क्ने यो मेरो निर्णय गलत हुने छैन । त्यसो त निर्णय आफैमा सही वा गलत हुँदैन । त्यसलाई सही वा गलत बनाउने त हामी आफैले हो । त्यसैले घर फर्क्ने मेरो यो निर्णयलाई म जसरी पनि सही साबित गर्षु ।

अहिले म सम्भन्धु, हाम्रो देशमा अन्न मात्र होइन, मृतसञ्जीवनी बुटीहरू उम्रन्धन् । हिमालको हिउँ पज्जेर बज्ञे कञ्चन जलराशिमा संसारकै मानिसहरूको प्यास मेटाउन सक्ने सामर्थ्य छ । ठुलो भूखण्ड सिञ्चन गर्ने र प्रकाशमय बनाउन सक्ने क्षमता छ । संस्कृति र भाषाको विशाल भण्डार छ । तातो चाहिए पैतालिस डिग्रीको तापक्रम र चिसो चाहिए शून्य डिग्रीभन्दा धेरै तलसम्मको हावापानी छ । तल जानुपरे समुद्रको छेवैसम्म पुगिन्छ, माथि चढद्वा संसारकै सबैभन्दा अज्लो सगरमाथा छ । यी सब हुँदाहुँदै पनि हाम्रो देशको विकासले किन गति लिन सकिरहेको छैन ? यस्ता सबै सवालहरूको जबाफ एउटै रहेछ र त्यो जबाफ हो - त्यो देशका जनताहरूको ढृढ इच्छाशक्ति र इमानदार प्रयत्न । म त्यही इच्छाशक्तिको दियो बोकेर मेरो देश फर्क्दै छु र त्यही दियोले अरू धेरै दियो सल्काउँछु । मैले परदेशमा सिकेको सिपलाई आफ्नै गाउँठाउँमा खन्याउँछु । अपुरो मेरो पढाइ पूरा गर्षु । गाउँसमाजको विकास र उन्नितिमा तपाईंहरूसँगै हातेमालो गर्दै एक इंटा भए पनि थप्छु । धन कमाउने लोभमा बिदेसिन हतारिने युवाहरूलाई देश र परदेशको अन्तर बुझाउँदै उनीहरूको युवा जोस र जाँगरलाई आफ्नै मुलुकको माटोमा खन्याउन अभिप्रेरित गर्षु । बुढेसकालतिर लम्कादै गर्नुभएर कामाबुबाको सहारा बन्धु । यसरी अबका बाँकी जीवन तपाईंहरूकै पथगामी भएर सार्थक बनाउँछु ।

ओहो ! घर फर्क्न पाउने सपना चाँडै नै साकार हुने कुराले उद्धेलित भएको मन शब्दमा पोखिँदै जाँदा चिठी त निकै लामो भएछ । तपाईंलाई भन्न चाहेका कुराहरूको एक छेउ पनि यहाँ लेख्न सकिनँ । आजलाई यति नै बाँकी कुरा भेटमै गरौंला ।

तपाईंको शुभचिन्तक
पूर्णविक्रम बस्नेत

खामको नमुना

पठाउने	पाउने
पूर्णविक्रम बस्नेत	श्री सुरज नेपाल
बेल स्ट्रिट	दुल्लु नगरपालिका - ३
पेनाड	दैलेख
मलेसिया	कर्नाली प्रदेश
	नेपाल

शब्दभण्डार

१. दिइएका अर्थसँग मिल्ने शब्द पाठबाट खोजेर लेख्नुहोस् :

- (क) मलेसियाको मुद्रा
- (ख) विदेश
- (ग) नागरिक नभएको अवस्था
- (घ) मर्न लागेकालाई बचाउने
- (ड) सफा
- (च) उथलपुथल
- (ज) कार्य गर्ने क्षमता भएको
- (झ) जन्मेको ठाँ

२. खण्ड 'क' मा दिइएका शब्दहरूको अर्थ खण्ड 'ख' मा दिइएको छ, ती अर्थहरू चिनेर जोडा मिलाउनुहोस् :

खण्ड 'क'	खण्ड 'ख'
(क) रहर	कम्प
	सानो कडा वा मुन्द्रो
(ख) काम	इच्छा
	जुक्ती
(ग) पत्र	भिन्नता
	एक किसिमको दाल
(घ) कडी	चिठी
	भित्री हृदय
(ङ) अन्तर	कार्य
	तह

३. दिइएका अनेकार्थी शब्दहरूको एकभन्दा बढी अर्थ लेख्नुहोस् :

मास, खरी, ताल, खाग, फेरी, साँचो, कछाड, अर्थ, चरण, काल

४. दिइएका पदावलीलाई अर्थ स्पष्ट हुने गरी वाक्यमा प्रयोग गर्नुहोस् :

कहाली लाग्नु, टपाटप टिज्नु, महिना मर्नु, रोझकराझ गर्नु, वितृष्णा पलाउनु, हातमुख जोड्नु, उजुरी गर्नु, श्रम स्वीकृति लिनु, अवैधानिक, बदला लिनु, सहारा बन्नु

बोध र अभिव्यक्ति

१. पाठ पढी दिइएका प्रश्नहरूको उत्तर दिनुहोस् :

- (क) चिठीमा कतिओटा अनुच्छेद रहेका छन् ?
- (ख) चिठीको आदि, मध्य र अन्त्य भागमा कस्ता विषयवस्तु छन् ?
- (ग) पूर्णविक्रमले सुरुका दुईतीन वर्ष विदेशमा कसरी बिताए ?
- (घ) पूर्वविक्रम कस्तो सपना बोकेर विदेश जाएका थिए ?
- (ङ) चिठीमा के कस्ता अड्गहरू हुन्छन्, लेख्नुहोस् ।

२. ‘दिनहरू....हुने छुँ, चिठीको अंश पढी खाली ठाउँमा छुटेका शब्द भर्नुहोस् :
- (क) दुई महिनापछि काममा फर्कदा ..... पनि राखेन ।
  - (ख) त्यति बेला मात्र मलाई थाहा भयो, देश र परदेशको अन्तर ! नागरिक हुनु र ..... हुनुको अन्तर !
  - (ग) जीवनप्रति ..... पलाइरहेको थियो ।
  - (घ) छिट्टै नेपाल फर्केर आफ्नै ..... परिश्रम गरी जीवन निर्वाह गर्ने विचारमा छु ।
  - (ङ) अबको ..... म आफ्नो जन्मथलो, आफ्ना आमाबुबाको काख र प्रियजनहरूको माझमा हुने छु ।

३. ‘आहिले म सम्भन्धु....सार्थक बनाउँछु’ चिठीको अंश पढी दिइएका प्रश्नहरूको उत्तर लेख्नुहोस् :

- (क) नेपालको जलराशिमा कस्तो सामर्थ्य रहेको छ ?
- (ख) हाम्रो देशको विकासले जति लिन नसक्नुको कारण के हो ?
- (ग) परदेशमा सिकेको सिपले कसरी देश विकास गर्न सकिन्छ ?
- (घ) देश विकासको मूल मन्त्र के रहेछ ?
- (ङ) म पात्र किन घर फर्क्न चाहेको हो ?

४. दिइएको चिठीको अंश पढी प्रश्नहरूको उत्तर दिनुहोस् :

मित्र सुरज ! अवश्य नै पढाइ छोडेर धन कमाउन परदेशिने मेरो निर्णय अत्यन्त गलत थियो । धन कमाउन नसके पनि आफ्नो गाउँ, आफ्नो परिवार, इष्टमित्र, समाज र देश सम्फेर घर फर्क्ने यो मेरो निर्णय गलत हुने छैन । त्यसो त निर्णय आफैमा सही वा गलत हुँदैन । त्यसलाई सही वा गलत बनाउने त हामी आफैले हो । त्यसैले घर फर्क्ने मेरो यो निर्णयलाई म जसरी पनि सही साबित गर्नु ।

प्रश्नहरू

- (क) म पात्रले गरेका सही र गलत निर्णय के के थिए ?
- (ख) म पात्रको घर फर्क्ने निर्णयप्रति तपाईंको धारणा लेख्नुहोस् ।

५. पूर्णविक्रमका ठाउँमा तपाईं हुनुभएको भए के गर्नुहुन्थ्यो, आफ्नो विचार प्रस्तुत गर्नुहोस् ।
६. तपाईं सुरज हुनुभएको भए पूर्णविक्रमको चिठीको प्रतिउत्तर कसरी दिनुहुन्थ्यो, लेख्नुहोस् ।
७. दिइएको अनुच्छेद पढ्नुहोस् र सोधिएका प्रश्नहरूको उत्तर लेख्नुहोस् :

शिक्षण सिकाइको अभिन्न अड्गका रूपमा मूल्याङ्कनलाई लिइन्छ । योजना निर्माण, पाठ्यक्रमको निर्माण तथा कार्यान्वयन र सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप आदि शैक्षिक प्रणालीअन्तर्गत सँगसँगै आएका हुन्छन् । सामान्यतया मूल्याङ्कनभित्र विद्यार्थी मूल्याङ्कनका साथसाथै कार्यक्रम मूल्याङ्कन, पाठ्यक्रम मूल्याङ्कन, शिक्षक मूल्याङ्कन आदि पर्दछन् । यसका अतिरिक्त कार्यक्रम उत्पादन, नीति नियम, कार्यदक्षता व्यवस्थापन आदि क्षेत्रलाई पनि मूल्याङ्कनभित्र समेट्न सकिन्छ ।

सामान्यतया मापन, परीक्षण र मूल्याङ्कनलाई खउटै अर्थका रूपमा लिइए तापनि यिनीहरूबिचमा तात्त्विक भिन्नता छ । मापन र परीक्षणभन्दा मूल्याङ्कन बढी व्यापक छ । मूल्याङ्कनभित्रै मापन र परीक्षण पर्दछन् । परीक्षणका आधारमा मापन गरिन्छ । मापनले विद्यार्थीको गुण, क्षमता वा विशेषताको सङ्ख्यात्मक वर्णन गर्दछ । मूल्याङ्कनले सङ्ख्यात्मक, गुणात्मक व्याख्याका साथै मूल्य निर्धारण गर्दछ । मूल्याङ्कनकै आधारमा कुनै विद्यार्थी वा कार्यक्रमको अन्तिम निर्णय दिने काम गरिन्छ ।

विशेष गरी विद्यार्थी मूल्याङ्कन गर्दा निर्माणात्मक र निर्णयात्मक गरी दुई किसिमबाट गर्न सकिन्छ । सुधारात्मक मूल्याङ्कन निर्माणात्मक मूल्याङ्कन हो । यो कार्यक्रम सञ्चालन सँगसँगै गरिन्छ । निरन्तर मूल्याङ्कन जर्डै पृष्ठपोषण दिन मिल्ने यो मूल्याङ्कन जुनसुकै समयमा औपचारिक र अनौपचारिक रूपमा गर्न सकिन्छ । निर्माणात्मक मूल्याङ्कनका अंशलाई पनि समावेश गर्दै शैक्षिक कार्यक्रमका अन्त्यमा गरिने यो निर्णयात्मक मूल्याङ्कनले प्रमाणपत्र दिने काम गर्दछ । यस्तो मूल्याङ्कन शिक्षण सिकाइ कार्यक्रम वा शैक्षणिक कार्यक्रमको अन्त्यमा गरिन्छ ।

प्रश्नहरू

- (क) मूल्याङ्कन भनेको के हो ?
- (ख) निर्माणात्मक र निर्णयात्मक मूल्याङ्कनबिच के फरक छ ?
- (ग) प्रमाणपत्र दिने परीक्षा किन आवश्यक छ ?
- (घ) ‘पाठ्यक्रम’ र ‘पृष्ठपोषण’ को अर्थ लेख्नुहोस् ।

८. गाउँको विकासका लागि पर्यावरणमैत्री सङ्क आवश्यक छ भन्ने कुरा खुलाउँदै साथीलाई चिठी लेख्नुहोस् ।
९. दिझरको अभिनन्दन पत्र पढ्नुहोस् र साहित्यका क्षेत्रमा योगदान गरेका कुनै एक व्यक्तित्वलाई प्रदान गरिने अभिनन्दन पत्रको नमुना तयार पार्नुहोस् :

अभिनन्दन पत्र

श्री .....ज्यू

तपाईं नेपालको साहित्य, संस्कृति, इतिहासको अध्ययन, अनुसन्धान तथा अन्वेषणका प्रतिमूर्ति, अथक साधक, राष्ट्र र राष्ट्रियताका उद्बोधक तथा नयाँ पुस्ताका लागि अनुपम उत्प्रेरक हुनुहुन्छ । कविता, नाटक, निबन्ध तथा सांस्कृतिक खोजका माध्यमबाट तपाईंले नेपाल र नेपालीहरूका लागि दिनुभस्को योगदानको मूल्याङ्कन यस पवित्र माटाले अवश्य पनि जरेको छ । एक शताब्दीको यात्रामा पनि तपाईंको उत्तिकै सक्रियता, सशक्तता, जीवन्तता र अनवरत साधना देखेर हामी गैरवान्वित बनेका छौं । तपाईंको यही अद्वितीय, अनुपम र अव्यक्त दीर्घ साधनाप्रति नतमस्तक हुँदै र सुखास्थ, सक्रिय दीर्घजीवनका लागि हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दै तपाईंलाई हार्दिक सम्मानका साथ यो अभिनन्दन पत्र प्रदान गर्दछौं ।

साहित्य समाज, नेपाल

१०. सामाजिक क्षेत्रमा योगदान पुर्याउने कुनै एक व्यक्तित्वको योगदानको कदर गर्दै प्रदान गरिने सम्मान पत्रको नमुना तयार पार्नुहोस् ।
११. दिझरको आवश्यकतासम्बन्धी विज्ञापन पढ्नुहोस् र त्यस्तै किसिमको खउठा विज्ञापनको नमुना तयार पार्नुहोस् ।

कर्मचारी आवश्यकतासम्बन्धी विज्ञापन

(प्रथम पटक प्रकाशन मिति : २०७७/०३/२२)

अन्नपूर्ण माध्यमिक विद्यालय, चामे, मनाडको पदपूर्ति समितिको

आवश्यकतासम्बन्धी सूचना

यस विद्यालयमा रिक्त रहन गरेको लेखा सहायक पदको खुला प्रतियोगिताद्वारा स्थायी पदपूर्ति गर्नुपर्ने भएकाले यो सूचना प्रकाशन गरिएको छ । देहायबमोजिमका योजयता पुगेका नेपाली नागरिकबाट यो सूचना प्रकाशन भएको ३५ दिनभित्रमा दरखास्त आहवान गरिन्छ । म्याद सकिएको मितिबाट सात दिनसम्म दोब्बर दस्तुर तिरी दरखास्त दिन सकिने छ ।

दरखास्तका साथ पासपोर्ट साइजको फोटो दुईप्रति र शैक्षिक योग्यताका प्रमाण पत्र तथा नागरिकताको प्रमाणित प्रतिलिपि दुई दुई प्रति पेस गर्नुपर्ने छ । दरखास्तबापत लाग्ने दस्तुर रु.१००० (एक हजार रुपियाँ मात्र) यसै विद्यालयको नेपाल बैड्क, चामे, मनाड शाखामा रहेको खातामा जम्मा गरी सकल भौचर पेस गर्नुपर्ने छ । रित नपुगी आर्थिको दरखास्तउपर कुनै कारबाही हुने छैन ।

परीक्षाको किसिम : लिखित तथा मौखिक

आवश्यक न्यूनतम योग्यता : लेखाविधि विषय लिई कम्तीमा द्वितीय श्रेणीमा कक्षा १२ उत्तीर्ण

सम्पर्क मिति : दरखास्त दिने अन्तिम मितिको भोलिपल्ट

तलब तथा अन्य सुविधा : नेपाल सरकारको नियमअनुसार

पदपूर्ति समिति

अन्नपूर्ण माध्यमिक विद्यालय

चामे, मनाड

१२. दिङ्गको निमन्त्रणा पत्र पढ्नुहोस् र त्यस्तै किसिमको खउटा निमन्त्रणा पत्रको नमुना तयार पार्नुहोस् :

श्री मोती माध्यमिक विद्यालय

शिवसताक्षी २, भापा

हार्दिक निमन्त्रणा

श्री .....

माननीय शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्री .....ज्यूको प्रमुख आतिथ्यमा सुसम्पन्न हुने यस विद्यालयको वार्षिकोत्सव तथा अभिभावक दिवस समारोहमा यहाँको गरिमामय उपस्थितिका लागि सादर आमन्त्रण गरिन्छ ।

मिति : २०७७ माघ ८ गते बिहीबार

प्रार्थी

समय : दिनको ११ बजे

प्रधानाध्यापक

स्थान : विद्यालय प्राङ्गण

विद्यालय परिवार

- १३ दिइरको शुभकामना पत्र पढ्नुहोस् र तपाईंको प्रियजनको जन्मदिनमा दिन शुभकामना पत्रको नमुना तयार गर्नुहोस् :

शुभकामना

नेपालीहरूको घरआँगनमा आउँदै जरेका दसै, तिहार, छठलगायतका चाडहरूले देशविदेशमा रहेका सम्पूर्ण नेपालीहरूमा सुख, शान्ति, समृद्धिको विकास जराउँदै भाइचाराको सम्बन्ध विस्तार होस् भन्ने शुभकामना व्यक्त गर्दछ ।

खप्तड समाज, नेपाल

१४. दिइरको श्रद्धाञ्जली तथा समवेदना पढ्नुहोस् र छिमेकका कसैको मृत्यु हुँदा बनाउने श्रद्धाञ्जली तथा समवेदनाको नमुना बनाउनुहोस् :

श्रद्धाञ्जली तथा समवेदना

जन्म

स्वर्गारोहण

वि. सं. २००९/०८/०८

वि. सं. २०७६/०९/२१

हरिवन, सर्लाही

काठमाडौं

यस संस्थाका आजीवन सदस्य चन्द्रनगर गाउँपालिका ५ सर्लाहीका श्री रनवन कार्कीको २०७६/०९/२१ गतेका दिन ६७ वर्षको उमेरमा असामयिक निधन भएकामा हरिवन सुधार समाज स्तब्ध भएको छ । यस दुःखद घडीमा दिवड्गत आत्माको चिर शान्तिको कामना गर्दै भावपूर्ण श्रद्धाञ्जली अर्पण गर्नुका साथै शोकसन्तप्त परिवारजनमा गहिरो समवेदना व्यक्त गर्दछ ।

हरिवन टोल सुधार समाज, सर्लाही

सुनाइ र बोलाइ

१. दिइरका प्रश्नहरूको उत्तर दिनुहोस् :

- (क) यो सूचना कुन प्रयोजनका लागि तयार गरिएको हो ?
- (ख) यस वनभोज कार्यक्रमको मुख्य उद्देश्य के हो ?
- (ग) वनभोज कार्यक्रममा कसलाई सहभागिताका लागि अपिल गरिएको छ ?
- (घ) वनभोज कुन स्थान र मितिमा हुँदै छ ?

२. दिझर्सको सूचनाका आधारमा तपाईंको विद्यालयमा आयोजना हुने दन्त शिविर सञ्चालनसम्बन्धी सूचनाको नमुना तयार पार्नुहोस् ।
३. तैदेशिक रोजगारीका सकारात्मक र नकारात्मक पक्षहरूका बारेमा समूहमा छलफल गरी कक्षामा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।
४. रेडियो र टेलिभिजन जस्ता सञ्चारमा साधनहरूको महत्त्व दर्शाउँदै साथीलाई लेखिने इमेलको नमुना तयार पार्नुहोस् ।

भाषातत्त्व

लेख्य चिह्न

१. दिझर्सको अनुच्छेद पढी कुन कुन लेख्य चिह्न प्रयोग भएका छन् पहिचान गर्नुहोस् :

“त्यही कुराको खुसी छ; हिम्मत त किन हारिन्थ्यो र ! अरे, एक साल भएन त अर्को साल कहाँ जाला ! जब उतर गए रण पे तो पिछे हट्ना क्यों ? तर खुटा कुराको दुःख छ भाइ ! यस्तो बेलामा, किसुन भाइ ! तिमी पनि गाउँमा हुँदा हौ त हामीलाई धेरै आडभरोस मिल्थ्यो, बल मिल्थ्यो आखिर हामी त मूर्ख र गँवार न हौं । तिमी लेखपढ गरेको मान्छे । तिमी भन्या गाउँको अभिमान हौ, हाम्रो इज्जत हौ । तर तिमी पनि परदेशी भइदिँदा गाउँ मालिकहरूको एकलौटी रजाइँमा पर्छ...।”
- २ दिझर्सका वाक्यहरूमा आवश्यक ठाउँमा आवश्यक चिह्न प्रयोग गर्नुहोस् :
  - (क) मैले घर बाटो फूल मान्छे र गाडीहरूको चित्र बनाएको छु ।
  - (ख) तिमी यहाँ बस चकचक नगर
  - (घ) हामीले सुखदुःख रातदिन जीवनमरण जस्ता आझरहने गङ्गरहने कुरा हुन् भन्ने बुभनुपर्छ ।
  - (ड) तिमी र उसले के काम जन्यौ
  - (च) अहा कति सुन्दर जीवन
  - (छ) अगलो होचो टाढा नजिक वर पर आदि विपरीतार्थी शब्द हुन्
  - (ज) म तुरुन्तै फर्किहाल्छु उसले भन्यो
  - (झ) मेरो देशको नाम हो नेपाल

३ उचित लेख्य चिह्नहरू प्रयोग गरी दिइएको अनुच्छेद पुनर्लेखन गर्नुहोस :

ओहो, भोलि त परीक्षाफल प्रकाशित हुने दिन मेरो जिपिए कति आउने होला व्यर्थैं परीक्षा आउने बेलामा पनि फुटबल खेल्ने भइटोपलेको बुबाले त सम्झाउँदै हुनुहुन्थ्यो पढाइ पहिलो कुरा र अनिमात्र अरु कुरा आउँछन् भनेर तर त्यतिखेर वास्ता गरिएन राम, हरि, गोपाल र शिवले कर गरेपछि खेल्नै पन्यो न त फुटबल नै जितियो न त पढाइमा नै ध्यान दिन सकियो तर के नै बिगारेको छु र कोल्टे पढै धत् अब चिन्ता गरेर के फाइदा र निर्णय गर्न गल्ती गरे पछुताउनुपर्छ गुरुले भन्जुभएको थियो त्यस्तै भए जस्तो छ, खैर जे भयो भयो अब चाहिँ यस्तो नगर्नुपर्ला बत्ती निभाउँछ र सुत्थै ।

४. दिइएका चिह्नहरू प्रयोग गरी खुटा अनुच्छेद तयार पार्नुहोस :

- (क) उद्धरण चिह्न
  - (ख) उद्गार चिह्न
  - (ग) कोष्ठक चिह्न
  - (घ) योजक चिह्न

सिर्जना/परियोजना

- १ आफ्नै उद्योगमा उत्पादित कुनै वस्तुको बजार प्रवर्धनका लागि बनाइने खउटा व्यापारिक विज्ञापनको नमुना तयार गर्नुहोस् ।
  २. दिइएको बधाई पत्र पढ्नुहोस् र तपाईंका टोलखिमेकका व्यक्ति राष्ट्र बैठकका गर्भनरका रूपमा नियुक्त हुँदा टोलसुधार समितिले दिने बधाई पत्र तयार पार्नुहोस् :

हार्दिक बधाई

नेपाली भाषा साहित्यका क्षेत्रमा योगदान गर्नुहुने विशिष्ट प्रतिभा, अथक साधक, प्रखर प्रगतिवादी, निबन्धकार तथा समालोचक, निडर कवि, नारीवादी सिर्जना तथा समालोचना क्षेत्रका शिखर प्रतिभा, स्पष्ट दृष्टिकोण र र निर्भीक व्यक्तित्वका रूपमा शैक्षिक इतिहासमै नयाँ विरासत निर्माण गर्दै आउनुभएका तपाईं श्री हेमन्ता निरौलालाई नेपाल प्रजा प्रतिष्ठानको प्राक्त जस्तो गरिमामय पदमा मनोनयन हुनुभएकामा हार्दिक बधाईका साथै कार्यकालको पूर्ण सफलताको कामना गर्दछ ।

नेपाली भाषा साहित्य प्रतिष्ठान

काठमाडौं

३. तपाईंको समुदायमा हुने विभिन्न कार्यक्रममा आफन्त वा मान्यजनलाई लेखिने निमन्त्रणा पत्र सङ्कलन गर्नुहोस् र ती सन्दर्भअनुसारका निमन्त्रणा पत्रमा पाइने समानता र भिन्नताको सूची बनाई कक्षामा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।
४. विभिन्न पत्रपत्रिकामा छापिएका विशापन, श्रद्धाङ्गलीका नमुना सङ्कलन गरी कक्षामा प्रदर्शन गर्नुहोस् ।

सुनाई पाठ ५

वनभोजसम्बन्धी सूचना

रोल्पा जिल्लाबाट काठमाडौं उपत्यकामा आई बसोबास गर्नुहुने जिल्लाबासी महानुभावहरूका बिच आपसी सम्बन्ध कायम गर्नुका साथै सहयोग र सद्भावको भावना अभिवृद्धि गर्ने पवित्र उद्देश्य राखी निम्नलिखित मिति र स्थानमा ‘मैत्री’ वनभोज कार्यक्रमको आयोजना गरिएको हुँदा उपत्यकामा रहनुहुने सम्पूर्ण रोल्पा जिल्लाबासी आमाबुबा, दाजुभाई तथा दिदीबहिनीहरूमा सहभागिताका लागि हार्दिक अपिल गरिन्छ ।

वनभोज कार्यक्रम स्थल : त्रिभुवनपार्क, थानकोट

वनभोज कार्यक्रम मिति : २०७७/०७/०८ शनिबार

बस सेवा उपलब्ध हुने स्थानहरू : कोटेश्वर, एकान्तकुना, रत्नपार्क, चाबहिल, महाराजगञ्ज, कलझकी

बस छुट्ने समय : कोटेश्वर र चाबहिलबाट बिहान ८ बजे
महाराजगञ्जबाट बिहान ८:३० बजे
कलझीबाट बिहान ९ बजे

सम्पर्क व्यक्ति
सुस्मिता परियार
ललित थापा मगर
प्रेमप्रसाद न्यौपाने
पूजा महतरा
आयोजक
रोल्पामैत्री समाज, ललितपुर

त्यो फेरि फर्कला ?

- भवानी भिक्षु

क्रमशः अजलो हुँदै गस्को कष्टप्रद, कठोर, दुर्जम पहाडको क्षीण पथलाई आँखाले भेटेसम्म हेर्दा मान्छे पो हो कि भ्रम पार्ने खुटा धब्बा जस्तो केही पनि देखिएन ।

सूर्यले पश्चिमतर्फको पर्वतपछाडि आफ्नो मुख लुकाए तापनि तिनको लाली कालो पहाडका टुप्पाहरूमा फैलिन गरेको थियो । खोलाहरू आफ्नो अविराम गीत गाएकागाएकै थिए । उनीहरूलाई जगत्को चिन्तामा केही रस, अनुरक्ति थिएन । धमिलोपना अन्धकारतिर हुँदै गङ्गरहेको थियो । मधेसबाट आउन लागेको खुटा यात्रीले, यौवनको सिँडीमा खुट्टा अडाई घरको ढारमा उभिएकी सानीसँग सोध्यो- “यहाँ बास पाइन्छ ?”

“कुन्जि, आमासँग सोध्नुपर्छ ।”

“आमा ! तिमी आमा कता छिन्, को हुन्, मैले त चिनेको छैन । कोसँग सोध्ने ?”

अनि “आमा ... ख आमा ... !” पुष्ट कण्ठबाट निस्केको यो मिठो र तीव्र स्वर पर्वतको कुना कुनामा पस्न गयो । तर कोही पनि आएन । एकै छिन प्रतीक्षा गरेपछि, “पर्खनोस् है म अहिल्यै आमालाई डाकी ल्याउने छु” भन्दै सानी खकातिर गई र अलि बेरमै खुट्टी बुढीसँग यात्रीको सम्मुख आइपुणी ।

“लौ आमा यिनै हुन्, तपाईंका भरियाहरू कता छन् ?”

“भरिया खउटै छ । त्यो पनि बुढो, हिँड्नै नसक्ने ? त्यसैले गर्दा त यहाँ बस्नुपन्यो । नत्र आज चित्ताड पुऱ्णे विचार गरेको थिएँ । त्यहाँ चिनाजानी भएका पसलेहरू पनि छन् । बास पनि राम्रै ठाउँमा पाइन्दैयो । तर ... खोइ ! यो त भट्टी पसल पो हो क्यारे ?”

“हो ... ।” स्वरलाई अलि तान्दै, आश्चर्य र उपेक्षा मिश्रित स्वरमा उत्तर दिई ।

“भट्टी पसल भसर के हुन्छ ? चित्लाडमा पनि त त्यही हो नि । छेउको कोठा त सफै छ ।”
सानीले तुरुन्त भनी ।

“होइन” - बुढीले सोधी, - ... “केही खानपिन पनि गर्नुहोला कि ?”

“पिउन त होइन, खान मात्रै । भाँडाबर्तन सँगै छन् ।”

सानीले आफ्नी आमाको मुखनेरै मुख लाएर भनी - “किन आमा चामल, दाल, धिउ, दाउरा त
किन्ने नै छन्, नुन, तेल, मसला, तरकारी ... । पर कोठामा भान्धा र छेउको कोठामा सुते त
भझहाल्यो नि ।”

“एकपल्ट कोठा हेर्नँ । सफा छ कि, सफा नभए त ... ।”

“किन हुन्थ्यो ! हेर्नुस्, कोठामा के छ र ? भर्खर लिपिराखेको कोठा, चाहिए खउटा सुकुल पनि
ओछ्याइदिउँला । लौ, भरिया पनि आइपुज्यो । बस्नुहुन्छ कि ?”

“ए सानी, आइज” भन्दै बुढी माथि उक्ली । सानी द्वारमै उभेकी थिई । आइपुगेको भरियाले
मुखबाट खउटा सुस्केरा हाली भारी बिसाउँदै भन्यो- “यति गहुँगो भारी, यस्तो उकालो, नौ सुका
ज्याला, उसैमा भरिया नाइके पनि, बाटो खर्च पनि ... इसोर !”

चुपचाप उभिएकी सानीको अनुहारमा छचलिकरहेको जिज्ञासामा पनि आशा, विश्वास र सन्तोषको
पनि आभा देखियो ।

कोठासोठा हेरिसकेपछि यात्रीले त्यहीं बास बस्ने निश्चय गन्यो र सानी पनि अलि खस्थ भै
भई । भरियाको सहायताले खउटा कोठामा सुकुल हाली भुझ्न्मै आफ्नो ओछ्याएर त्यसले
अलि अलि निश्चन्तताको सास फेर्न लागेको के थियो, भरियाले भन्यो- “लौ त अब जाऊ हजुर
... थाकिराखेको छु, केही खानपिन पनि गर्नुपर्ला, खाना खानलाई दुई चार आना दिनुपर्ने हो ।”

“ला ... ” भनेर यात्रीले चार पैसा प्याँकिदियो । खउटा सन्तोषको ढृष्टि हाल्दै बुढो भरिया भुझ्बाट
पैसाहरू टिपी जान लागेकै थियो, फेरि त्यो सानीले सोधी-

“भान्धालाई के के ल्याउनुपर्ला, भन्नोस् न ! रात पर्न आँट्यो, तपाईंसित लालटिन त छँदै छ,
मटितेल पनि चाहिन्छ कि ?”

यस प्रश्नको उत्तर नदिएर त्यसले जान लागेको भरियालाई भन्यो- “ए बुढा, डोकोबाट भाँडाहरू
झिकेर खोलामा पखाली ल्याऊ ।” अनि सानीतिर फर्केर भन्यो- “पानी ल्याउन खउटा गाग्री त
दिनुपर्ला, पानी पनि ल्याइहालोस् । अब यो पनि खानपिनमा लाज्ने छ ।”

“हुन्छ, म अहिल्यै माथिबाट ल्याइदिन्छु ।”

“तर गाँगी सफा छ ?”

“लौ ! गाँगीमा के लागेको छ र ? चित बुभैन भने खोलामा माझैरै पानी ल्याउनु भनेपछि त भैहाल्यो नि !” बालिकाको अनुहारमा अलि सङ्कोच छर्लङ्ग हुन गरेको थियो ।

भरियाले डोकाबाट भाँडाहरू भिकिसकेको थियो । सानीले माथिबाट तुरुन्तै खउटा सानो पित्ले गाँगी ल्याइदिई । त्योसमेत लिएर भरिया खोलातिर गयो । त्यसपछि युवा यात्रीले सन्ध्याको धमिलो प्रकाशमा हेच्यो - “त्यो भट्टी पसल्नीकी छोरीको परिचय, बाह्य आवरण मैलो र दरिद्रताको विज्ञापन भए पनि त्यसको अनुहार नराम्रो थिएन । गालामा पार्वत्य वायु र परिश्रमको सुन्दर उपहार, स्वाभाविक लाली र यौवनको सिँढीमा उकिलरहेको त्यसको बैंस छ । आँखा गोल, उज्ज्वल र भित्रका नानी निकै काला र चञ्चल छन् । तिनीहरूमा अपार जिज्ञासा औ उत्सुकता क्रीडा गरिरहेका थिए ।

“तब ... भान्साका निम्ति के के ल्याऊँ ?” प्रश्न खकान्तजन्य सङ्कोचको मध्यम स्वरमा थियो । यात्रीले भन्यो- “असल पुरानो मसिनो चामल एक माना, एक चौथाइ दाल, दुई पैसाको यहाँ पाइने तरकारी र दुई आनाको घिउ, बस यति मात्रै भए पुग्छ ।”

कुरा सुनेर त्यो माथि उक्ली र अलि बैरेमै भने जति जम्मै थोक ल्याइदी । भरियाले पनि भाँडा र पानी पल्लो कोठामा राखी गइसकेको थियो । त्यस कोठामा लिपोत गरेको चुलो र ठाउँ दुवै सफा थिए ।

चामल हेदैं यात्रीले भन्यो- “खोइ, यो त राम्रो चामल भएन ।” तर यसभन्दा राम्रो चामल त यहाँ कतै पनि पाइन्न । भएदेखि त म आफै ल्याइहाल्ने थिएँ । तरकारी पनि आलुबाहेक अरु केही पाइँदै पाइन्न ।”

अलि हाँसेर यात्रीले भन्यो- “ए, त्यसो हो भने के लाई, पार्थ जतिकैमा सन्तोष गर्नुपर्ला ।”

“अब म जाऊँ त ?” सानीले सोधी ।

“हुन्छ”, भन्दा भन्दै युवकलाई कुन्जि किन फेरि एकपल्ट त्यस सानीको अनुहारमा दृष्टि फेर्ने आवश्यकताको अनुभव भयो । दुवैका आँखा जुधैँ । बालिका लज्जावन्त भएर माथि उक्लन लागी । तर तुरुन्तै फर्केर त्यसले अलि साहसको स्वरमा स्वाभाविकता ल्याएर सोधी- तरकारी पकाउनलाई भुटुन र दाउरा चाहिन्यै छ । नुन, मसला र लालटिनमा मटितेल पनि ल्याउनुपर्दै कि ?”

“ए ... ... ! यो त बिर्सेकै रहेछु । तरकारी त घिउमै भुटिहालुँला, मसला चाहिन्न । एक पैसाको अलिकति बेसार र नुन दुवै ल्याऊ अनि तिम्रो के रे, चार पैसाको दाउरा, लालटिनमा चाहिँ छ पैसाको तेल भए पुग्छ ।

एकै छिनपछि सबै थोक ल्याई सानी माथि उकली । आफ्नी आमासँगै केही खानपिन गरेर पन्धुबिस मिनेटभित्रै आफ्नो सुन्नेकोठामा पसी भित्रबाट ढोका थुनिहाली ।

अहिले साँझको साडे सात मात्रै बजेको थियो तैपनि निकै अँध्यारो भरको थियो । सघन र विशाल पर्वतहरूको अङ्गमा भरका ती पुतली भै दुर्घारओटा घर यस्तरी स्तब्ध उभिरहेका थिए मानौं शरीरभित्रबाट प्राणै निस्किसकेको छ । खोलाको “शृङ्खलाबद्ध गर्जन खकनाससित धनित भइरहेको थियो तैपनि त्यस शून्यपनाको भयानकता बढिरहेकै थियो । ओछ्यानमा पल्टेकी कुन्जि के के सोचिरहेकी सानीले हठात् यात्रीको कोठाबाट आइरहेको खटपट धनि सुनी । त्यो त्यही कुरा सोचनमा मजन भई, - “अहिलेसम्म त्यसले खानपिन गरिसकेको रहेनछ क्यारे । भात पकाउन जान्दो हो कि होइन, पकाइसकेको तिहुन तरकारी चुल्होबाट उतार्द खसाल्यो पो होला कि ! लोग्ने मान्छे भात पकाउन कहाँ जान्दो हो र ! तर त्यो त सधैँ मधेसैमा बसिरहेको मान्छे हो । त्यहाँ कसले भात पकाई खुवाउँदो हो नि ! अथवा कोही भान्से राखेको होला । तर कैले हुन्थ्यो मधेसमा खर्च निकै पो लाग्दछ, यसो हेर्दाखेरि यो कुनै साहुमहाजन जस्तो पनि छैन । त्यसो भर यतातिर धमाधम आउनेहरूको जस्तो ठुला ठुला टिनका भरिभराउ भरका गहुङ्गा बाकसहरू हुनुपर्दथ्यो, छालाका तीनचारओटा साना ठुला ब्याग, भाँच्ने खाट, नोकर, धैरै जना भरिया, आफू तामदान वा कार्पेटमा बसेर आउनुपर्ने, खोइ त्यो त केही पनि छैन । यो त मधेसमा कतै जागिरे पो होला जस्तो छ । आफै नोकरी गर्नेले भान्से कहाँ राख्न सक्छ र !”

विचारधारा अकैंतिर बज्यो- “त्यसो भर त्यसकी स्वार्नी होली ।” अनि मुटुमा प्याटट खउटा थपडी जस्तो लाग्यो । च्याप्प गरे भै त्यो आफ्नो अन्तरैमा निस्तब्ध भई । बाहिर त्यही अविराम स्वरले गर्जिरहेको थियो खोलाको हरर धनि । जम्मा भइरहेका विचारहरू अलि विशृङ्खल जस्ता भर । त्यसले खउटा लामो सास फेरी तर त्यो अवस्था खक्खिन पख्तानपख्ता लोभ्याइराखेका ती मधुर कल्पनाहरूले फेरि छोज थाले । सास पर्यन्त अलि थामेर त्यसले सुन्ने प्रयत्न गरी- “यात्री भातसात खाई सुत्यो कि !” तलबाट केही आवाज सुनिएन । “त्यसो भर त्यो सुत्यो ।” तर फेरि त्यही खटपट । “मुसाहरू होलान्, होइनन्, त्यही हो बिचरा अभ ... ” तर अधि नै तर्सिसकेका ती मूक सहानुभूतिहरूलाई विचारहरूले समात्न साहस गरेनन् । एकै छिनपछि ओछ्यानबाट जुरुक उठेर सलाई कोरी र सिरानतिरको खोपामा राखेको टुकी बाली । धुम्रयुक्त क्षीण प्रकाशले अन्धकारमा छाम्न थाल्यो । टुकी लिसर बिस्तारै त्यो तल ओली । त्यसको छाती हाङ्ग लागेको थियो- “बुढी सुतिरहेकी छ कि ?” खउटा अव्यक्त र क्षीण डरले अन्तरको धैरै टाढाबाट चियाउने जस्तो प्रयत्न पनि गन्यो । त्यो तल पुगी । “तर ... किन ओल्हेकी हुँली ! केही काम छैन ।” यात्रीको कोठामा लालटिनको नीरव र मन्द प्रकाश थियो । त्यसतर्फ यसो भटट खकपल्ट हेरी, आँखा फर्के । त्यो आफ्नो सेतो ओछ्यानमा सुतिरहेको थियो- निश्चन्त, निरुद्धिन, निर्विकार !

प्राणपर्यन्तलाई तीव्रताका साथ तानिलिने खुटा भयानक लोभ त्यसको भित्र मुटुको हनाइको साथै हाज्ञ लाज्यो र कुनै अव्यक्त उल्लास, साहस, डर र पीडाको भन्न नसकिने मिश्रण त्यसको नसा नसामा दगुर्न थाल्यो, प्रवाहित भयो । त्यही हलचल, त्यही प्रवाह लिखर त्यो माथि पुगी । आफ्नो मैलो ओछ्यानमा लडी ।

यात्री चाहिने बिहानै उठेर गझहाल्यो । सानीको आँखामा आइसकेका र छ्यालिकरहेका मूक मोह र कुन्जि कस्ता अव्यक्त आकाङ्क्षाहरू त्यसलाई निकै टाढासम्म पहाडको टुप्पामा पुन्याई फर्के । कुन्जि केले हो, त्यसको मन भारी हुँदै आयो । हृदयमा आर्द्र भावनाहरूमा गहुङ्गो प्रवाह बजन थाल्यो र त्यसको भित्र मनमा लगातार खुटा प्रश्न उम्लन थाल्यो- “त्यो फेरि फर्कला ?”

तर सानीको त्यस प्रश्नको समाधान भएन । त्यो यात्री फर्केन । केही दिनपछि सानीको बिहा पनि भयो । त्यो आफ्नो घरमा गई । घर गृहस्थीको कर्तव्य र लोगनेको प्रेम, माया, ममता इत्यादि पनि साधारण नियमजस्तै समातिन थाले । उनीहरूका कार्यमा सानीबाट केही अस्वाभाविकता पनि परेन । तर सानीको गाउँले संस्कृति भएको सुदूर अन्तरको खुटा मनले भगवान्को वरदान जस्तो समातेको त्यो प्रश्न- “त्यो फेरि फर्कला !” ले दिनमा दुई चार पटक अवश्यै चियाउने प्रयत्न गरिहाल्यो । लोगनेको घरमा रहेका बखत कहिलेकाहीं खुटा शङ्काले भयानक अन्तर सङ्ग्राम मच्याइदिन्थ्यो, “म यहाँ छु, यात्री फर्केर गझहालेको भए ... ?” तर यस प्रश्नको विश्लेषण गर्ने साहस त्यस बखतसम्म त्यसमा रहनै जान्नथ्यो । कस्तो गहुङ्गो, कस्तो भयानक, कस्तो पीडाप्रद शङ्का हो ! बरु यात्री कहिल्यै पनि नफर्कोस्, त्यसको पथ हेर्दा हेर्दै यस जीवनको पनि अन्त भइजाओस् तर सानीलाई नभेटी त्यो त्यसै गझहाल्ला भन्ने विधिविधानको स्वागत गर्ने शक्ति त्यसमा थिएन । त्यो तृष्णा, त्यो अनन्तकालीन प्रतीक्षा, त्यो दिनहुँको अभ्यस्त निराशाको धक्का त्यसको सासमा मिसिइसकेको थियो । त्यही त्यसको जीवन थियो, त्यही त्यसको जीवनक्रम । त्यसैलाई समातेर त्यो आफ्नो जीवन गृहस्थीको गृहिणी थिई, आफ्नी सासूकी बुहारी र पोइकी जोई । तर कदाचित् कुनै हठात् अभिशापले त्यहीं छिन्नभिन्न गरिदिरको अवस्थामा पनि त्यो सानी चाहिने गृहिणी, बुहारी र लोगनेकी स्वास्नी भझरहन सकली ? कुन हृदयबाट यस्तो आशा गर्ने ?

यति भए पनि सानीबाट लोगनेका प्रति पत्नीत्वमा केही बाधा व्याघात परेको थिएन र त्यस पत्नीत्वमा कुनै छल थियो, कतैबाट त्यसमा छिद्र थियो, यो कुरा भन्नेलाई भयानक श्राप दिने शक्ति पनि त्यस सानीमा अवश्य थियो । नारीको विशाल हृदयमा बालकप्रति, आमाबुबा प्रति, माइतका साथीभाइको प्रति, पतिगृहमा सासू, ससुरा, जेठाजु, देवर, भतिजा आदि सबैको प्रति ममता रहन सक्छ भने सानीको हृदयमा त्यस यात्री प्रति पनि कुनै प्रतिध्वनि थियो । नारी चाहिँ पतिकी स्वास्नी हो । यो कुरा प्रदीप्त सूर्य भैं सत्य छ तर पत्नीत्वको हदसम्म मात्रै । किन्तु नारी

एक मात्र पत्नी नै त होइन । त्यो पत्नीभन्दा बाहेक पनि केही हो, बहिनी हो, बुहारी हो, दिदी हो, भाउजू हो, आमा हो र यी सबैभन्दा पर नारी मूर्तिमयी ममता हो । समस्त जगत्मा नारीकै महान् ममता छरिन नगर्यको भर्ख यो विशाल विश्व शुष्क रुख भैं निर्जीव काठ मात्र रहन जान्ध्यो !

जाने बखतमा यात्रीले पन्थ्य दिनमा फेरि फर्कनुपर्ला भन्जे कुरा गरेको थियो । त्यस पन्थ्य दिनको प्रतीक्षा सानीलाई अभसम्म पनि याद छ । छसात दिन खउटा भयानक उदासीनता, महान् शून्यतामा समाप्त भर्खको थियो । आठौं दिनदेखि आजैका दिनमा त्यो फेरि फर्केला भन्जे आशाले अलि अलि चियाउने प्रयत्न गन्यो । सानीलाई सम्भना छ, त्यस दिन गाईलाई ख्वाउने घाँस काट्न जाँदा कुन्जि कुन भावना, कुन आशा, कुन उत्साहले त्यो पहाडको टुप्पासम्म पुगिछ । घाँसको भारी भुईमा राखी खउटा ढुङ्गामा बसी आफ्नो अन्तरको सुखद कल्पनामा मज्न भइछ । आँखा खकाग्र भर्ख नेपालबाट आउने बाटो हेरिहेका थिए । त्यतातिरबाट आउनेहरूलाई देख्दा त्यसको भित्री कल्पना खउटा उत्साह भरिन जान्ध्यो- अत्यन्त सुखद र प्राणप्रद “त्यस्तै आजैका दिन त्यो पनि संसारैको प्रसन्नता आफ्ना अङ्ग प्रत्यहुगमा सञ्चित गरी आउला, आफ्नो पूर्वपरिचयको प्रसन्नता अलि अलि हाँसोमा छरिदेला र फेरि खुक्ख दिन त्यहीं बास बस्ला । तर बास नबसेदेखि त ... ? छि : यस्तो दुष्कल्पना ! त्यसलाई कति पनि असुविधा र दुःख म कहाँ परेको थिएन । मैले जम्मै काम गरिदिएकी थिएँ । राम्री पकाई खाई सुतेको थियो । किन नबस्नु !” यस्तै प्रकारले नित्य नयाँ नयाँ कल्पनाहरू त्यसको आशालाई प्रदीप्त तुल्याउँदै दिनहरूलाई बिताउँदै गर्ख । अन्ततः त्यो चिर अभीप्सित पन्थ्यौं दिन पनि आयो । सानीलाई सम्भना छ, त्यस दिन बिहान हुनुभन्दा तीन घण्टा अगाडि राति नै त्यसको निद्रा खुलिहाल्यो । ढोका खोलेर खकपल्ट बाहिरतिर हेर्दा रात धेरै बाँकी थियो । जून टहटह लागिरहेका र आकाश स्वच्छ थियो । खोलाको “हरर” ध्वनि उत्फुल्लताको स्वागत गान भैं लाएयो । भगवान्को बास जर्ने आकाश आफ्नो निर्मल जूनमा हाँसिरहेको जस्तो प्रतीत भयो । दुईतीन घण्टामै प्रदीप्त सूर्य निस्कने छन्, पहाडका टुप्पामा तिनका सुनौला किरणहरू फैलिन जान्धन् । यही दिन त्यसको आउने शुभोत्सव हुन्छ । त्यो आउला, भोलि नै त्यो आउला, बिहान हुनेबित्तिकै त्यो हिँड्छ र सुखको भण्डार भैं भर्ख सानीलाई भेट्टाउला !” धेरैबेरसम्म त्यो त्यसै विचारमा मज्न, सुखकल्पना विभोर भर्ख बसिरही अनि खउटा आतिर जस्तो लामो सास फेरी आफ्नो कोठामा गर्ख ओछ्यानमा ओल्टेकोल्टे गर्न थाली । त्यसपछि बिहान पनि भयो, सूर्य पनि उदायो, सानीले उद्धिन प्रतीक्षा पनि गरी, साँझ भयो, रात पनि पन्यो, तर ... तर ... पन्थ्य दिनको अत्यन्त उद्धिन प्रतीक्षाको परिणामस्वरूप सानीले पाई- “त्यो आएन ।” आँखामा आँसु, हृदयमा वेदना, प्राणमा अन्धकार, कण्ठमा भक्कानु र रोम रोमपर्यन्तमा आद्र रुदन भरेर त्यस यात्रीको सट्टामा सानीले यही चार अक्षरको स्वागत गरी आफ्नो मुटुमा बसाली- “त्यो आएन ।”

कठैबरी, नारीको निर्बल हृदय ! तँमा उत्सर्जको परिमाण कति छ ? उत्सर्ज गर्नलाई तैले कति रस, कति माया, कति बन्धन र कुन्जि के के सञ्चित गरिराखेकी छेस ?

त्यस्ता कैयौं पन्द्र्य दिन बिते । जीवनमा र जीवनक्रममा आद्यन्त भै भिन्नता आइलाईयो फेरि “त्यो आएन” को साथै “त्यो फेरि फर्कला कि ... ... ?” भन्ने पनि सम्बद्ध भई अभ्यन्तर यात्रा गर्न थाल्यो । यस यात्राको विराम कहाँ छ, लक्ष्य कहाँ छ र अन्त कहाँ छ, जीवनको शेषमा कि त्यसभन्दा पनि पारि, कुन्जि ?

क्रमशः अग्लो हुँदै गर्नको कष्टप्रद, कठोर, दुर्गम पहाडको क्षीण पथलाई आँखाले भेटेसम्म हेर्दा मान्छे पो हो कि भन्ने भ्रम पार्ने खउटा धब्बा जस्तो पनि केही देखिएन ।

हुँदाहुँदा युगैको परिवर्तन भयो । सानीकी आमा पनि अनन्तसँग भेट्न गइहाली जहाँ गर्न र कोही पनि फर्कन्न । सानीले आफ्नो माइतकै घरमा त्यही पुरानो व्यवसाय थामी बसी । त्यो लोङनेकै घरमा भरका बखत “यात्री गइहालेछ कि ?” भन्ने सानीको साहै सम्भावनीय शब्दकाको टुड्गो लाईयो । त्यसपछि नेपालबाट लाखौं यात्रीहरू त्यही मार्खुको बाटो भई तल मधेसतिर ओरें तर “त्यो यात्री” कहिल्यै त फर्कला ! त्यसको निराश आशालाई डोन्याउने खउटा क्षीण, मसिनो धागोको छेउ प्राप्त हुन गयो र त्यसलाई त्यसले लम्याउँदै गर्दै तर ... ! कति सुकुमार, कस्तो सुन्दर, कस्तो लोभ्याउने र कति लामो हुन्छ यो निराश आशाको मसिनो धागो ! त्यस धागाको बदला कसैले त्यसको जीवन, यौवन दुवैको धागो चाँडचाँडै तान्दै तान्दै गइरहेको थियो, तर सानीलाई यसको पत्ता थियो ? त्यो त आफ्नो अतीतको मनोरम स्मृति केवल एक दिन मात्रको क्षणिक स्वज्ञमा व्याप्त थिई । त्यो स्वज्ञिल सुकुमारता, त्यो मधुरिमा, प्रथम यौवनको पहिलो उपहारमा कृतज्ञता स्वरूप त्यसले गरेको उत्सर्जको सार्थकता कहिले फेरि पनि आउला !” यही विधिलाई नित्य निरन्तर नयाँ तुल्याउँदै तह लाइराख्नमा नै त्यो व्यस्त थिई । त्यसलाई जीवनसूत्र तानेको थाहै कसरी हुन्थ्यो र ... ... ? प्रेम जीवनको बाटो हो र उत्सर्ज त्यसको अन्तिम लक्ष्य; त्यस लक्ष्यसम्म पुगेपछि पाइन्छ आफ्नो अस्तित्वको विलुप्ति ।

एक दिन साँझको बखत सानी आफ्नो पसल उठाइसकेपछि द्वारमा अन्यमनस्क भई उभिरहेकी थिई । यस्तै उभिरहेको अवस्थामा, यस्तै शान्त क्लान्त सन्द्याको धमिलोपनामा, अनुरागको प्रतीक भै आएको थियो “त्यो यात्री !” तर आजै मात्र होइन कि जीवनका अनेकौं भजन आकाङ्क्षा, सुस्याइरहेको आशा, मुटुको उदासीन पीडा लिई त्यसले कति कति पल्ट त्यसै द्वारमा उभिई आशाहीन व्यर्थ प्रतीक्षा गरी तर त्यो नआएको नआएकै भयो । यस्ता जम्मै मिथ्या खागतको उत्तरमा त्यसले पारकी थिई- प्राणको तलबाट उम्लने खउटा नीरव आद्रता र गहभरि आँसु । आज पनि त्यो त्यसै उभिरही यात्रीको होइन कि त्यसको चिर परिचित त्यही आर्द्रता, त्यही आर्त,

मूक रुदन र त्यही आँसुको प्रतीक्षा गरिरहेकी थिई र खउटा यौवनपारि पुगिसकेको मानवदेहले त्यसको सामुन्जे आइपुगी सोध्यो- “यहाँ बास पाइन्छ ?”

हृदयमा बगिरहेको रक्त थामिन गए जस्तो हुन लाग्यो । खउटा बज्जप्रहार भै अतीतको मुडकी हानिन गयो “धक्क” । आउनेको मुख हेरेको हेरकै भझ्छ “त्यो सानी ।”

“यहाँ बास पाइन्छ कि पाइँदैन ?” फेरि प्रश्न भयो । सानीको मुख खक्पल्ट भन् प्रढीप्त भरर तत्क्षणै कालो निर्जीव भै भझहाल्यो । त्यसले अन्तरिक्षतिर हेदै अत्यन्त कष्टसाथ भनी ... “पाइन्छ, भरियाहरू कता छन् ?”

“आउन लागेका छन् ।” - यात्रीले खउटा ढुङ्गामा बसेर भन्यो- “धेरै दिन भझसक्यो मधेसबाट नेपाल गएको, फर्कनै सकिनँ । आज बल्ल फर्कन लागेको छ, देख्छु, बाटो, पहाड जम्मै नयाँ जस्ता भझसकेका रहेछन् । नेपाल जान लागेको बखत पनि यसै घरमा बास बसेको थिएँ, आज पनि त्यो घर भर्येदेखि यसैमा बसुँला भन्ने विचार गरी घरबाट हिँडेको, बल्ल आइपुगें । खोइ त्यो बुढी ? सानी चाहिने त तिमी नै हौ कि ... ... ?”

बग्रादपि कठोर प्रलय गर्जनभन्दा पनि तीव्र कोलाहलमय त्यस आउनेको उपर्युक्त कुरा सानीको अन्तरमा उत्रिन गयो । त्यो त्रस्त भझहाली । यतिका दिनको दीर्घ प्रतीक्षा, यस्तो रौं रौलाई कल्पाई राख्ने नैराश्यको रुदनको अन्तरलाई यस्तरी सजिलोपनामा खागत गर्न त्यो तयार थिइन । उफ् मानव ! सानीको यस्तो जीवनव्यापी समस्त आकाङ्क्षा, आशा, पीडा, रुदन, नैराश्य, तुष्णा, कल्पना, सुख, दुःख र समस्त आहवानको प्रतीक जम्मै तिमी नै हौ, यो तिमीलाई थाहापर्यन्त पनि छैन । तिम्रो यो सजिलो प्रश्नमा तिम्रो यो अप्रत्याशित आगमनमा, यो जीवनव्यापी कथा समष्टिमा खउटा नारी हृदयको के के कति कति चूर्ण विचूर्ण भझसकेको छ, तिमी किन, कसरी अनुमान गर्न सक्ताछै !

सुदूर क्षितिजबाट आएको ध्वनि भै सानीको मुखबाट निस्क्यो- “अँ, सानी मै हुँ ।”

“हो, मैले चिनिसकेकै थिएँ । तर तिमी ... तिमी त बुढी भझसकिछौ !” आउनेले मुसुमुसु हाँस्तै भन्यो ।

बल्ल सानीका आँखा उघे । त्यसलाई आफ्नो अह्गप्रत्यह्ग कसो खुम्चिन लागेको छाला देखेर बितेको दीर्घ समयको सम्भन्न भयो र भन् प्रत्यक्षमा त्यसले देखी, यात्राको तीन चौथाई पूरा भर्यपछि त्यसले पाइन्छ - आशा समाप्तिको साथसाथै जीवनसन्द्या पनि आइपुगेको रहेछ । दुनियाँ अर्कै भर्येको रहेछ, यस वर्तमानसँग त्यस सानीमा कुनै प्रकारको सामञ्जस्य रहेन्छ ! आशाले अभसम्म बुद्धिलाई धोखा दिझरहेको थियो, सानी शिथिल, क्लान्त भै हुन गई । उभिझरहनमा शरीर साहै नै गलेको जस्तो भान हुन लाग्यो र त्यसै द्वारमा थचक्क बसी ।

बिहान हुनेबितिकै- त्यहीं अतीतकै जस्तो यात्री फेरि हिँडिहाल्यो । त्यसै दिनदेखि त्यसको जीवनको उद्घेश्यै हरायो । त्यसले अभसम्म आफ्नो अन्तरमा समाती, आफ्नो आशामा भुञ्ज्याइराखेका त्यसका उमड्ग, उत्साह र यौवनपर्यन्तलाई यात्रीको त्यही खउटै वाक्यले खाइदियो- “तर तिमी त बुढी भझसकिछौ !” त्यसपछि त्यो नारी, त्यो जीवनपर्यन्तको मूक आशा, त्यो आफैमा निहित भझरहने गहुङ्गो वेदना, त्यो सानी आफ्नो दीर्घ प्रतीक्षामा आफैमा समाप्त भझहाली । तर त्यति मात्रै होइन, आह ! प्राणभन्दा पनि बढता माया गरी तह लाइराखेको त्यसको जीवनव्यापी परिचित, प्रिय त्यो प्रश्न पनि खउटा भयानक विषद्को अन्धकारमा विलुप्त हुन गयो- “त्यो फेरि फर्कला ?”

शब्दभण्डार

१. तल दिइसका शब्दहरूको विपरीत अर्थसँग जोडा मिलाउनुहोस् :

सुदूर	कृतधनता
कृतज्ञता	स्थिर
वेदना	अन्धकार
प्रदीप्त	सस्वर
अतीत	पर्यन्त
मूक	निकट
प्रवाह	भविष्य
	खुसी

२. जाढा शब्दको अर्थ पहिचान गरी चिनो लगाउनुहोस् :

(क) खोलाले अविराम जीत गाइरहेकै थियो ।

(अ) आवाजविहीन   (आ) निरन्तर (इ) रोकिई रोकिई (ई) ठुलो स्वरले

(ख) स्वरलाई अलि तान्दै, आश्चर्य र उपेक्षा मिश्रित स्वरमा उत्तर दिई ।

(अ) इच्छा   (आ) चाहना   (इ) बेवास्ता   (ई) आग्रह

(ग) प्रश्न स्कान्तजन्य सङ्कोचको मध्यम स्वरमा थियो ।

(अ) असजिलोपन   (आ) सहज अवस्था   (इ) धेरै सजिलोसँग (ई) शङ्का

(घ) एक दिन साँझको बखत सानी आफ्नो पसल उठाइसकेपछि छारमा अन्यमनस्क भई उभिरहेकी थिई ।

(अ) मन ठेगानमा नभएको अवस्था   (आ) अन्ततिर ध्यान नगरेको अवस्था

(इ) मन खुसी रहेका अवस्था   (ई) अन्ततिर नसोचेको अवस्था

(ङ) त्यो अभीसिष्ट पन्थौं दिन पनि आयो ।

(अ) अड्किरणको   (आ) अनुभव भएको   (इ) नजिक रहेको

(ई) ज्यादै प्रतीक्षा गरिरएको

(च) त्यो आफ्नो अन्तरैमा निस्तब्ध भई ।

(अ) उत्सुक (आ) सुनसान   (इ) आन्दोलित   (ई) प्रफुल्ल

३. दिइरएका अर्थहरूको पर्यायवाची शब्द पाठबाट खोजी लेख्नुहोस् :

(क) असजिलोपन

(ख) सुक्खा

(ग) लजालु

(घ) रुवाइ

(ङ) पर्खाइ

(च) धुलोपिठो

(छ) व्यक्त नभएको

(ज) वज्रभन्दा पनि

४. पाठमा रहेको “जाने बखतमा ....त्यो आएन !” कथांश पढी दिइरएका प्रश्नको उत्तर लेख्नुहोस् :

(क) ‘ता’ प्रत्यय लागेका चारओटा शब्द खोज्नुहोस् ।

(ख) चारओटा उपसर्ज व्युत्पन्न शब्द पहिचान गरी लेख्नुहोस् ।

(ग) यस अनुच्छेदमा प्रयुक्त दशओटा तत्सम शब्दहरूको सूची बनाउनुहोस् ।

४. शब्दकोशको सहायता लिई दिइएका शब्दको अर्थ लेख्नुहोस् र वाक्यमा प्रयोग गर्नुहोस् :
पर्यन्त, निस्तब्ध, उद्धिजन, उल्लास, क्लान्त, शिथिल, मधुरिमा, विषद्, सामञ्जस्य, उत्सर्ज,
अभ्यन्तर, विलुप्त

बोध र अभिव्यक्ति

१. 'त्यो फेरि फर्कला ?' कथा पढी दिइएका प्रश्नहरूको उत्तर दिनुहोस् :
- (क) कथा कति अनुच्छेदमा संरचित छ ?
  - (ख) कथाको सबैभन्दा लामो अनुच्छेद कुन हो ?
  - (ग) कथाको कुन अनुच्छेदमा पुऱ्डा सानी र यात्रीको भेट भएको छ ?
  - (घ) संवादको प्रयोग नभएका अनुच्छेदहरू पाठमा कतिओटा छन् ?
२. 'त्यो फेरि फर्कला ?' कथा पढी दिइएका घटनाक्रम मिलाई लेख्नुहोस् :
- (क) यात्री सुतेपछि सानी यात्रीका कल्पनामा डुबुल्की मार्नु
  - (ख) एक दिन साँझको समयमा खउटा यात्री आएर यहाँ बास पाइन्छ भनेर सानीलाई सोध्नु
  - (ग) समयक्रममा सानीको विवाह हुनु र गृहस्थीका सम्पूर्ण कुरा सानीले स्वाभाविक रूपमा पूरा गर्नु
  - (घ) यात्री बिदा भएर जरपछि प्रत्येक दिन यात्रीलाई सम्झनु
  - (ङ) पन्थौं दिनसम्म उत्साहपूर्वक रूपमा सानी बस्नु तर यात्री नफर्क्नु
  - (च) आमाले बास बस्न अनुमति दिनु
  - (छ) सानीकी आमाको स्वर्गे भरपछि सानी त्यहीं जर आमाको पेसा अँगालेर बस्नु
  - (ज) एक दिन अचानक त्यही यात्री आएर बास माज्नु
  - (झ) आमाको स्वीकृति र यात्री बास बस्ने निश्चित भरपछि सानी खुसी हुनु
  - (ञ) सानीले प्राणपर्यन्तसम्म पर्खेको यात्रीले कुराकानीका क्रममा तिमी त बुढी भइसकिछ्यौ भन्नु
  - (ट) सानीको दीर्घ प्रतीक्षा समाप्त हुनु

- (ठ) यात्रीको बासका लागि सानी सक्रिय भरर लाग्नु र भित्रभित्रै यात्रीप्रति आकर्षित हुनु
- (ड) आफूले मात्र यात्रीको प्रतीक्षा गरेको तर यात्रीले त्यस्तो कुनै आग्रह, अनुराग नभरको थाहा पाउनु
- (ढ) बिहान हुनेबितिकै पहिले भै यात्री हिँड्नु
- (ण) अनायास सानी यात्री सुतेको ठाउँमा पुग्नु र यात्री निश्चिन्त सुतिरहेको हुनु

३. “विचारधारा अकैंतिर....ओघ्यानमा लडी ।” कथांश पढी सोधिएका प्रश्नहरूको उत्तर दिनुहोस् :

- (क) सानी के कारणले निस्तब्ध भई ?
- (ख) यात्री सुतेको देखेपछि सानीलाई कस्तो लाजयो ?
- (ग) टुकी बालेपछि सानीलाई किन डर लाजयो ?
- (घ) सानीको मनोदशा कसरी परिवर्तन भएको छ ?

४. दिइएका कथांश पढी सोधिएका प्रश्नको उत्तर लेख्नुहोस् :

- (क) त्यो तृष्णा, त्यो अनन्तकालीन प्रतीक्षा, त्यो दिनहुँको अभ्यस्त निराशाको धक्का त्यसको सासमा मिसिइसकेको थियो । त्यही त्यसको जीवन थियो, त्यही त्यसको जीवनक्रम । त्यसैलाई समातेर त्यो आफ्नो जीवन गृहस्थीको गृहिणी थिई, आफ्नी सासूकी बुहारी र पोइकी जोई । तर कदाचित् कुनै हठात् अभिशापले त्यहीं छिन्नभिन्न गरिदिइको अवस्थामा पनि त्यो सानी चाहिने गृहिणी, बुहारी र लोजनेकी स्वास्नी भझरहन सक्ली ? कुन हृदयबाट यस्तो आशा गर्ने ?

प्रश्नहरू

- (अ) सानीको प्रतीक्षाले उसको कस्तो मनस्थितिलाई देखाएको छ ?
- (आ) सानीको जीवनमा के कस्ता उतारचढावहरू देखिन्छन् ?
- (ख) बल्ल सानीका आँखा उघे । त्यसलाई आफ्नो अङ्गप्रत्यङ्ग कसो खुम्चिन लागेको छाला देखेर बितेको दीर्घ समयको सम्फना भयो र भन् प्रत्यक्षमा त्यसले देखी, यात्राको तीन चौथाई पूरा भएपछि त्यसले पाइछ - आशा समाप्तिको साथसाथै जीवन सन्ध्या पनि आइपुगेको रहेछ । दुनियाँ अकैं भएको रहेछ, यस वर्तमानसँग त्यस सानीमा कुनै प्रकारको सामज्जस्य रहेनछ ! आशाले अभसम्म बुद्धिलाई धोखा

दिइरहेको थियो, सानी शिथिल, क्लान्त भै हुन गई । उभिइरहनमा शरीर साहै नै गलेको जस्तो भान हुन लायो र त्यसै द्वारमा थचक्क बसी ।

प्रश्नहरू

(अ) सानीको प्रतीक्षा कसरी समाप्त भयो ?

(आ) यस अनुच्छेदमा सानीको कस्तो मनोविज्ञान प्रस्तुत भएको छ ?

५. व्याख्या गर्नुहोस् :

(क) समस्त जगत्मा नारीकै महान् ममता छरिन नगएको भए यो विशाल विश्व शुष्क रुख भै निर्जीव काठ मात्र रहन जान्द्यो !

(ख) प्रेम जीवनको बाटो हो र उत्सर्ज त्यसको अन्तिम लक्ष्य, त्यस लक्ष्यसम्म पुणेपछि पाइन्छ आफ्नो अस्तित्वको विलुप्ति ।

६. उत्तर दिनुहोस् :

(क) दिइरका सन्दर्भका आधारमा सानीको चरित्र चित्रण गर्नुहोस् :

(अ) कथागत भूमिका

(आ) पारिवारिक स्थिति

(इ) शारीरिक स्थिति

(ई) मानसिक स्थिति

(उ) आर्थिक स्थिति

(ख) 'त्यो फेरि फर्कला ?' कथाले कस्तो मनोविज्ञान प्रस्तुत गरेको छ ?

(ग) 'त्यो फेरि फर्कला ?' कथामा सामाजिक, आर्थिक र प्राकृतिक परिवेशको चित्रण कसरी गरिएको छ ?

(घ) 'त्यो फेरि फर्कला ?' कथाको शीर्षक सार्थकता पुष्टि गर्नुहोस् ।

८. आफ्नो घरमा बास बस्न आइपुगेको यात्रीका लागि सानीले गरेको दीर्घ प्रतीक्षा तपाईंलाई कस्तो लायो, कथात्मक सन्दर्भका आधारमा विश्लेषण गर्नुहोस् ।

९. दिइरका अनुच्छेद पढी कुनै चारओटा प्रश्न निर्माण गर्नुहोस् :

वरपरको वातावरण बदलिइसकेको थियो । सलाम करिस्मालाई छाडेर नदीतिर भरिसकेको थियो पानी खान । पर्यटकहरू तितरबितर भइसकेका थिए । करिस्मा पनि चर्न थालेकी थिई । बुधन करिस्माको नजिक गयो र चरिरहेको करिस्मालाई बिस्तारै सुमसुम्यायो । कानका जरी र गाला मुसान्यो र अङ्गालो मान्यो । करिस्माले पनि आफ्नो नाक दराली उसको टाउकामा । भरोस दिइ जस्तै लाएयो बुधनलाई करिस्माले ।

सौराहा चोकनेर आइपुग्दा अकस्मात आफ्नो सामुन्जे हातमा ढुवाली लिएको हरियालाई उभिरहेको देख्यो । भन्डै सातोपुत्तो उडेको उसको । उसलाई लाएयो, हरियालाई सब पत्ता चलिसकेको छ । सलमान र करिस्माको कुरा । त्यसैले त उसलाई गाली गर्न वा ऐसा माजन उभिरको छ यहाँ । “हेर बुधन, मलाई नसोधी मेरै सलमानसँग मिलाइलिस आफ्नो करिस्माको ?” यही भनेर उसको गर्दनमा भरको गाम्भा समाञ्जे छ अनि “पच्चिस सय निकाली लिन्छस् कि यही ढुवालीले मारिलिइहालुँ रे तँलाई ?” यसै भन्ना भन्ने डरले निलो भयो बुधन ।

“हे रे बुधन, मेरो सलमानको...” यति मात्र बोलेको थियो हरिया, बोली टुझ्याउनै दिइन बुधनले । अत्तालिंदै दाहिने हातले आइयाउनै दिइन बुधनले । अत्तालिंदै दाहिने हातले आफ्नो रुद्रघन्टी समाउँदै भन्यो, “राम कसम हरिया चाचा, मैले करिस्मालाई सलमानको सँग... ।” डराएर पूरा वाक्य बोल्नै सकेन बुधनले । हडबडाएर काँपेको खरमा बोलेको देखेर आश विपरीत उसको काँध थपथपाउँदै हरियाले भन्यो, “के भयो रे बुधन तँलाई ? किन यसरी डराइलिएको ? मलाई भूत देखिलिइस् कि के हो रे ? मैले त मेरो सलमानको देखिहालिस् कि भनेर सोधिलिन खोजेको थिरँ । त करिस्मासँगै ल्याइदिहालेको भर हुने भनिलिन खोजेको थिरँ । मैले अच्छा खासा सवारी भेटेको छु । खैर छोडिहाल् । त्यही खोलोकै छेउमे चर्न छोडिलिए थैं । अब म गएर ल्याइहालछु रे । तँ जाँदै गर..... ।” बोल्दै हिँडिसकेको थियो हरिया ।

हरिया र बुधन विपरीत दिशातिर लागे । बल्ल बुधनको सास आयो । “धत्तेरी... हरिया चाचाको त मालुम नै रहेनछ, बित्थामा म पनि यति धेरै डराइलिरँ । आफ्नै टाउकामा प्याट्ट पान्यो बुधनले अनि करिस्मातिर हेँदै भन्यो, पत्ता नचलोस् चाचालाई अहिले । बस तँ रउटा राम्रो बछेडा दिइदिहाल । त्यसपछि त पच्चिस सय हैन तीन हजार नै दिदिन्छु रे ।” ढुक्क हुन खोज्यो बुधन ।

टाँगा लिएर घरसम्म पुग्दा उसले बाटोभरि केही र कसैलाई देखेन । रातो रातो चिल्लो चिल्लो राम्रो सानो करिस्मा जस्तै बछेडा उसको आँखाभरि दौडिरहयो ।

(मन्दिरा मधुश्रीको ‘बुधनको घोडी’ (२०७३) कथा सङ्ग्रहबाट साभार)

१०. दिङ्गर्को अनुच्छेद पढी अन्त्यमा सोधिरका प्रश्नहरूको उत्तर दिनुहोस् :

सामान्य रूपमा बुभदा मनको विज्ञानलाई मनोविज्ञान भनिए पनि आधुनिक मनोविज्ञानले मानिसको व्यवहारको अध्ययन गर्दछ । अनुहार हेरेर मनको कुरा थाहा पाउने मात्र होइन, व्यक्तिको व्यवहार र उसले गर्ने प्रतिक्रियाका आधारमा उसका बारेमा अवधारणा बनाउनु मनोविज्ञान हो । व्यक्ति वातावरणमा बस्दछ । व्यक्ति र वातावरणबिच सधैँ क्रियाप्रतिक्रिया चलिरहन्छ । व्यक्ति आफ्नो चाहनाको तृप्तिमा लागेको हुन्छ । उसको चाहनाअनुकूल वातावरण नहुन सक्छ । व्यक्ति भने जहिल्यै उसको चाहनाअनुसार वातावरणमा परिवर्तन ल्याउन खोज्छ । यस्तो वातावरण निर्माण गर्न व्यक्तिले देखाउने क्रिया व्यवहार हो । मनोविज्ञानले व्यक्तिले आफ्नो चाहनाअनुसारको वातावरण निर्माण गर्न के कस्ता प्रतिक्रिया जनाउँछ भन्ने कुराको अध्ययन गर्दछ । व्यक्तिको व्यवहारमा असर पर्ने वातावरण तीन किसिमका हुन्छन् । घर, खेत, पहाड, आवाज, गन्ध, जाडो, गर्मी, बाटोघाटो, हाटबजार आदि भौतिक वातावरण हुन् । परिवार, छिमेक, नीतिनियम, कानुन, पेसा, व्यवसाय, व्यक्ति व्यक्तिबिचको आपसी सम्बन्ध आदि सामाजिक वातावरण हुन् । व्यक्तिका आफ्नै कल्पना, भावना, चाहना, इच्छा, आकाङ्क्षा, कुण्ठा, संवेग आदि मानसिक वा आन्तरिक वातावरण हुन् । यी वातावरणले उत्तेजनाको काम गर्ने भएकाले मानिसले उसमा पर्ने प्रभावका आधारमा फरक फरक प्रतिक्रिया देखाउँछ । मनोविज्ञानले यी वातावरण र तज्जन्य परिस्थितिले उत्पन्न भएको मानिसको स्कीकृत व्यवहारको सिलसिलाबद्ध रूपमा अध्ययन गर्दछ ।

प्रश्नहरू

- (क) मनोविज्ञान के हो ?
- (ख) व्यक्ति कस्तो वातावरण निर्माण गर्न खोज्छ ?
- (ग) सामाजिक र भौतिक वातावरणले मनोविज्ञानमा कसरी प्रभाव पार्द ?
- (घ) ‘संवेग’ र ‘तज्जन्य’ शब्दको अर्थ लेख्नुहोस् ।

सुनाइ र बोलाइ

१. सुनाइ पाठ ६ सुन्नुहोस् र ठिक उत्तर पहिल्याउनुहोस् :

- (क) प्रस्तुत कथामा वर्णित घटना कुन समयमा घटेको हो ?
  - (अ) रातको रातको बजे
  - (आ) रातको बाह्र बजे
- (झ) रातको रातको बजे
- (झ) रातको साढे बाह्र बजे

२. सुनाइ पाठ ६ मा प्रयुक्त दिइएका शब्द र अर्थबिच जोडा मिलाउनुहोस :

शब्द	अर्थ
(क) भ्रान्ति	अचानक
(ख) मनुवा	त्यस्तै होस् भनी आशीर्वाद दिइने शब्द
(ग) अप्रत्यासित	मानिस
(घ) तथास्तु	बोली बन्द रहेको स्थिति
(ङ) अवाक्	कनै करो देख्दा वा सन्द्वा त्यस्तै अर्को कराको भान हुने अवस्था

३. सुनाइ पाठ ६ का आधारमा उत्तर दिनहोस :

- (क) म पात्र के सोचिरहेको थियो ?
  - (ख) म पात्रले आफैलाई किन चिमोटेको हो ?
  - (ग) म पात्र हडबडाउनुको कारण के हो ?
  - (घ) भगवान्‌ले घडी हेँदैं के भने ?
  - (ङ) म पात्र किन चिच्यायो ?
  - (च) प्रस्तुत कथाको सार के हो ?

४. मानिसहरू मनोवैज्ञानिक समस्यामा कसरी पर्ष्ण, छलफल गरी लेख्नुहोस् ।

भाषातत्त्व

१. दिइङ्गको अनुच्छेद पढी सोधिएका प्रश्नको उत्तर दिनुहोस् :

अनि शान्तिको आकाङ्क्षामा जाँठो पर्दै आयो । हातको स्वेटर चपकक समातिन् । भन्दछन् रोग लागेपछि औषधी गर्नुभन्दा रोगको बाटै छेक्नु जाती । त्यसो भए किन उनी गोपीनाथको आडमा पुग्नुअगावै स्वेटर नजलाइदिउन् । किनभने स्वेटर अहिले उनको कब्जामा छ । यस्तो सोचदा शान्तिको मनमा सविताउपर अलिकति पनि सहानुभूति आएन भन्न सकिन्न । त्यसैले त उनको ईर्ष्याले तत्काल अर्को रूप धारण गन्यो र शान्ति बिस्तारै बिस्तारै स्वेटर उधार्न थालिन् । केही क्षणपछि नै उनको यो क्रिया यसरी बढ्दै गयो कि मानौं कुनै मेसिनको तेज पुर्जाले स्वेटर उधारिरहेछ । उधेको ऊन खकातिर फराकिलिँदै गइरहेछ । अकार्यको यस ढौडमा शान्तिको हातले एक बाजि सविताको पिठ्युँमा धक्का लाजन पुग्यो । सविता ब्युँझी । एकतमासको अनुहार लगाएर दिदीलाई हेरी । डरले काँपेको सानो आवाजमा उसले सोधी— “के भने दिदी, किन उधार्नुभा’ यो... ?”

(‘भिनाजुको स्वेटर’ बाट साभार गरिएको)

- (क) माथिको अनुच्छेदबाट ह्रस्व र दीर्घ प्रयोग भएका शब्दको अलग अलग सूची बनाउनुहोस् ।
- (ख) माथिको अनुच्छेदबाट श, ष, स प्रयोग भएका शब्दको सूची बनाउनुहोस् ।
- (ग) माथिको अनुच्छेदबाट ब, व, छ र क्ष प्रयोग भएका शब्दको सूची बनाई कक्षामा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।
२. वर्णविन्यास ख्याल गरी कथाको अन्तिम अनुच्छेद सार्नुहोस् ।
३. दिइङ्गका शब्दहरू शुद्ध पारी सार्नुहोस् :

तापनी, प्रतिक्षा, सम्मूख, भरीया, सुकूल, क्रिडा, चौथाई, शृंखलाबद्ध, सुदुर, निर्जिव, अभिसिप्त, उद्धिजन, अतित, नैराष्य, समष्टी, निरव, कस्टप्रद, निष्टब्ध, अबिराम, बिश्वास, विहा, चन्चल सामाजिक, अंग, चुर्न, खस्तै, हिदय, छीण, प्रत्यक्ष्य, जिज्याँसा, सम्स्कृति, भन्डार, दुश्कल्पना, उत्शाह, ग्रिहिणी, अनन्तकालिन, वज्रपर्हार, अभ्येन्तर

४. दिइरका शब्दहरू कुन कुन शुद्ध र कुन कुन अशुद्ध छन् पहिचान गर्नुहोस् :

जेठाजू, भाउजू, पुर्बेली, बर्षेनी, तनहुँ, उर्दु, हाति, कति, कोशी, जुलुश, चरिनड्गे, विभुति, शिरीष, विलष्ट, आशिर्बाद, राष्ट्रिय, केन्द्रिय, प्रशंशा, माथी, वाकस, इन्साफ, इन्द्रेणी, किर्तिपुर, सङ्घ, बिकास, वाधा, सम्बन्ध, वेरुजु, छ्यमा, क्षत्रिय, खसरी, कर्तब्बे, खस, रिण, पृय, कृत्रिम, सन्देश, शुभ, सहीद, लान्छना, बृहत, सभासद

५. वर्णविन्यास मिलाई पुनर्लेखन गर्नुहोस् :

- (अ) वायुमन्डलको संरचनामा भुमिका निर्बाह गर्ने ज्ञासहरूको अनुपातमा फेरबडलले र मूलतः कार्बनडाइअक्साइडको मात्र बड्नाले प्रिथ्वीको तापकर्म बढ्न थालेको छ ।
- (आ) त्यो तृस्णा, त्यो अनन्तकालिन पर्तीक्षा, त्यो दिनहुको अभ्येस्त निरासाको धक्का त्यस्को शासमा मिसिइसकेको थियो ।
- (इ) खस्तै प्रकारले नित्य नयाँ नयाँ कल्पनाहरूत्यसको आषालाई प्रदिप्त तुल्याउदै दिबसहरूलाई बिताउँदै गए । अन्तत त्यो चीर अभिसिप्त पञ्चौं दीन पनि आयो ।

६. पद्योग र पदवियोग मिलाई पुनर्लेखन गर्नुहोस् :

- (अ) भरिया ले डोकाबाट भाँडा हरू झिकिसकेकोथियो । सानीलेमाथि बाट तुरुन्तै खउटा सानोपित्त्वे गाग्री ल्याइ दिई । त्यो समेत लिएर भरिया खोला तिरगयो ।
- (आ) हुनसक्छ - यतैकतै हलोजोति रहेको होला अथवा घाँस खुर्किरहेकोहोला । न भन्दै सिमल को आड बाट परिछन टुप्लुककदेखा पन्यो, जोत्दा जोत्दैको हल गोरु अझ्याएर ऊ हस्याड फस्याड गर्दैमतिर लम्कँदैथियो ।
- (इ) यात्रीचाहिने बिहानै उठेर गइ हाल्यो । सानीको आँखामा आइ सकेका र छचलिकरहेका मूक मोह र कुनिकस्ता अव्यक्तआकांक्षाहरू त्यसलाई निकै टाढा सम्म पहाडको टुप्पामा पुन्याई फर्के । कुन्जि के ले हो, त्यसको मनभारी हुँदैआयो, हृदयमा आर्द्र भावनाहरूमा गहुङ्गे प्रवाह बजन थाल्योर त्यसकोभित्र मनमा लगातार खउटा प्रश्न उम्लन थाल्यो- “त्यो फेरि फर्कला ?”

सिर्जना/परियोजना

१. पुस्तकालयमा गर्दै कुनै खउटा मनोवैज्ञानिक कथा खोजेर पढ्नुहोस् । उक्त कथाको मुख्य पात्रको मनोदशा के कस्तो रहेछ ? के कारणले त्यस पात्रको मनोदशा त्यस्तो बनेको होला, कक्षामा सुनाउनुहोस् ।
२. दिझिएका बुँदाका आधारमा खउटा कथा तयार गर्नुहोस् :
  - (क) सधैं सामान्य पसलमा जाने गरेको कुनै पात्र आफूलाई चाहिएको सामान किन्ज सुपर मार्केटभित्र धिर्नु ।
  - (ख) त्यहाँ सामानहरूलाई मनमोहक ढङ्गले सजाएको देख्नु
  - (ग) जति घुम्दै गयो उसलाई उति धेरै सामान किन्ज मन लाग्नु
  - (घ) आफ्नो खल्ती विचार गर्नु
  - (ङ) खउटा सामान किन्ज गरएको भर पनि अनेक सामान किन्ज
  - (च) पैसा सिद्धिएपछि पनि अनेक अनेक थरीका सामान किन्ज मन लागिरह्नु
  - (छ) उसको मनमा पैसा नै सबैथोक रहेछ भन्ने पर्नु
  - (ज) त्यसपछिका दिनमा उसलाई सामान्य खालका दोकानमा सामान किन्दा लाज हुनु, कसैले नदेखे हुन्थ्यो भन्ने लाग्नु
  - (झ) ठुल्ठुला पसलमा किन्ज जाँदा गौरवबोध हुनु, किनमेल गरेको बेलामा कसैले देखे हुन्थ्यो जस्तो लाग्नु
  - (ञ) उसको जीवनको आवश्यकता बजारले निर्धारण गर्न थाल्नु
३. आफ्नो जीवनमा आइपर्ने विभिन्न घटनाले प्रत्येक मानिसलाई कुनै न कुनै मनोवैज्ञानिक समस्यामा पार्छ । यस्तो बेला कोही कुनै कुरामा ध्यानपूर्वक काम नै गर्न नसक्ने हुन्छन् । कोही आक्रामक र रिसाहा बन्छन् । कोही चिन्तामा पर्छन् । कोही अति खुसीले चिच्याउँछन् वा अति दुःखी हुन्छन् । तपाईंका जीवनमा आइपरेका यस्ता परिस्थितिका आधारमा तपाईंका मनमा खेलेका तर्कनालाई समेत समेटी खउटा छोटो कथा तयार गर्नुहोस् ।

तथास्तु

– अशेष मल्ल

रातको बाह्र बजेको थियो । कोठामा म थिरँ । स्वास्नी थिई बिरामी र सोचिरहेको थिरँ, अप्रेसनका लागि जुटाउनुपर्ने पाँच लाख रुपियाँ कहाँबाट ल्याउने ?

एकारक प्रकट भर भगवान् कोठामा । झस्किरँ । के भयो ! के यो सत्य त हो ! चिमोटै आफैलाई । रहेनछ यो कुनै सपना वा भ्रान्ति ।

मुस्कुराउँदै भने भगवान्ले- ‘ए मनुवा ! के माज्छस् माग् ।’

यो अप्रत्यासित क्षण । म के मागूँ ?

‘छिटो माग् ।’ भने भगवान्ले ।

हड्बडिरँ सायद । के माज्ने ? बिल्डि, गाडी, पैसा ? सोरै माज्छु पैसा । चाहिएको छ अप्रेसनका लागि खुसी जीवनका लागि । तर कति माज्ने ? दश लाख, पचास लाख, एक करोड, दश करोड ?

‘छिटो माग् । समय सकिन लाययो ।’ भगवान्ले घडी हेँ भने ।

‘एकै सासमा भर्ने- दश करोड रुपियाँ दिनुस् प्रभु !’

‘तथास्तु !’ भगवान् बिलार । एकारक थुप्रिय करोडका नोटहरू । खुसीले उफिरँ र उठाउन खोजै स्वास्नी चिसो भइसकेकी थिई । नाडी छामै । थिरेन नाडी । थियो स्वास्नीको लास एकातिर । अर्कोतिर नोटका बिटाहरू थिर अनि थिरँ म बिचमा अवाक् ।

चिच्यारँ- ‘प्रभु । मलाई स्वास्नीको जीवन दिनुस् ।’ तर थिरेन भगवान् त्यहाँ । थियो शून्यता । केवल शून्यता । थिर नोटका बिटाहरू ।

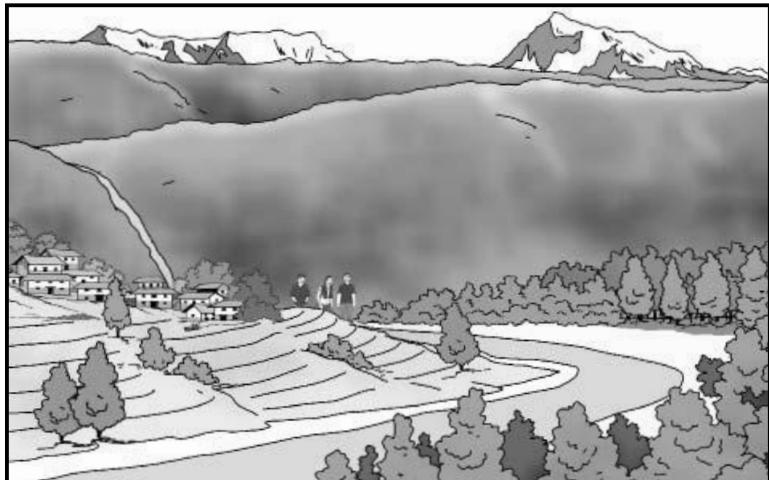
(मध्यपर्क, लघुकथा अङ्क : २०५६ बाट सामार)

पर्यापर्यटनका सम्मावना र आयाम

- तीर्थबहादुर श्रेष्ठ

मान्दे, प्रकृति र वातावरणबिचको सम्बन्ध र सन्तुलनलाई लिएर आजभोलि ‘इकोफ्रेन्डली’, ‘इकोट्रिजम’ ‘इकोटोरोरिजम’ आदि ‘इको’ उपसर्ज जोडिएका थुप्रै लवजहरू प्रयोग हुन थालेका छन् । यस्ता अभिव्यक्तिको आधार ‘इकोलोजी’ र ‘इकोसिस्टम’ शब्द हुन् ।

सन् १९६९ मा अर्नस्ट हिकेल

नामक एक जर्मन वैज्ञानिकले ‘इकोलोजी’ शब्द प्रयोगमा ल्याएका हुन् । यसमा ग्रिक भाषाका ‘ओइकस’ र ‘लोगस’ दुई शब्द समाविष्ट छन् । शब्दिक अर्थमा घरलाई बुझाउने ‘ओइकस’ लाई अड्ग्रेजीमा ‘इको’ लेखिन थालियो । त्यस्तै अध्ययन, अनुसन्धान, चर्चा, परिचर्चा हुने विद्यालाई जनाउने शब्द ‘लोगस’ ‘लोजी’ प्राप्त गरेर ‘इकोलोजी’ शब्द निर्माण भयो । यो विद्या अर्थात् ‘इकोलोजी’ अनुसार हामी बर्ने घर अर्थात् वासस्थानका विषयमा अध्ययन, अनुसन्धान, चर्चा, परिचर्चाले गर्दा त्यहाँको प्राकृतिक परिवेशभित्रको सम्पूर्ण जैविक पदार्थ (जीव, प्राणी र वनस्पति) तथा निर्जीव पदार्थहरू (जल, जमिन, हावापानी, धामपानी खाद्य रासायनिक द्रव्यहरू) को आपसी सम्बन्धबाटे बुझ्ने काम हुन्छ । कुनै वासस्थानको प्रणाली निरन्तर चलिरहनका लागि त्यहाँ सृष्टि र उत्पादनसँगै तिनको खपत र सम्भारको प्रक्रिया पनि निरन्तर चलिरहनुपर्छ । अर्थात् जन्म र जीवनको चक्रसँगै मृत्यु र संहार पनि चल्दै गर्नुपर्छ । संहार कार्यले पुनः सृष्टिलाई सघाइरहेको हुन्छ । सृष्टि, पालन र संहारको कार्य सम्पादन प्रणालीलाई वातावरण विज्ञानले ‘इकोसिस्टम’ अर्थात् पारिस्थितिक प्रणाली भन्दछ ।

कुनै खाद्य योखरी, ताल वा सिमसारको पारिस्थितिक प्रणालीलाई हेच्यौं भने त्यहाँ वनस्पति धाँस, पात, लेउ, भ्याउ खाद्य सूक्ष्म जीवात्माले सौर्य शक्तिको सहायतामा खाद्य पदार्थ निर्माण गरिरहेका हुन्छन् । ती खाद्यवस्तु खपत गरेर जलचर प्राणी र माछाहरू मौलाउँछन् । माछा खाद्य अन्य किराफट्याङ्गा खान चराचुरुहरू वा गोही सर्पहरू त्यहाँ विचरण गरिरहेका हुन्छन् । त्यहाँ

पशुपन्धी वा वनस्पति मरेर, सडेर जल र जमिनलाई पोषण गरिरहेका हुन्छन् । यसै गरी समुद्रको पारिस्थितिक प्रणालीमा पनि सूक्ष्म वनस्पति र अरू भयाउ लेउले सौर्य शक्तिको सहायतामा माघाको आहारा निर्माण गर्दछन् । माघालाई आहारा बनाएर हवेल माघालगायतका विभिन्न प्राणी बाँचिरहेका हुन्छन् । विश्वको सबभन्दा ठुलो प्राणी हवेलको आहाराको आधार ससाना माघामा निहित हुन्छ । सानो पोखरी होस् वा विशाल सागर त्यहाँको पारिस्थितिक प्रणालीभित्र आहाराको सञ्जाल निकै जटिल हुन्छ । सबैसँग सबै गाँसिएका हुन्छन् । त्यस्तै कुनै वनजह्गलभित्रको पारिस्थितिक प्रणाली अध्ययन गन्यौ भने सौर्य शक्ति र वनस्पतिले आहाराको प्रारम्भिक आधार खडा गरेपछि तिनलाई खपत गर्ने तृणहारी हरिण, मृगहरू त्यहाँ जीवन निर्वाह गर्न आइपुऱ्छन् । तिनलाई आहार बनाउने बाघ, चितुवा हुन्छन् । बाघ, चितुवा ख्वम् अरू पशुपन्धी र वनस्पति मरेपछि सडेर गलेर फेरि माटो र हावामा लीन हुन्छन् । पारिस्थितिक प्रणाली यसरी नै चलिरहन्छ । यही प्रणालीलाई आफ्नो वासस्थान बनाएर जीवात्माहरू पृथ्वीमा जन्मन्छन्, बाँच्दछन् र मर्दछन् ।

विहङ्गम दृष्टिले विचार गर्दा सम्पूर्ण पृथ्वी खउटा घर हो । यहाँ जल, स्थल, वायु, आकाश र तेज (प्रकाश) यी पाँच तत्त्व (पञ्चतत्त्व) का बिच जलचर, स्थलचर, नभचर र सबै चराचर आफ्नो जीवन बिताउँदछन् । पृथ्वीलाई छोडेर अन्य ग्रहमा जीवात्माको अस्तित्व भेटिएको छैन । त्यसैले हामी सबैले यहीं बाँच्नुपर्छ, यहीं मर्नुपर्छ । यो सिवाय अरू जाने ठाउँ छैन । पृथ्वीको पारिस्थितिक प्रणालीलाई बिथोलिदियौं भने हाम्रै अस्तित्व सङ्कटमा पर्छ । हालका दिनमा जलवायु परिवर्तनका विषयमा विशेष गरेर वायुमण्डल प्रदूषणका कारण पृथ्वी सतह अप्रत्यासित ढङ्गले तात्ने क्रमलाई लिएर विशेष चिन्ता र चासो हाम्रा सामु तेरिएको छ ।

पृथ्वी खउटा जीवन्त ग्रह हो । यसको पारिस्थितिक प्रणालीभित्र विभिन्न उपप्रणालीहरू छन् । पृथ्वीको भूगोलमा यी प्रणालीलाई सञ्चालन गर्ने जलवायुका प्रमुख चार कटिबन्धहरू छन् । भूमध्यरेखाको उत्तर तथा दक्षिणतिर क्रमैले उष्ण, उपउष्ण, शीतोष्ण ख्वम् हिमाच्छादित धूवीय कटिबन्धहरू रहेका छन् । पृथ्वीमा जलवायुको विविधता अक्षांशका आधारमा वर्गीकरण गरिन्छ । तर पर्वतीय परिवेशमा चाहिँ जलवायु विविधता उचाइअनुसार कायम हुन्छ । हिमालय क्षेत्रमा १००० मिटरभन्दा होचो भागमा उष्ण जलवायु त्यसभन्दा उच्च भूभागमा २००० मिटरसम्म उपउष्ण जलवायु, त्यसभन्दा उच्च क्षेत्रमा ३००० मिटरसम्म शीतोष्ण कटिबन्ध, त्यसभन्दा माथिको शीतप्रधान कटिबन्ध उपलेकाली ४००० मिटरसम्म र त्यहाँबाट ५००० मिटरसम्म लेकाली हावापानी हुन्छ । ५००० मिटरभन्दा उच्च भागमा हिमाच्छादित क्षेत्र हुन्छ । त्यसैले हिमालयलाई तेस्रो ध्रुव पनि भनिन्छ ।

जलवायुका कटिबन्धभित्र विभिन्न प्रकारका पारिस्थितिक प्रणालीहरू पहिचान गर्न सकिन्छ । पारिस्थितिक प्रणालीको पहिचानमा वन्य पारिस्थितिक प्रणाली, घाँसे मैदान अर्थात् तृणप्रधान

पारिस्थितिक प्रणाली, सिमसार पारिस्थितिक प्रणाली खवम् कृषि पारिस्थितिक प्रणाली छुट्याउन सकिन्छ । लेकाली क्षेत्रमा बुट्यान पारिस्थितिक प्रणाली पनि पहिचान हुन्छ । वन पनि विभिन्न प्रकारका हुन्छन् । चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जभित्रको वन्य पारिस्थितिक र अन्नपूर्ण संरक्षित क्षेत्रमा वन्य पारिस्थितिक बिलकुलै भिन्न हुन्छन् । चितवनको घाँसे मैदान र मुस्ताङको घाँसे मैदान एकै हुँदैन । रारा दहको सिमसार र बेगनास तालको सिमसार पनि बेजलै प्रकृतिका हुन्छन् ।

नेपालको पर्यावरण र यसका पारिस्थितिक प्रणालीलाई सरलसँग बुझन र बुझाउन नेपाललाई बार्दलीसहितको खउटा पाँच तले घर कल्पना गर्न सकिन्छ । भुईतलामा तराई, पहिलो तलामा चुरे मधेस तथा टारबैंसी, दोस्रो तलमा पहाडी प्रदेश, तेस्रो तलामा पर्वतीय (उपलेकाली) प्रदेश, चौथो तलामा उच्च पर्वतीय (लेकाली) भाग र त्यसको शिरमा हिमाच्छादित छानाका रूपमा हिमाली शिखरहरू अवस्थित रहेको कल्पना गर्न सकिन्छ । यस भवनको उत्तरी मोहडामा बार्दली भैं निस्किस्को भोट प्रदेश पर्न आउँछ । पर्वतीय धरातलले गर्दा यस घरको पर्यावरणीय जटिलतालाई पर्वतीय पारिस्थितिक प्रणाली भन्ने चलन छ । पर्वतीय धरातलले प्रदान गरेको प्राकृतिक विविधता र तिनका विलक्षण छटाहरूको आकर्षणका कारण विश्व समुदायबाट नेपाल आउने पर्यटकहरूको घुँझ्यो बढ्दो छ । पर्यावरण, प्राकृतिक सम्पदा तथा सांस्कृतिक विविधताको आकर्षणमा मौलाउने पर्यटनलाई विशेष प्रकारको व्यवस्थापन आवश्यक हुन्छ । त्यसलाई चलनचल्तीमा पर्यापर्यटन भन्ने गरिन्छ ।

पर्यापर्यटनको प्रमुख दायित्व पर्यावरणलाई शुद्ध राख्ने र तिनलाई बिथोले कुनै क्रियाकलाप नगर्ने जिम्मेवारी वहन गर्नु हो । यस व्यवसायले प्रकृति संरक्षण कार्यलाई आर्थिक खवम् प्राविधिक स्रोत साधन जुटाएर सहयोग पुन्याउनुपर्छ । त्यसका अतिरिक्त स्थानीय जनसमुदायको जीविकामा आर्थिक टेवा पनि अनिवार्य रूपमा पुऱ्यै पर्ने हुन्छ । प्रकृति संरक्षण र पर्यटनबिच सामाजिक सद्भाव कायम भएन भने पर्यापर्यटन विफल हुन्छ, भत्किन्छ । पर्यापर्यटनका विशेषतालाई निम्नलिखित दृष्टिले हेर्नुपर्छ :

- (क) यो व्यवसाय प्रकृति र पर्यावरणको आकर्षणमा आधारित हुनु आवश्यक हुन्छ । त्यो सगरमाथा पनि हुन सक्छ वा सारस पनि हुन सक्छ ।
- (ख) यस उद्योगको दिगोपनलाई पर्यावरणले सधाउनुपर्छ । जल, जमिन र खच्छ वातावरण कायम हुनुपर्छ ।
- (ग) यसका क्रियाकलाप प्रकृति, प्राकृतिक सम्पदा र स्थानीय सांस्कृतिक निधि संरक्षण गर्ने हुनुपर्छ । संरक्षण शिक्षामा यसको योगदान कायम हुनुपर्छ । पर्यटकहरू अनुपम अनुभव र नयाँ चेतना लिएर फर्क्न पाउनुपर्छ ।

- (घ) यस उद्योगले स्थानीय अर्थतन्त्रलाई टेवा पुन्याउनुपर्छ ।
- (ङ) यस उद्योगबाट प्रकृति संरक्षण र संवर्धनलाई आर्थिक रूपमा सहयोग पुग्नुपर्छ । चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज होस् वा स्याङ्गजाको सिरुबारी पर्यटनको आम्दानी नै संरक्षण कार्यमा खर्च हुने व्यवस्था मिल्नुपर्छ ।
- (च) यसका सम्पूर्ण क्रियाकलाप र व्यवस्थापनबाट पाहुनाहरू सञ्चुष्ट र खुसी हुनुपर्छ । बर्दिया राष्ट्रिय निकुञ्जका बाघ देखेर अमेरिकी एक अभिनेताले नेपालका बाघ संरक्षणमा तीन लाख डलर सहयोग गरेको घटनाबाट प्रेरणा लिएर अरू दाताहरू पनि उत्साहित हुने परिस्थिति बनाउनुपर्छ ।
- (छ) यस उद्योगमार्फत अन्तर्राष्ट्रिय सद्भाव र भाइचारालाई सहयोग पुन्याएर नेपालको छवि उच्च बनाउन सफल हुनुपर्छ । विश्व बन्धुत्वमा नेपालको प्राकृतिक सम्पदाले पुन्याएको योगदानलाई अहिले हामीले लेखाजोखा गर्न सकेका छैनौ ।

वर्तमान तथ्याङ्कले प्रतिवर्ष लगभग सधार लाख विदेशी पर्यटक नेपाल भित्रिने गरेको देखाउँछ । नेपाल सरकारले त्यसलाई अभ वृद्धि गर्ने लक्ष्य राखेको छ । पर्यटक ती हुन्, जसले आफ्नो फुर्सद बिताउनका लागि पैसा खर्च गर्दछन् । जे जस्तो लक्ष्य लिएर आए तापनि हामी अतिथिको स्वागत गर्छौं, हाम्रो वासस्थान अर्थात् हाम्रो घर नेपालमा । हाम्रो घर व्यवस्थापन अर्थात् हाम्रो परिस्थितिक प्रणालीभित्र तिनको स्वागत हुन्छ । तिनको उपस्थितिले हाम्रो वातावरणलाई प्रतिकूल प्रभाव पर्न र पार्न दिनुहुँदैन । पर्यटन व्यवसायमा घरधनी र पाहुना दुवै सचेत हुनुपर्छ । पर्यावरणसम्मत क्रियाकलापका आधारमा सम्पन्न हुने पर्यटन व्यवसायलाई मात्रै पर्यापर्यटनको दायराभित्र व्याख्या गर्न सकिन्छ ।

पर्यटकीय गतिविधिहरू जल, स्थल र आकाशमा समेत सञ्चालन हुने गर्छन् । पर्वतारोहण, पदयात्रा, जड्गल सफारी, वन्यजन्तु अवलोकन, भिर माहुरीको मह सङ्कलन जस्ता अद्वितीय परम्पराको दृश्यावलोकन, पर्वतीय बाइक यात्रा, घोडसवार, रक्क लाइम्बिड, प्राकृतिक गुफा अन्वेषण र अवलोकन, हिउँचिप्लेटी, जल्फलगायतका अरू खेलकुद पनि स्थलगत क्रियाकलाप हुन् । ती सबै प्रकारका क्रियाकलाप सम्पन्न गर्न पर्यापर्यटनका विभिन्न आचारसंहिता पृथक् रूपमा निर्माण गरेर तिनको सम्मान गर्न र गराउन सक्नुपर्छ । त्यस्तै जलक्रीडाहरू न्यापिटड, कायाकिड, क्यानोइड, बोटिड, मत्स्य विहार आदिका सम्बन्धमा पनि पर्यापर्यटनका सिद्धान्त र आचारसंहिता पालना हुनुपर्छ । आजभोलि नेपालको आकाशमा पर्वतीय उडानहरू, ह्यान्ड जलाइडिड, पारागलाइडिड, अल्ट्रा लाइट ख्याल क्राफ्ट, हट ख्याल बेलुन, स्काइ डाइभिड आदि विभिन्न पर्यटकीय क्रियाकलापसँगै बन्जी जम्पिड जस्तो साहसी पर्यटन पनि लोकप्रिय बन्दै छ । पर्यावरणको दृष्टिले स्वच्छ वायु

र स्वच्छ आकाश कायम गर्न पर्यटकीय क्रियाकलापलाई पर्यावरणमैत्री बनाउनै पर्ने हुन्छ । पर्यापर्यटनको बृहत् दायराभित्र ग्रामीण पर्यटन, सांस्कृतिक पर्यटन, तीर्थाटन, धार्मिक तथा आध्यात्मिक पर्यटनलगायत शैक्षिक भ्रमण र एवम् अनुसन्धानमूलक पर्यटन पनि फस्टाउन थालेको छ । यी सबै क्रियाकलाप हाम्रो पारिस्थितिक प्रणालीभित्रै सम्पन्न हुने कुरा हुन् । हाम्रो पारिस्थितिक प्रणालीलाई स्वस्थ र दिगो बनाइराख्न पर्यावरणमैत्री नीति, नियम, कानून र आचारसंहिताको पालना हुनुपर्छ ।

आफ्नो गाउँ र ठाउँका पर्यटनीय आकर्षणहरू (प्राकृतिक र एवम् सांस्कृतिक) का बारेमा हामी आफै सचेत हुनुपर्छ । स्थानीय जौरव र गाथाका प्राकृतिक र एवम् सांस्कृतिक सम्पदाहरूको छायाबाट नयाँ पिँढीलाई रोजगारका अवसर मात्र हैन, स्वाभिमानसमेत हौस्याउने अवस्था सिर्जना हुन्छ । नयाँ पिँढीको विदेश पलायनलाई आफ्नै पर्यावरणको आकर्षणले नियन्त्रण गर्नु आजको माग पनि हो, हाम्रो नेपालको ।

शब्दभण्डार

१. दिइएका शब्द र अर्थबिच जोडा मिलाउनुहोस् :

(क) पारिस्थितिक प्रणाली	आकाशमा उडिरहेको चराले जस्तै कुनै कुरालाई हेने काम
(ख) विहङ्गम ढृष्टि	पानीमा गर्न सकिने विभिन्न खेल; मनोरञ्जन
(ग) तृणहारी	हिउँ नै हिउँले ढाकिएको छाना
(घ) कटिबन्ध	वातावरण सुहाउँदो
(ङ) पर्यापर्यटन	पक्षमा नभएको प्रभाव
(च) जलक्रीडा	दुबो, पराल, खर आदि घाँसपात खाने
(छ) पर्यावरणमैत्री	परिस्थितिका कारण निस्तिने प्रणाली
(ज) प्रतिकूल प्रभाव	पृथ्वीका दुई ध्रुवका बिचका भूभागलाई हावापानी आदिका हिसाबले बाँडिने भाग
(झ) हिमाच्छादित छाना	पर्यावरण, प्राकृतिक सम्पदा तथा सांस्कृतिक विविधताका कारण हुने पर्यटन

२. दिइस्का शब्दहरूको अर्थ शब्दकोशका सहायताले पत्ता लगाउनुहोस् :

लवज, वायुमण्डल, सञ्जाल, लीन, नभचर, अक्षांश, शीतोष्ण, सिमसार

३. पाठबाट दशओटा आगन्तुक शब्द पहिचान गरी वाक्यमा प्रयोग गर्नुहोस् ।
४. पाठबाट पर्यटन र पर्यावरणसँग सम्बन्धित दश दशओटा शब्द पहिचान गरी लेख्नुहोस् ।

बोध र अभिव्यक्ति

१. दिइस्का प्रश्नको उत्तर दिनुहोस् :

  - (क) पर्यापर्यावरण पाठ कति अनुच्छेदमा संरचित छ ?
  - (ख) सबैभन्दा लामो अनुच्छेद कुन हो र कति वाक्यमा संरचित छ ?
  - (ग) सबैभन्दा छोटो अनुच्छेदमा कति वाक्यहरू छन् र कुन हो ?

२. दिइस्का विषय सन्दर्भ कुन कुन अनुच्छेदमा छन् ?

  - (अ) पृथ्वीका वनस्पति र प्राणी एकअर्कामा निर्भर रहने
  - (आ) पृथ्वीमा भिन्न भिन्न वन्य पारिस्थितिक प्रणालीको चर्चा
  - (इ) नेपालको पर्यावरणीय भिन्नतालाई पाँच तले घरसँग तुलना
  - (ई) इकोसिस्टम शब्दको परिचय
  - (उ) पर्यापर्यटनको विकास गरी नेपालमै रोजगारको अवसर प्रदान गर्नुपर्ने
  - (ऊ) पर्यटकीय गतिविधि विभिन्न पर्यावरण मैत्री नीतिनियम, कानून र आचार संहिता बनाई लागु गर्नुपर्ने

३. पाठको दोस्रो अनुच्छेद पढ्नुहोस् र सोधिएका प्रश्नहरूको उत्तर दिनुहोस् :

  - (क) जलचरहरू के खाल्ले बाँच्छन् ?
  - (ख) जमिनले पोषण कसरी प्राप्त गर्दछ ?
  - (ग) आहाराको सञ्जाल कसरी निर्माण हुन्छ ?
  - (घ) प्राणीहरू किन जन्मन्छन् र मर्छन् ?

४. दिष्टको निबन्धांश पढी सोधिएका प्रश्नहरूको छोटो उत्तर लेख्नुहोस् :

विहङ्गम दृष्टिले विचार गर्दा सम्पूर्ण पृथ्वी खड्टा घर हो, गृह हो । यहाँ जल, स्थल, वायु, आकाश र तेज (प्रकाश) यी पाँच तत्त्व (पञ्चतत्त्व) का बिच जलचर, स्थलचर, नभचर र सबै चराचर आफ्नो जीवन बिताउँदछन् । पृथ्वीलाई छोडेर अन्य ग्रहमा जीवात्माको अस्तित्व भेटिएको छैन । त्यसैले हामी सबैले यहीं बाँच्नुपर्छ, यहीं मर्नुपर्छ । यो सिवाय अरु जाने ठाउँ छैन । पृथ्वीको पारिस्थितिक प्रणालीलाई बिथोलिदियौं भने हाम्रै अस्तित्व सङ्कटमा पर्छ । हालका दिनमा जलवायु परिवर्तनका विषयमा विशेष गरेर वायुमण्डल प्रदूषणका कारण पृथ्वी सतह अप्रत्यासित ढङ्गले तात्ने क्रमलाई लिएर विशेष चिन्ता र चासो हाम्रो सामु तेर्सिएको छ ।

प्रश्नहरू

- (क) पृथ्वी नै सबैको साभा घर हो, कसरी ?
- (ख) वायुमण्डल प्रदूषणका कारण पृथ्वीको सतह अप्रत्यासित ढङ्गले तात्ने क्रमलाई लिएर किन चासो र चिन्ता बढेको छ ?
५. दिष्टको निबन्धांश पढी सोधिएका प्रश्नहरूको छोटो उत्तर दिनुहोस् :

पर्यटकीय गतिविधिहरू जल, स्थल र आकाशमा समेत सञ्चालन हुने गर्छन् । पर्वतारोहण, पदयात्रा, जड्गलसफारी, वन्यजन्तु अवलोकन, भिरमाहुरीको मह सङ्कलन जस्ता अद्वितीय परम्पराको दृश्यावलोकन, पर्वतीय बाइकयात्रा, घोडसवार, रक व्लाइम्बिङ, प्राकृतिक जुफा अन्वेषण र अवलोकन, हिउँ चिप्लेटी, गल्फलगायतका अरु खेलकुद पनि स्थलगत क्रियाकलाप हुन् । ती सबै प्रकारका क्रियाकलाप सम्पन्न गर्न पर्यापर्यटनका विभिन्न आचारसंहिता पृथक रूपमा निर्माण गरेर तिनको सम्मान गर्न र गराउन सक्नुपर्छ । त्यस्तै जलक्रीडाहरू न्याफिटड, कायाकिड, क्यानोइड, बोटिड, मत्स्य विहार आदिका सम्बन्धमा पनि पर्यापर्यटनका सिद्धान्त र आचारसंहिता पालना हुनुपर्छ । आजभोलि नेपालको आकाशमा पर्वतीय उडानहरू, हयान्ड जलाइडिड, पारागलाइडिड, अल्ट्रा लाइट ख्याली, क्राफ्ट, हट ख्याली, बेलुन, स्काइ डाइम्बिड आदि विभिन्न पर्यटकीय क्रियाकलापसँगै बन्जी जम्पिड जस्तो साहसी पर्यटन पनि लोकप्रिय बन्दै छ । पर्यावरणको दृष्टिले स्वच्छ वायु र स्वच्छ आकाश कायम गर्न पर्यटकीय क्रियाकलापलाई पर्यावरण मैत्री बनाउनै पर्ने हुन्छ । पर्यापर्यटनको बृहत् दायराभित्र ग्रामीण पर्यटन, सांस्कृतिक पर्यटन, तीर्थाटन, आध्यात्मिक पर्यटनलगायत शैक्षिक भ्रमण ख्याली, अनुसन्धानमूलक पर्यटन पनि फस्टाउन थालेको छ । यी सबै क्रियाकलाप हाम्रा पारिस्थितिक प्रणालीभित्रै सम्पन्न हुने कुरा हुन् । हाम्रो पारिस्थितिक प्रणालीलाई स्वस्थ र दिगो बनाइराख्न पर्यटन व्यवसायलाई पर्यावरणमैत्री नीति, नियम, कानून र आचारसंहिताको पालना हुनुपर्छ ।

प्रश्नहरू

(क) पर्यटकीय गतिविधिका क्षेत्रहरू के के हुन् ?

(ख) पर्यापर्यटनका निम्नि आचारसंहिता कसलाई र किन आवश्यक छ ?

६. उत्तर दिनुहोस् :

(क) जलवायुका दृष्टिकोणले पृथ्वीलाई कसरी वर्णीकरण गरिएको छ ?

(ख) पर्यापर्यटनका विशेषताहरू उल्लेख गर्नुहोस् ।

(ज) जल, थल र आकाशमा हुने पर्यटकीय गतिविधि उल्लेख गर्नुहोस् ।

(घ) नेपालको पर्यावरणको विविधतालाई निबन्धमा कसरी वर्णन गरिएको छ ?

७. व्याख्या गर्नुहोस् :

(क) पृथ्वीको पारिस्थितिक प्रणालीलाई बिथोलिदियौं भने हाम्रै अस्तित्व सङ्कटमा पछि ।

(ख) नयाँ पिंडीको विदेश पलायनलाई आफ्नै पर्यावरणको आकर्षणले नियन्त्रण गर्नु आजको माग पनि हो ।

८. समीक्षात्मक उत्तर लेख्नुहोस् :

(क) नेपालको पर्यावरणले पर्यटनलाई कसरी सहयोग पुऱ्याएको छ ?

(ख) नेपालको पर्यापर्यटनको विकासमा स्थानीय समुदाय तथा सरकारको भूमिका उल्लेख गर्नुहोस् ।

९. दिइएको अनुच्छेद पढी कुनै पाँचओटा प्रश्न निर्माण गर्नुहोस् :

यार्सागुम्बा उच्च पहाडी तथा हिमाली भेकमा पाइने अनौठो किसिमको शक्तिवर्द्धक जडीबुटी हो । यार्सागुम्बा यस कारणले पनि अनौठो छ, जुन हिउँदभरि एक किसिमको भुसिलिकराको रूपमा रहन्छ र वर्षा लाजन थालेपछि त्यस भुसिलिकराको शरीरमा ढुसी आउँछ । त्यो ढुसी नै वनस्पतिमा रूपान्तरित हुन्छ । यो तीन हजार पाँच सय मिटरदेखि पाँच हजार मिटर उचाइसम्मको चिसो हावापानी भएका रसुवा, गोरखा, मुस्ताङ, मनाङ, जुम्ला, हुम्ला, कालिकोट, मुगु, डोल्पा, बझाङ, दार्चुला जिल्लाहरूमा पाइन्छ । नेपालका अतिरिक्त भारत, भुटान र चीनको तिब्बत प्रदेशमा पनि यसको उपलब्धता छ । चीनमा यसको उपयोग शक्तिवर्द्धक जडीबुटीका रूपमा दुई हजार वर्ष अधिदेखि नै भए पनि नेपालमा भने केही वर्ष अधिसम्म हिमाली भेगका बासिन्दाहरूले चौरीलाई ताकत बढाउने ओखतीका

रूपमा मात्र प्रयोग गर्दथे । गर्यको दुर्द्वारा दशक यता भने नेपालमा पनि अत्यन्त बहुमूल्य जडीबुटीका रूपमा मानिसहरूले यसको उपयोग गर्न थालेका छन् । यसको सङ्कलन र खरिदबिक्रीबाट राज्यलाई ठुलो राजस्व प्राप्त हुन थालेको छ । राज्यस्तरबाटै यसको उचित संरक्षण, व्यवस्थित सङ्कलन र तस्करहरूबाट हुने चोरी निकासीलाई नियन्त्रण गर्न सके देशलाई ठुलो आम्दानी प्राप्त हुने कुरामा दुर्द्वारा मत छैन ।

१०. दिइर्खको अनुच्छेद पढी अन्त्यमा सोधिएका प्रश्नहरूको उत्तर दिनुहोस् :

आधुनिक भौतिक विज्ञानले विश्वमा खउटा नयाँ क्रान्तिको जन्म दिइएको छ । भौतिक विज्ञानका प्रणेता न्युटनलाई मानिन्छ । तर न्युटन मात्र नभएर ज्यालिलियो र आइन्स्टाइन यी तीनै जना भौतिक विज्ञानका प्रणेता मानिन्छन् । न्युटनले चालको नियम, ज्यालिलियोले खगोल विज्ञान र आइन्स्टाइनले सापेक्षता (आफू स्वतन्त्र नभएर अकार्सित सम्बद्ध हुने गुण वा अवस्था) को नियम पता लगाएका हुन् । भौतिक विज्ञानको आरम्भ प्राचीन ग्रिकबाट भएको मानिन्छ । यसले शक्ति र बलसँग सम्बन्धित समय र स्थानबाट चाल र पदार्थको अध्ययन गर्दछ । अर्थात् यसले वस्तुको चाल र त्यसमा बलको असरका बारेमा अध्ययन गर्दछ । त्यति मात्र नभएर यसले विद्युत् तरङ्ग र त्यसको असरको पनि अध्ययन गर्दछ । विद्युत् तरङ्गकै माध्यमबाट सात समुद्रपारिका मानिससँग प्रत्यक्ष कुराकानी गर्न सकिन्छ । यसको अध्ययनको क्षेत्र असीमित छ । भौतिक विज्ञानकै माध्यमबाट प्रकृति र जीवन जगत्का विविध पक्षको अध्ययन गरिन्छ । यस विज्ञानले स्थान, काल, गति, विद्युत्, प्रकाश, ऊर्जा, भूगर्भ तथा खगोल आदि अनेक विषयको प्रामाणिक अध्ययन गर्दछ । समग्रमा प्रकृति, जीवनजगत् तथा ब्रह्माण्डसमेतको बहुत् क्षेत्रलाई यसले आफ्नो अध्ययनमा समेटेको छ ।

प्रश्नहरू

- (क) भौतिक विज्ञानका प्रणेता को को हुन् ?
- (ख) भौतिक विज्ञानका आधारमा शक्ति र बलमा के भिन्नता छ ?
- (ग) माथिको अनुच्छेदबाट दुर्द्वारा समस्त शब्द टिप्पुहोस् र तिनको बनोट देखाउनुहोस् ।
- (घ) भौतिक विज्ञानले कसरी प्रकृतिको व्यापक क्षेत्रलाई समेटेको छ ?
- (ङ) ‘भूगर्भ’ र ‘खगोल’ शब्दको अर्थ लेख्नुहोस् ।

११. दिइर्खको अनुच्छेद पढी चारओटा बुँदा टिजुहोस् र एक तृतीयांशमा सार लेख्नुहोस् :

नेपालको भूमिमा प्रशस्त खनिज सम्पदाहरू छन् । नेपाली भूगोलको सतह तथा भूजर्भभित्र सुन, चाँदी, फलाम, तामा, अभ्रक, सिसा, जस्ता, खरी, स्लेट, मार्बल, गेरु, कोइला, ज्याँस, पेट्रोलियम, युरेनियम, सोडा, बिरेनुन आदि अनेकौं खनिजहरू छन् । सुनकोसी, बुढी गण्डकी, काली गण्डकी, रित खोला, कोसी आदिमा सुन पाइन्छ । यसका साथै कर्नालीको बगरमा पनि सुन पाइन्छ । चिसापानी गढी, बागलुड र फूलचोकीमा चाँदी पाइन्छ भने ठोसे, फूलचोकी, चितवन, कुलेखानी, भैंसे, फर्पिङ, डोटी आदिमा प्रशस्त फलाम पाइन्छ । तामाखानी, कुलेखानी, बुद्ध खोला, वाप्सा, मार्फा, इलाम, म्याङदी आदिमा तामा र भोजपुर, सिन्धुली, लमजुङ, गोसाइँकुण्ड, सुन्दरीजल जस्ता ठाउँमा अभ्रक भन्ने खनिज पाइन्छ । चोभार, भैंसे, धनकुटा, मोरड जस्ता ठाउँमा चुनदुड्गा र गणेश हिमाल, फूलचोकी, मकवानपुर, माजेर खोला आदि ठाउँमा सिसा जस्ता पाइन्छन् । त्यसै गरी चिसापानी गढी, गोसाइँकुण्डमा गन्धक तथा खोटाड, सिन्धुपाल्चोक, भोजपुरमा खरी पाइन्छन् । दाढ, सल्यान, चौतारा, काठमाडौं उपत्यका आदि ठाउँमा कोइला र नेपालगञ्ज, मुक्तिनाथ, दैलेख, प्युठान, कोइलाबास, दाङलगायतका धेरै ठाउँमा पेट्रोलियम पाइने सम्भावना छ । अत्यन्त बहुमूल्य मानिने युरेनियम मुक्तिनाथलगायतका केही ठाउँमा पाइने कुरा अनुसन्धानहरूले देखाएको छ । यस्ता खनिजहरूको आधुनिक तरिकाले उत्खनन, प्रशोधन र प्रयोग गर्न आवश्यक छ ।

१२. दिइर्खको पाठ पढ्नुहोस् र सोधिरका प्रश्नहरूको उत्तर दिनुहोस् :

अनुच्छेद संरचना

आधारभूत रूपमा अनुच्छेद दुई किसिमका हुन्छन् - आत्मपरक अनुच्छेद र वस्तुपरक अनुच्छेद । यसलाई प्रस्तुति वा शैलीका आधारमा गरिने वर्गीकरण पनि मानिन्छ ।

आत्मपरक अनुच्छेदमा लेखकको विचार वा अनुभूतिलाई प्राथमिकता दिइन्छ । यसमा लेखकले कुनै वस्तु, घटना वा भावमाथिका आफ्ना निजी विचारहरू राख्दछ । लेखकले राखेका यस्ता विचारहरूमाथि पाठक सहमत हुन पनि सक्छ र नहुन पनि सक्छ । यस किसिमको अनुच्छेदको दृष्टिबिन्दु प्रायजसो प्रथम पुरुषात्मक हुन्छ ।

वस्तुपरक अनुच्छेदमा लेखकले तथ्यहरूमाथि बढी जोड दिएको हुन्छ । वस्तु, घटना वा भावको अनुच्छेद तयार पार्ने सिलसिलामा लेखक सामान्य सत्यहरूमाथि निर्भर रहनु तथ्यमाथि जोड दिनु हो । यस्ता तथ्यहरू प्रायशः सबैका लागि स्वीकार्य हुन्छ । यस किसिमको अनुच्छेदको दृष्टिबिन्दु मूलतः तृतीय पुरुषात्मक हुन्छ ।

उपसंहारमा के प्रस्तु हुन्छ भने विचार प्रधान रचना आत्मपरक र तथ्य प्रधान रचना वस्तुपरक हुन्छ । तर खउटै अनुच्छेदमा पनि विचार र तथ्यको उपस्थिति हुन सक्छ ।

प्रश्नहरू

- (क) आधारभूत रूपमा अनुच्छेद कर्ति किसिमका हुन्छन् ?
- (ख) कस्तो अनुच्छेदलाई आत्मपरक अनुच्छेद भनिन्छ ?
- (ग) अनुच्छेदमा वस्तुपरक विषयलाई कसरी वर्णन गरिएको छुन्छ ?
- (घ) आत्मपरक अनुच्छेद र वस्तुपरक अनुच्छेदबिचको मुख्य अन्तर के हो ?
१३. दिइएको अनुच्छेद आत्मपरक हो भन्ने आधार के के छन्, पुष्टि गर्नुहोस् :

मेरो गाउँ सहरी सभ्यताभन्दा टाढा छ । छलछाम, छक्कापन्जा, जालभेल, धुँवाधुलो, होहल्ला, कोलाहल, विरोध, हड्तालभन्दा अलग छ । प्राकृतिक सौन्दर्यको अनुपम उदाहरण मेरो गाउँमा पाउन सकिन्छ । कञ्चनजड्घा हिमाललाई शिरमा बोकी पहाडी टारलाई टेकेर रहेको मेरो गाउँ फरक छ, शान्त छ अनि सौम्य प्रकृतिको छ । छेउमा बज्ने जबरे खोलाले मेरो गाउँलाई र गाउँले जिन्दगानीलाई सङ्गीतमय बनाइरहन्छ । हिउँ पल्लेर बज्दै दर्शनदुइगासँग लडिबडी जदै आस्को पानीलाई धारामा समेटेर गाउँको बिचमा त्याइपुन्यास्को पानीले तनको प्यास मात्र मेट्दैन, मनको सारा प्यासहरू निशेष गरिदिन्छ । लाञ्छ, त्यो धाराको पानी अज्ञुलीमा वा गाभाको पातमा थापेर पिउँदा पानी होइन, अमृत पिइरहेको छु । त्यसैले मलाई मेरो गाउँ स्वर्गको खउटा टुक्रा भै लाञ्छ ।

१४. दिइएको अनुच्छेद वस्तुपरक हो भन्ने आधार के के छन्, पुष्टि गर्नुहोस् :

आजको मानिसको अभिन्न अड्गा बनिसकेको सूचना प्रविधिको आफै इतिहास छ । पहिले पहिलेका मानिसहरू परेवा वा बाजलाई तालिम दिएर चिठी ओसारपसार गराउँथे । त्यस्तै कतिपय सूचना आदानप्रदानका लागि कर्नाल फुक्ने, दमाहा वा ढोल बजाउने चलन थियो । यस्तो चलन अद्यापि पाइन्छ । पछि हुलाक सेवाको विस्तार भयो । यातायातको विस्तारसँगै सूचनाको आदानप्रदान पनि अझ द्रुततर गतिमा हुन थाल्यो । पत्रपत्रिकाको प्रकाशनले यसलाई अझ विस्तार गन्यो । रेडियो, टेलिफोन र टेलिभिजनको आविष्कार भएपछि त सूचना प्रविधिको क्षेत्रमा मानव सभ्यताले कोल्टे नै फेन्यो । बिसौ शताब्दीको अन्त्यदेखि सुरु भएको इन्टरनेट र त्यससँगै सम्बन्धित इमेल सेवापश्चात् सिङ्गो मानवसभ्यता साइबर दुनियाँमा प्रवेश गन्यो । अहिले प्रचलित इन्टरनेटसम्बद्ध फेसबुक, ट्विटर, भाइबर, स्काइपलगायतका साइबर सुविधा सूचना प्रविधिका नवीन रूपहरू हुन् ।

सुनाइ र बोलाइ

१. सुनाइ पाठ ७ सुनी दिइएका प्रश्नको उत्तर दिनुहोस् :
  - (क) साल र अँगेरी कहाँ पाइन्छन् ?
  - (ख) कस्तो भूमिलाई जड्गल भनिन्छ ?
  - (ग) नेपालमा पाइने चराहरू के के रहेछन् ?
  - (घ) नेपालमा चराचुरुहरूजी र वनस्पति विविधता किन पाइन्छ ?
२. तपाईंको स्थानीय तहमा पाइने वनस्पति, जनावर र चराचुरुहरूजीका नाम लेखी कक्षामा सुनाउनुहोस् ।
३. तपाईंका क्षेत्रमा पाइने जडीबुटीको नाम र उपयोगिताबारे समूहमा छलफल गरी कक्षामा सुनाउनुहोस् ।

भाषातत्त्व

१. दिइएको अनुच्छेद पढी उपसर्ज लागेका शब्द पहिचान गर्नुहोस् :

नेपाल प्राकृतिक विलक्षणका ढृष्टिले सम्पन्न मुलुक हो । यसको चौहद्दीभित्र विशिष्ट भौगोलिक संरचना छ । जलस्रोतको अपार भण्डार छ । विभिन्न किसिमका रुखपात र जडिबुटी छन् । सुलभ दुर्लभ वन्यजन्तुहरू र अनेक किसिमका खनिज पदार्थहरू पनि छन् । प्रकृति प्रदत्त यस्ता वस्तुहरू नै नेपालका प्राकृतिक सम्पदा हुन् । त्यसैले प्राकृतिक सम्पदाका ढृष्टिले नेपाल अत्यन्त समृद्ध मुलुक हो ।
२. दिइएको अनुच्छेदबाट दशओटा उपसर्ज व्युत्पन्न शब्द छानी निर्माण प्रक्रिया देखाउनुहोस् :

वर्तमान तथ्याङ्कले प्रतिवर्ष लगभग रेखार लाख विदेशी पर्यटक नेपाल भित्रिने गरेको देखाउँछ । नेपाल सरकारले त्यसलाई अझ वृद्धि गर्ने लक्ष्य राखेको छ । पर्यटक ती हुन्, जो नेपालको पुरातात्त्विक, प्राकृतिक र सांस्कृतिक पक्षको अवलोकन गर्न र मनोरञ्जन लिन आउँछन् । जे जस्तो लक्ष्य लिएर आए तापनि हामी अतिथिको स्वागत गर्छौं, हाम्रो वासस्थान अर्थात् हाम्रो घर नेपालमा । हाम्रो घर व्यवस्थापन अर्थात् हाम्रो पारिस्थितिक प्रणालीभित्र तिनको स्वागत हुन्छ । तिनको उपस्थितिले हाम्रो वातावरणलाई प्रतिकूल प्रभाव पर्न र पार्न दिनुहुँदैन । पर्यटन व्यवसायमा घरधनी र पाहुना दुवै सचेत हुनुपर्छ । पर्यावरणसम्मत क्रियाकलापका आधारमा सम्पन्न हुने पर्यटन व्यवसायलाई पर्याप्तिर्यटनको दायराभित्र व्याख्या गर्न सकिन्छ ।

३. “पर्याप्तिवरणका सम्भावना र आयाम” पाठको पहिलो अनुच्छेदमा रहेका उपसर्ग व्युत्पन्न शब्द पहिचान गरी निर्माण प्रक्रिया देखाउनुहोस् ।

४. दिइएका शब्दको निर्माण प्रक्रिया देखाउनुहोस् :

अकाल, अनमोल, कुबुङ्गि, बिजोर, बेझज्जत, गैरकानुनी, नाबालक, अतिरिक्त, अधिकार, अनुमान, अपवाद, अभिभावक, अवलोकन, उत्कृष्ट, उपहार, निबन्ध, निर्धारण, निस्सन्तान, पराजय, परिभाषा, प्रगति, प्रतिनिधि, विदेश, सम्मान, अदृश्य, अनपढ, कुबाटो, बिसञ्चो, बेहमान, गैरसरकारी, नामर्द, अत्याचार, अध्यादेश, अन्वेषण, अपमान, अभ्युदय, अवरोध, आमरण, उल्लिखित, उपचार, नियम, निराकार, निष्पाप, परावर्तन, पर्यावरण, प्रदेश, प्रत्याशा, वियोग, सङ्कल्प, सूक्ष्म, अत्युक्ति, उन्मुख, संहार, अध्ययन, पर्यटन, विजय

५. दिइएका उपसर्ग लगाई शब्द निर्माण गर्नुहोस् :

अधि, दुर, दुस, निस, प्र, अ, उत, सु, आ, सम्

६. अ, अन, कु, बि, बे, बद, गैर, ना, स उपसर्ग लगाई शब्द बनाउनुहोस् । यसरी बनेका शब्द प्रयोग गरी अनुच्छेद रचना गर्नुहोस् ।

सिर्जना / परियोजना

१. तपाईंको स्थायी बसोबास भएको स्थानीय तहमा के कस्ता प्राकृतिक सम्पदाहरू छन् ? खोजी गरी खउटा निबन्ध लेख्नुहोस् ।

२. महामारीले जनजीवनमा पारेको प्रभाव र त्यसको नियन्त्रणका बारेमा अपनाउने उपयाहरू समेटी निबन्ध लेख्नुहोस् ।

३. दिइएको सङ्केत र सूचनाका आधारमा 'नेपालका प्राकृतिक सम्पदाहरू' शीर्षकमा निबन्ध लेख्नुहोस् :

  १. पहिलो अनुच्छेद (परिचय) आदि भाग
  २. दोस्रो अनुच्छेद (भौगोलिक संरचनासम्बन्धी)
  ३. तेस्रो अनुच्छेद (जलस्रोत र वनस्पतिसम्बन्धी) मध्य भाग
  ४. चौथो अनुच्छेद (वन्यजन्तु र खनिजसम्बन्धी)
  ५. पाँचौं अनुच्छेद (निचोड, राय, सुभाव) अन्त्य भाग

सुनाइ पाठ ७

कुनै निश्चित भूभागसम्म फैलिएर रहेका रुखबिरुवा मात्र भएको भूमिलाई वन वा जङ्गल भनिन्छ । वन वा जङ्गलमा अनेक किसिमका रुखपात, भ्यास र भाडीहरू रहेका हुन्छन् । यो अनेक किसिमका जङ्गली जनावर, चराचुरुङ्गी र किराफट्याङ्गाहरूको वासस्थल पनि हो । नेपालको तराईतिरको जङ्गलमा साल, सतिसाल, टिक, मसला, सिसौ, शिरीष, खयर, साज, सिमल, हर्रे, बर्रे, जमुना, बकाइनो, निमपत्ती, फलेदो, बयर, कदम, अँगेरी, पुटुकी, भर्ला, बाँस आदि पाइन्छन् भने पहाडी र हिमाली भेकतिर उतिस, पैयु, काफल, चितरी, सुन्तला, नासपाती, सल्लो, धुपी, देवदार, खनिउँ, चिलाउने आदि पाइन्छन् । नेपाली जङ्गलमा स्याल, मृग, बाघ, भालु, चितुवा, गैंडा, हाती, घोरल, ब्वाँसो, खरायो, जरायो, बनेल, चित्तल, अर्ना, निल गाई, फ्याउरो, न्याउरी मुसा, दुम्सी, लोखर्के, सालक, गोहोरो, बाँदर, ढेँडु जस्ता जनावरहरूदेखि लिएर अजिङ्गर, सर्प, बिच्छी, माकुरो, आदि पनि जङ्गलमै रहन्छन् । कोइली, चिबे, सारौं, धनेस, ढुकुर, लाटोकोसेरो, मुयूर, काग, फिस्टा, लुँझ्चे, कालिज, ठेउवा, सुगा, हुटिट्याउँ, भुँडीफोर, गिछ्च, चिल, डाँफे, मुनाल, काँडे भ्याकुर, मैना, भँगेरो, कर्मी चरा जस्ता अनेकानेक पञ्चीहरू पनि जङ्गलमै रमाउँछन् ।

लौ आयो ताजा खबर

- सुरेन्द्र नकमी

पात्र परिचय

१. दाही बाबा :	करिब ४५/६० वर्ष
२. व्यक्ति (कुमारका बुबा) :	करिब ४०/४५ वर्ष
३. दीनदयाल (रामदयालका बुबा) :	करिब ५० वर्ष
४. नरहरि (नरेन्द्रका बुबा) :	करिब ५०/५२ वर्ष
५. पत्रिका बेच्ने केटो :	करिब १७/१८ वर्ष
६. दोर्जे (लाक्पाका बुबा) :	करिब ४०/४५ वर्ष
७. तुयुमै (न्हुच्छेकी आमा) :	करिब ३०/३५ वर्ष
८. सलिम (कुमारको विद्यालयको साथी) :	करिब ४५ वर्ष

(रङ्गमञ्चको पर्दा खुल्ने क्रमसँगै नेपथ्यमा रम्भुलेन्सको साइरनको आवाज सुनिन्छ । रङ्गमञ्चमा छरिएको मध्युरो प्रकाश चहकिलो हुन्छ र रङ्गमञ्च सज्जा स्पष्ट देखिन थाल्छ । रङ्गमञ्चको बायाँपट्टि बिजुलीको खम्बा देखिन्छ । खम्बाको तारमा चड्गा भुन्डिएको देखिन्छ । रङ्गमञ्चको मध्य भागको भित्तामा विभिन्न

किसिमका पोस्टर पम्पलेट टाँगिएको देखिन्छ । बायाँपट्टिको भित्तासँगै चौतारीसहितको एक जोर वरपिल राखिएका छन् । चौतारीको रकापट्टि सानो कुटी देखिन्छ । चौतारीको अर्कोपट्टि ‘बस बिसौनी’ लेखिएको बोर्ड देखिन्छ । चौतारीमा बसेर बस बिसौनीतिर हेँ गरेका दाही बाबा देखिन्दैन् ।

दाह्री बाबा : (आफ्नै तालमा कराउँदै) हा....हा.... लगे । मान्छेले खउटा बेवारिसे मान्छेको लास लगे । मलाई थाहा छ, अब यिनीहरूले ब्रह्माजीको सिर्जनालाई मसानघाटमा लगेर पोल्ने छन् । खरानी बनाउने छन् । त्यसपछि पत्रिकामा छापिने छ ।

पत्रिका बेच्ने केटो : (प्रवेश गर्दै, बिचैमा) लौ आयो आजको खबर, राजधानीको मुटुमा खउटा अझात युवकको लास भेटियो । लौ आयो आजको ताजा खबर ।

दाह्री बाबा : ताजा खबर ? हा... हा... अरे, त्यो लास त हिजोदेखि यही सडकको पेटीमा थियो । त्यही बासी लासको खबर छाजे तिमो अखबार कसरी ताजा हुन्छ हँ ?

केटो : चुप लाग्नुस् । (कराउँदै) लौ आयो आजको...

दाह्री बाबा : (बिचैमा) बासी खबर, हा... हा... (केटो रिसाएर जान खोज्छ ।)

दाह्री बाबा : (रोक्दै) ए, रिसाएको भाइ ? पर्ख न । (ठुटो चुरोट देखाएर) चुरोट खान्छौ ?

केटो : खान्न । ठुटो चुरोटमा बढी निकोटिन हुन्छ ।

दाह्री बाबा : (हाँस्दै) हा.... हा.... ठुटो चुरोटमा बढता निकोटिन हुन्छ । अनि सिङ्गो चुरोटमा चाहिँ के हुन्छ नि ? प्रोटिन हुन्छ ?

केटो : मलाई आफ्नो काम गर्न दिनुस् ।

दाह्री बाबा : कसले रोकेको छ र ? हेर, काम गर्ने मान्छेले जुनसुकै वातावरणमा पनि काम गरेर छोड्छ । भो, यस विषयमा कुरै नगरौं । (प्रसङ्ग बदलेर) के लेख्या छ पत्रिकामा ? त्यो केटाको आफन्त भेटियो ?

केटो : थाहा छैन ।

दाह्री बाबा : अर्थात् अब त्यो केटाको लासमाथि पनि राजनीति चल्छ होला । खउटा पार्टीले भन्ला, त्यो फलानो पार्टीको निन्दनीय कार्य हो । अर्को पार्टीले थप्ला, होइन यो त ढिस्काना पार्टीको धिनलहदो षड्यन्त्र हो । यसै विषयलाई लिएर नारा, जुलुस बन्द, हड्ताल हुन्छ । सत्तामा पुग्ने र सरकार परिवर्तन गर्ने खेल हुन थाल्छ । मर्ने मरिसके अब यही विषयमा हजारौं मारिन्छन्, सर्वसाधारण जनताले सास्ती भोग्नुपर्छ । दैनिक ज्यालादारी गरी भोकभोकै बस्नुपर्ने हुन्छ । यस घटनाले गर्दा पार्टीहरू चलायमान हुन्छन् । विद्यालय विश्वविद्यालय बन्द हुन्छन् । कलकारखानामा काम बन्द हुन्छ । हा... हा... लासमाथि राजनीति, छि ?

केटो : तपाईंले उसको अनुहार देख्नुभएको थियो ?

दाही बाबा : अँ, देखेको थिएँ । व्यस्तताको कारणले यो सडकमा हिँड्ने मान्छेहरूका हजारौं आँखाहरूले देखे पनि नदेखे भै गरेर हिँडे । अघि नै खम्बुलेन्सले लानुभन्दा अगाडिसम्म पनि म उसलाई हेदैं थिएँ । त्यो केटाको अनुहार खकदमै विक्षिप्त थियो । सायद त्यसका आफन्तले भेट्टाख पनि चिन्दैनन् होला ! अब त चिनेर पनि फाइदा छैन ।

केटो : किन ?

दाही बाबा : यतिखेर त ऊ सरकारी निःशुल्क दाउरासँगै खरानी भइसकयो होला । बिचरो युवा नै थियो । बाँचेको भर राष्ट्र र आफ्ना लागि केही गर्न सकथ्यो । तर खत्तम । खउटा जीवनको अध्याय नै समाप्त भयो । इतिहासमा अब उसको नाम पनि लेखिँदैन होला ? च्य ... ! च्य ... !!

केटो : लौ आयो ताजा खबर (प्रस्थान गर्दै ।)

(नरहरि र दीनदयाल हातमा पत्रिका बोकेर हस्याङ्कफस्याङ गर्दै प्रवेश गर्दैन् ।)

नरहरि : (आत्तिरको भावमा) सुन्नुस् त । अघि बिहान खउटा युवकको लास भेटिखको ठाउँ यही हो ?

दाही बाबा : हो, किन ?

नरहरि : लास कस्तो थियो ?

दाही बाबा : जस्तो हुनुपर्ने हो त्यस्तै थियो । लास कस्तो हुन्छ ? अचेत, हिउँ जस्तो चिसो, धड्कनविहीन, श्वासविहीन ...

दीनदयाल : हमारा मतलब उसले कस्तो पोसाक लगाइलिखको थियो ?

दाही बाबा : उसले ? (सम्भिर्दै) अँ उसले हिजोआजका युवाहरूले लगाउने खालको पाइन्ट, सर्ट लगाएको थियो ।

नरहरि : पाइन्ट, सर्ट ? पाइन्ट कालो थियो अनि सर्ट चाहिँ सेतो थियो, हो ?

दाही बाबा : मैले पाइन्टको त ख्याल गरिनँ । तर सर्ट चाहिँ सेतै थियो ।

नरहरि : सेतो सर्ट ? त्यसो भर त्यो पक्कै मेरो छोरो हुनुपर्छ ।

दीनदयाल : होइन । सेतो सर्ट त मेरो छोरा रामदयालले पनि लगाइलिखको थियो । त्यो पक्कै मेरो छोरो हुनुपर्छ । (रुँदै) यह क्या कर दिया रामदयाल बेटे ?

- नरहरि : (रुँदै) त्यसको नाकनेर कालो कोठी पनि थियो ।
- दाह्री बाबा : थाहा छैन । अनुहार खकदमै विश्विष्ट थियो ।
- नरहरि : (छाती पिटेर रुँदै) त्यो पक्कै मेरो छोरो नरेन्द्र हुनुपर्छ । दुई दिन भो घर छोडेको । आज संसार नै छोडेर गयो । नरेन्द्र, मेरो छोरा ।
- दीनदयाल : नहीं ... । वह अपना छोरा रामदयाल नै हो ।
- दाह्री बाबा : हैन, के हो तमासा यो ? मैले त केही बुझिनँ ।
- नरहरि : अब बुझ्ने नै के बाँकी रहयो ? आमा चाहिँ त भन्धी, छोराले लागुपदार्थ खाएर हिँडै भनेर तर के गर्नु ? कामको बेफुर्सदीले त्यतातिर ध्यानै दिन पाइनँ । सुरुमा त आफ्नो छोरा यस्तोसम्म गर्न सक्छ भन्ने पत्यार पनि लागेन । आज आएर ... नरेन्द्र ! मेरो छोरा .... ।
- दीनदयाल : अरे ओ रामदयाल । तु बाप से रुठ कर कहाँ चल दिया रे ? बेटे । (दाह्री बाबा अचम्म मानेर दुवैलाई नियालेर हेर्न थाल्छ ।)
- तुयुमै : (रङ्गमञ्चको बायाँतिरबाट प्रवेश गर्दै) यः पुता न्हुच्छे । छ गन वना ?
- दाह्री बाबा : न्हुच्छे ?
- तुयुमै : हाम्रो न्हुच्छे, यहीं मरेको हो ?
- दाह्री बाबा : को न्हुच्छे ?
- तुयुमै : (पत्रिका देखाएर) यो पत्रिकामा लेखेको मान्छे ।
- दाह्री बाबा : ए । त्यसो भए, त्यो तिम्रो छोरा पो । आ, हिजोदेखि यही सडकको फुटपाथमा मरेर सडिरहँदा उसका आफन्त भन्नेहरू कोही आएनन् । तर आज ... ? यो त गजबै भो बा ... ।
- दीनदयाल : बहन, वह तिम्रो छोरो होइन । मेरो रामदयाल हो ।
- नरहरि : होइन । त्यो मेरो नरेन्द्र हो ।
- तुयुमै : मखु मखु । त्यो हाम्रो न्हुच्छे हुनुपर्छ । ऊ पनि घरमा नआएको दुई दिन भयो । (रुँदै) यः न्हुच्छे दः नं. काःवाः ।
- (दोर्जे दायाँतिरबाट प्रवेश हुन्छ ।
- दोर्जे : सुन्नुस ता । यहाँ हाम्रो लाक्पा मरेको देख्यो ?

दाही बाबा : (दर्शकतिर हेरेर) ऊँ फेरि अर्को आफन्तको आगमन भयो । वाह ! दुनियाँमा केवल दुहटै मान्छे राम्रा हुँदा रहेछन्, खउटा मरेको मान्छे, अनि अर्को जन्मिँदै नजन्मेको मान्छे । अधिसम्म मैले त्यो मर्ने केटालाई अभागी हुन सक्छ भन्ने सोचेको थिएँ । तर त्यो अहिले गलत साबित भयो । अहिले जसका तीन तीन जना त बाउ नै निस्किसके । खउटी सिङ्गौ आमा त प्रकट भइसकिन् । के थाहा, दिनभरिमा अझै कति बाउआमाहरू आउने हुन् ?

दोर्जे : (दाही बाबासँग) ओ । तिमीले हाम्रो लाक्पा मरेको देख्यो ?

दाही बाबा : मरेको त देखें तर त्यो मर्ने केटो तिम्रो लाक्पा हो कि, ऊ त्यो दिदीको न्हुच्छे हो कि अथवा ऊ ती दाइहरूका रामदयाल र नरेन्द्रमध्ये को हो ? मैले चाहिँ छुट्याउन सकिनँ ।

दोर्जे : त्यसको हातमा इन्जेक्सन जस्तो वस्तु थियो, देख्यो ?

दाही बाबा : अँ (सम्भिँदै) हिजो राति मर्नुभन्दा अगाडि उसको हातमा इन्जेक्सन लगाउने सुई देखेको थिएँ । हो, ऊ इन्जेक्सन लगाउँदै थियो । तर अचम्म एक छिनपछि ऊ कालो निलो भएर त्यही पेटीमा डड्ग्राङ्ग ढल्यो ।

दोर्जे : हो । त्यो पक्का पनि मेरो लाक्पा नै हो । मैले त त्यसलाई त्यस्तो खराब चिज नाखा नाखा भनेको थियो । ट्रेकिङ्मा विदेशीले सिकाखको कुरा राम्रो हुन्छ भनेर मेरो कुरा मानेन । आजु खात्तम भायो- मेरा लाक्पा । लु, आबु मैच्याडलाई कासोरी मुख देखाउने ? मैले आउने ल्होसारमा छोरालाई साँगै लिएर आउँछु भानेको थियो । लु के गार्ने, मेरो लाक्पा मान्यो । मेरो लाक्पा मान्यो ।

दाही बाबा : (हाँस्दै) हा..... हा..... तमासा । घोर तमासा । सायद कलियुगको चरम बिन्दु हो, यो । जिउँदो हुँदा कसैलाई आफ्नो छोराको ख्याल आस्न । छोरो कुन कारणले दुर्व्यसनी बन्यो, सोच्ने फुर्सत नै भएन । आज मन्यो । दुई थोपा प्रकृतिले दिएका फोकटको आँसु बगाउन जम्मा भए सब । छि !

दीनदयाल : (भावविभोर भएर) मेरो रामदयाल ।

नरहरि : मेरो नरेन्द्र ।

तुयुमैँ : यः न्हुच्छे ।

दोर्जे : लाक्पा । खेराङ्ग खा वा दु ? तिमी कता छौ छोरा ?

दाह्री बाबा : (दर्शकतिर हेरेर) तपाईंहरू किन मौन बस्नुभस्को ? आउनुस् बुझ्नुस् । त्यो अघि मर्ने केटो रामदयाल, न्हुच्छे, लाक्पा वा नरेन्द्र नभएर तपाईंको आफ्नै छोरो पनि हुन सक्छ ? आउनुस् कतै तपाईंहरूकै छोरो यो पेटी, गल्ली र चोकमा लागुपदार्थ खाएर मरेको त छैन ? बुझ्नुस्, आउनुस् ।

दीनदयाल : होइन । मलाई पक्का विश्वास भयो । त्यो मेरो छोरा रामदयाल नै हो ।

नरहरि : होइन, नरेन्द्र हो ।

तुयुमैँ : मखु मखु । होइन, व न्हुच्छे नै हो ।

दोर्जे : कुन्चुसुम, त्यो मेरो लाक्पा नै हो ।

(दर्शकमध्येबाट कुमारका बुबा (एक जना अधर्बैसे) र अर्को सलिम (युवा) गरी दुई जना आउँछन् ।)

कुमारका बुबा: चुप लाग्नुस् तपाईंहरू, त्यो अरू कसैको छोरो होइन । मेरो छोरा कुमार हो । मैले यही बुढो हातले मेरो सहारा भविष्यको लट्ठी कुमारलाई दागबत्ती दिएर आउँदै छु । कुमार ! मेरो छोरा (व्यक्ति रुँदै खम्बामुनि बस्दै) मैले कस्तो कस्तो मिठो सपना साँचेर राखेको थिरँ । अब सब मिथ्या भो । तिम्रो चिताको दाउरा जस्तै मेरो सपना खरानी भयो । सब खरानी भयो ।

दीनदयाल : (रुन छोडेर) क्या कहाँ ?

नरहरि : उसो भस्त्र त्यो हाम्रो नरेन्द्र होइन ?

तुयुमैँ : (आँसु पुछ्दै) म त हाम्रो छोरा न्हुच्छे होला भनेर कस्तो डराएको ।

दोर्जे : (हाँस्दै) ए ! त्यसो भस्त्र त्यो लाक्पा होइन हागि । टासिदेले रिम्पुङ्के । टासिदेले ।

(सबै जना खुसी मानेर जान खोज्छन् । कुमारको बाबा भने भक्कानिँदै रुगुहुन्छ ।)

सलिम : काका नरुनुस् यसरी । अब कुमार फर्केर आउँदैन । मैले त्यसलाई धेरैपटक नखा भनै । त्यस्तो कुरा खाने साथीहरूसँग नहिँदू भनै । त्यसले मेरो कुरा सुन्दै सुनेन । उल्टै मलाई नै तैले जिन्दगी केही बुझेको छैनस् भनेर भन्थ्यो । कतिपटक त मैले उसलाई रोक्न खोजै । मलाई नै उल्टै धिच्याउन खोज्यो । अब सब सकियो । तर हामी छौं काका । हामी पनि तपाईंका छोरा नै हौं ।

दाह्री बाबा : पर्खनुस् ! जानुभन्दा पहिला अरूको आँसुको मूल्य पनि बुझेर जानुस् । तपाईं आफ्नो आपत्मा विचलित हुनुहुन्छ । तर अरूको आपत्मा हाँस्नुहुन्छ । यउठा

चेतनशील मान्छे भएर पनि तपाईंभित्र खै अपनत्वको भावना ? अरूलाई खाने बाघले तपाईंलाई पनि खान सक्छ । अरूलाई पर्ने समस्या तपाईंलाई पनि पर्छ । देश नबने हामी कोही बन्दैनौं । यो देश कुनै एक व्यक्तिको मात्र होइन । सबैको देश हो । तपाईं हामी सबैको देश हो । त्यसैले एकअर्काको सुखदुःख साटफेर गरी मिलेर बाँचौं । मिलेरै समस्यासँग लडौं । होइन भने भोलि यही पेटीमा तपाईंको न्हुच्छे, तपाईंको रामदयाल, तपाईंको नरेन्द्र अनि तपाईंको लाक्या भेटिने छन् । समय अझै बितिसकेको छैन । यो दुर्व्यसनको जडलाई उखेल्ने काम रउटा व्यक्तिले मात्र सक्दैन । यो अभियान असल छोराघोरीको अनि कर्तव्यनिष्ठ अभिभावकहरूको सामूहिक अभियान हो । यो अभियान एक सचेत नागरिकको हो । यो अभियान तपाईं र हाम्रो हो । त्यसैले यो काम सबै मिलेर गरौं, मिलेर गरौं ।

कुमारका बुबा : ठिक भन्नुभो बाबा । सन्तानको सुख र शिक्षाका लागि भन्दै म रातदिन खटिरँ तर मैले मेरो छोरालाई समय दिइनँ । उससँग बसेर उसको पढाइका बारेमा कुरा गरिनँ । उसका साथी को को छन् भनेर कहिल्यै सोधखोज गरिनँ । ऊ कहाँ गयो, के गन्यो, के खायो भनेर ख्याल गरिन । म त खालि मेरो व्यवसाय, बैठक आदि भन्दै दौडधुप गरिरहैं । उसले मागे जति पैसा दिइरहैं तर ऊ त धेरै पहिलेदेखि दुर्व्यसनको सिकार भइसकेको रहेछ र आज मैले यो दिन भोजनुपन्यो ।

(एक छिन रोकिएर नरहरि, रामदयाल, तुयुमै तथा दोर्जेतिर हेदैं)

तपाईंहरू सबैलाई मेरो बिन्ती छ । अहिल्यै खोज्नुहोस् आफ्ना छोराहरू र उपचार गर्नुहोस् । आवश्यक परे सुधारणृहमा लगेर राख्नुहोस् तर ढिला नगर्नुहोस् नत्र सब थोक बर्बाद हुन्छ ।

(रुन थाल्छ । सबैले गोलाकार भएर कुमारका बुबाको काँधमा सान्त्वना दिँदै हात राख्छन् ।)

केटो : (प्रवेश गर्दै) लौ आयो, आजको ताजा खबर ।

दाही बाबा : होइन भाइ । जब तिमी हाम्रो देशमा चेतनाको बिहानी लिएर उदाउँछौ, हाम्रा युवा शक्ति दुर्व्यसनबाट मुक्त भस्को खबर लिएर आउँछौ अनि मात्र तिम्रो पत्रिकाको खबर ताजा र स्वच्छ हुन्छ । होइन भने ...

केटो : होइन भने ?

दाही बाबा : होइन भने तिम्रो खबर बासी नै हुन्छ ।

(सबै गलल्ल हाँस्दैन्, दृश्य मूर्तिवत् हुन्छ ।)

शब्दभण्डार

१. दिइएका अर्थ दिने शब्द पाठबाट खोजेर लेखुहोस् :

- (क) पत्रपत्रिका
- (ख) मञ्चको छेउछाउको भाग
- (ग) रमिता
- (घ) विपत्
- (ङ) सम्बुलेन्सले बजाउने आवाज

२. दिइएका पदावली र अर्थको जोडा मिलाउनुहोस् :

(क) मधुरो प्रकाश	जिन्दगीको कालखण्ड
(ख) बस बिसौनी	बाहिर जानु
(ग) ताजा खबर	सुधार्ने थलो
(घ) निन्दनीय कार्य	बस चढ्न र ओर्लन रोकिने ठाउँ
(ङ) जीवनको अध्याय	नयाँ समाचार
(ट) प्रस्थान गर्नु	भोलिको सहारा
(छ) भविष्यको लटठी	निन्दा गर्नुपर्ने काम
	अलि अलि उज्यालो

३. दिइएका शब्दहरूको विपरीत अर्थ दिने शब्द पाठबाट खोजेर लेखुहोस् :

बासी, चहकिलो, दोष, पराई, भाज्यमानी, बन्धन, अदृश्य

४. दिइएका आशय झल्कने उखान लघुनाटकबाट खोजेर लेखुहोस् :

- (क) इच्छाशक्ति भए जुनसुकै काम गर्न सकिन्छ ।
- (ख) अरुलाई पर्ने समस्या तपाईंलाई पनि पर्छ ।

५. तपाईंले सुनेका/पढेका पाँचओटा उखान लेखी वाक्यमा प्रयोग गर्नुहोस् ।

६. दिइएका टुक्काहरूलाई वाक्यमा प्रयोग गर्नुहोस् :

खरानी हुनु, पेट पाल्नु, कुरा खानु, टाउको खानु, कुरा दोचार्नु, आलु खानु, सपना चकनाचुर हुनु, सपना पूरा हुनु

बोध र अभिव्यक्ति

१. छोटो उत्तर दिनुहोस् :

- (क) यस लघुनाटकमा कस्तो विषयलाई प्रस्तुत गरिएको छ ?

(ख) यस लघुनाटकमा कति जना मञ्चीय पात्रहरू छन् ?

(ग) यस लघुनाटकको पात्रका संवादमा कुन कुन भाषाको प्रभाव देख्न सकिन्छ ?

(घ) यस लघुनाटकमा कन परिवेशलाई समेटिएको छ ?

२. सबैभन्दा मिल्दो उत्तरमा रेजा (✓) लगाउनुहोस :

(ङ) 'लौ आयो ताजा खबर' लघुनाटकमा कति दृश्य छन् ?

(अ) एक (आ) दुई

(इ) तीन (ई) चार

(च) 'लौ आयो ताजा खबर' लघुनाटकको मुख्य सहायक पात्र कुन हो ?

(अ) माज्ने (आ) व्यक्ति

(इ) पत्रिका बेच्ने केटा (ई) दोजे

३. दिइएको संवाद कसले भनेको हो, वक्ता पहिल्याउनुहोस् :

(क) हैन, के हो तमासा यो ? मैले त केही बुझिनँ ।

(ख) सुन्नुस् त । अधि बिहान खउटा युवकको लास भेटिएको ठाड़ यही हो ?

(ग) नहीं ..... । वह अपना छोरा रामदयाल नै हो ।

(घ) त्यसको हातमा इन्जेक्सन जस्तो वस्तु थियो, देख्यो ?

(ङ) मरु मरु । होइन, व न्हुच्छे नै हो ।

(च) मैले यही बुढो हातले मेरो सहारा भविष्यको लट्ठी कुमारलाई दागबत्ती दिएर आउँदै छु ।

(छ) काका नरुनुस् यसरी । अब कुमार फर्कें आउँदैन ।

(ज) तपाईंहरु सबैलाई मेरो बिन्ती छ । अहिल्यै खोज्नुहोस् आफ्ना छोराहरु र उपचार गर्नुहोस् । आवश्यक परे सुधारणृहमा लगेर राख्नुहोस् तर ढिला नगर्नुहोस् नत्र सब थोक बर्बाद हुन्छ ।

(झ) लाक्पा । खेराङ्ग खा वा दु ? तिमी कता छौ छोरा ?

(ञ) तपाईंले उसको अनुहार देख्नुभएको थियो ?

४. 'पर्खनुस् ! जानुभन्दा....मिलेर गरौं नाट्यांश पढी सोधिएका प्रश्नको उत्तर दिनुहोस् :

(क) 'देश नबने हामी कोही बन्दैनौं' भन्ने वाक्यको तात्पर्य खुलाउनुहोस् ।

(ख) खुसी भएर बाँच्न के गर्नुपर्छ ?

- (ज) सामूहिक अभियान किन चलाइएको हो ?
- (घ) कस्तो अभिभावकलाई कर्तव्यनिष्ठ अभिभावक भनिन्छ ?
५. दिइएको नाट्यांश पढी सोधिएका प्रश्नहरूको छोटो उत्तर लेख्नुहोस् :

उः फेरि अर्को आफन्तको आगमन भयो । वाह !! दुनियाँमा केवल दुइटै मान्छे राम्रा हुँदा रहेछन्, खउटा मरेको मान्छे, अनि अर्को जन्मिँदै नजन्मेको मान्छे । अधिसम्म मैले त्यो मर्ने केटालाई अभागी हुन सक्छ भन्ने सोचेको थिएँ । तर त्यो अहिले गलत साबित भयो । अहिले जसका तीन तीन जना त बाउ नै निरिक्षकके । खउटी सिङ्गौ आमा त प्रकट भइसकिन् । के थाहा, दिनभरिमा अझै कति बाउआमाहरू आउने हुन् ?

प्रश्नहरू

- (अ) लघुनाटकमा आफन्तको आगमन भइरहनुको कारण के हो ?
- (आ) मरेको वा नजन्मेको मान्छे राम्रो हुन्छ भन्ने भनाइसँग तपाईंको सहमति वा असहमतिका बुँदाहरू लेख्नुहोस् ।
६. दिइएको नाट्यांश पढी सोधिएका प्रश्नहरूको छोटो उत्तर लेख्नुहोस् :

ठिक भन्नुभो बाबा । सन्तानको सुख र शिक्षाका लागि भन्दै म रातदिन खटिएँ तर मैले मेरो छोरालाई समय दिइन । उससँग बसेर उसको पढाइका बारेमा कुरा गरिन । उसका साथी को को छन् भनेर कहिल्यै सोधिखोज गरिन । ऊ कहाँ गयो, के जन्यो, के खायो भनेर ख्याल गरिन । म त खालि मेरो व्यवसाय, बैठक आदि भन्दै दौडधुप गरिरहेँ । उसले मागे जति पैसा दिइरहेँ तर ऊ त धेरै पहिलेदेखि दुर्व्यसनको सिकार भइसकेको रहेछ र आज मैले यो दिन भोजनुपन्यो ।

प्रश्नहरू

- (अ) यस नाट्यांशमा वक्ताले आफ्ना के कस्ता कमजोरी रहेको स्विकारेका छन् ?
- (आ) यस नाट्यांशमा व्यक्त समस्या कसरी समाधान गर्न सकिएला ?
७. व्याख्या गर्नुहोस् :
- (क) दुर्व्यसनको जडलाई उखेल्ने काम खउटा व्यक्तिले मात्र सक्दैन ।
- (ख) जब तिमी हाम्रो देशमा चेतनाको बिहानी लिएर उदाउँछौ, हाम्रा युवा शक्ति

दुव्यसनबाट मुक्त भएको खबर लिएर आउँछै अनि मात्र तिमो पत्रिकाको खबर ताजा र स्वच्छ हुन्छ ।

८. समीक्षात्मक उत्तर लेख्नहोस् :

- (क) ‘लौ आयो ताजा खबर’ लघुनाटकको मुख्य पात्रको चरित्र चित्रण गर्नुहोस् ।
(ख) ‘लौ आयो ताजा खबर’ लघुनाटकमा व्यक्त मुख्य सन्देशमाथि प्रकाश पार्नुहोस् ।

९. ‘लौ आयो ताजा खबर’ लघुनाटकमा रहेका विभिन्न पात्रहरूको अभिनय जरेर कक्षामा प्रदर्शन गर्नुहोस् ।

१०. निम्नानुसारको ढाँचामा ‘लौ आयो ताजा खबर’ लघुनाटकको समीक्षा गर्नुहोस् :

- (क) ‘लौ आयो ताजा खबर’ लघुनाटकको संवाद योजना कस्तो छ ?
(ख) ‘लौ आयो ताजा खबर’ लघुनाटकको भाषा शैली कस्तो छ ?
(ग) ‘लौ आयो ताजा खबर’ लघुनाटकको शीर्षक कसरी सार्थक रहेको छ ?

११. दिइसको अनुच्छेद पढी सोधिएका प्रश्नहरूको उत्तर दिनुहोस् :

जीवविज्ञानका विषयमा सर्वप्रथम आफ्ना विचारहरू प्रकट गर्ने एक महान् युनानी दार्शनिक अरस्तु हुन् । उनकै पालादेखि नै जीवविज्ञानको क्रमबद्ध रूपमा विकास भएको हो । उनले नै जीवजन्तुका विभिन्न पक्षका विषयमा आफ्ना विचार प्रकट गरेका छन् । जीवविज्ञानको एउटा शाखा प्राणीविज्ञान वा प्राणीशास्त्र हो । अड्गेजीमा यसलाई जुलोजी भनिन्छ । यसले जीवलाई सङ्केत गर्दछ । जीव पनि प्राणी र वनस्पति आदि विभिन्न प्रकारका हुन्छन् । विज्ञानको एक शाखा जसले प्राणीहरूको सूक्ष्म अध्ययन गर्दछ, त्यो नै प्राणीविज्ञान हो । यसअन्तर्गत विभिन्न प्राणीहरूका बारेमा अध्ययन अनुसन्धान गरिन्छ । प्राणीशास्त्रको अध्ययन विभिन्न क्षेत्रसँग गाँसिएको हुन्छ । यसको अध्ययन शाखा पनि बृहत् छन् । यसले चिकित्सा विज्ञान, नर्सिङ विज्ञान, आयुर्वेद विज्ञान, प्रयोगशाला विज्ञान आदि विभिन्न विषयको गहन अध्ययन गर्दछ । यो त हाम्रो दैनिक जीवनसँग पनि जोडिएर आएको छ । प्राणीशास्त्रको अध्ययनले हामीलाई प्रकृतिसँग नजिक बनाउँछ । यसले गर्दा मानिस र प्रकृतिबिचको दुरी कम गर्दछ । हरेक प्राणी यस धर्तीका अभिन्न अड्ग हुन् । हामीले तिनीहरूको सुरक्षा गर्नुपर्छ भन्ने ज्ञान लिन सकिन्छ । यदि प्राणीको दोहन भएमा जैविक विविधतामा छास आई पृथ्वी नै सङ्कटमा पर्न सक्छ । किनकि प्रत्येक प्राणी हाम्रो पारस्परिक चक्रका लागि आवश्यक छन् । तसर्थ प्राणीशास्त्र जीवन जगत्को महत्वपूर्ण अड्ग हो ।

प्रश्नहरू

- (क) प्राणीशास्त्रले कुन विषयको अध्ययन गर्छ ?
- (ख) जीवजन्तुको दोहनले प्रकृतिमा कस्तो असर पर्न सक्छ ?
- (ग) प्राणीशास्त्रको अध्ययनले हामीलाई कसरी प्रकृतिसँग नजिक बनाउँछ ?
- (घ) ‘दोहन’ र ‘पारस्पारिक’ शब्दको अर्थ लेख्नुहोस् ।

सुनाइ र बोलाइ

१. सुनाइ पाठ ८ सुनी खाली ठाउँ भर्नुहोस् :
  - (क) यस्ता विकृति र विसङ्गति हटाउन युवावर्जको ..... हुन्छ ।
  - (ख) साड्हगठनिक रूपमा रहेको आपराधिक ..... बढ्न पाउँदैन ।
  - (ग) लागुपदार्थको ..... जस्तो युवाघातक विकृतिलाई उनीहरूले मात्र निमिट्यान्ज पार्न सक्छन् ।
  - (घ) समाजमा श्रमप्रति ..... जगाई सबै युवालाई आफ्नो क्षमता र दक्षताअनुसारको काम र प्रेरणा प्रदान गर्दछन् ।
  - (ङ) समाजमा रहेको भ्रष्टाचारको ..... जर्न सक्छन् ।
२. युवाहरूले समाज सुधारका लागि के कस्ता कामहरू जर्न सक्छन्, बताउनुहोस् ।
३. हाम्रो समाजमा रहेका अन्यविश्वासहरू हटाउन के गर्नुपर्ला, कक्षामा छलफल गरी भन्नुहोस् ।

भाषातत्त्व

प्रत्यय

१. दिझरको अनुच्छेदबाट प्रत्यय लागेका शब्द पहिचान गरी सूची बनाउनुहोस् :

अब त्यो केटाको लासमाथि पनि राजनीति चल्छ होला । खउटा पार्टीले भन्ना, त्यो फलानो पार्टीको निन्दनीय कार्य हो । अर्को पार्टीले थप्ला, होइन यो त ढिस्काना पार्टीको धिनलाङदो षड्यन्त्र हो । यसै विषयलाई लिख्न नारा, जुलुस बन्द, हट्टाल हुन्छ । सत्तामा पुग्ने र सरकार परिवर्तन गर्ने खेल हुन थाल्छ । मर्ने मरिसके अब यही विषयमा हजारौं मारिन्छन्, सर्वसाधारण जनताले सास्ती भोजनुपर्छ । दैनिक ज्यालादारी गरी भोकभोकै बस्नुपर्ने हुन्छ । यस घटनाले गर्दा पार्टीहरू चलायमान हुन्छन् ।

२. दिझर्खो अनुच्छेदबाट प्रत्यय व्युत्पन्न शब्द पहिचान गरी निर्माण प्रक्रिया देखाउनुहोस् :

पर्खनुस् ! जानुभन्दा पहिला अरूको आँसुको मूल्य पनि बुझेर जानुस् । तपाईं आफ्नो आपत् मा विचलित हुनुहुन्छ । तर अरूको आपत्मा हाँस्नुहुन्छ । खुटा चेतनशील मान्छे भर पनि तपाईंभित्र खै अपनत्वको भावना ? अरूलाई खाने बाघले तपाईंलाई पनि खान सक्छ । अरूलाई पर्ने समस्या तपाईंलाई पनि पर्छ । देश नबने हामी कोही बन्दैनौं । यो देश कुनै एक व्यक्तिको मात्र होइन । समाजको देश हो । तपाईं हामी सबैको देश हो । त्यसैले एकअर्काको सुखदुःख साटफेर गरी मिलेर बाँचौं । मिलेरै समस्यासँग लडौं । होइन भने भोलि यही पेटीमा तपाईंको न्हुच्छे, तपाईंको रामदयाल, तपाईंको नरेन्द्र अनि तपाईंको लाक्पा भेटिने छन् । समय अझै बितिसकेको छैन । यो दुर्व्यसनको जडलाई उखेले काम खुटा व्यक्तिले मात्र सक्दैन । यो अभियान असल छोराछोरीको अनि कर्तव्यनिष्ठ अभिभावकहरूको सामूहिक अभियान हो । यो अभियान एक सचेत नागरिकको हो । यो अभियान तपाईं र हाम्रो हो । त्यसैले यो काम सबै मिलेर गरौं, मिलेर गरौं ।

३. दिझर्खा शब्दहरूको प्रकृति प्रत्यय छुट्याउनुहोस् :

बोलककड, लिखत, भिडन्त, चरन, ढकनी, बसाई, बसाइ, घटाउ, बढालु, चुनाव, बनावट, बसाहा, उडन्ते, सिकारु, उडेको, पढेया, सुतुवा, झरिलो, छापा, बढ्दो, पढ्ने, लेख्न, हार्नु, सिकेर, जितुञ्जेल, ढलोट, हाँसो, सँधियार, मलिलो, धनी, धनकुटे, पश्चिमी, पुख्यौली, तातोपन, झापाली, गाउँले, गँजडी, गफाडी, राम्री, बाजुरेली, मुख्याई, लम्बाई, लेकाली, मायालु, सिरान, निम्तारु, पतिङ्गर, सहरिया, चिनियाँ, कुरौटे

४. दिझर्खा प्रत्यय लगाई एक एकओटा नयाँ शब्द निर्माण गर्नुहोस् :

अककड, अत, अन्त, अन, अनी, आई, आइ, आउ, आलु, आव, आवट, आहा, अन्ते, आरु, एको, एनी, उवा, इलो, आ, दो, नु, खर, उञ्जेल, ओट, ओ, इयार, इलो, ई, खली, औली, पना, ली, ले, आडी, अरी, आई/याई, आइ, आली, आलु, आन, इङ्गर, इया, औटे

सिर्जना/परियोजना

- ‘यातायात दुर्घटना’ विषयमा खुटा संवाद रचना गर्नुहोस् ।
- प्राकृतिक प्रकोपका कारण, असर र समाधानका बारेमा स्थानीय तहका पदाधिकारीहरूसँग लिइने अन्तर्वार्ता तयार पार्नुहोस् ।

३. दिइरेको प्रतिवेदनको नमुना पढ्नुहोस् र दिइरेका शीर्षकमा प्रतिवेदन तयार पार्नुहोस् :

हाजिरीजवाफ प्रतियोगिता

श्री जनता माध्यमिक विद्यालय, सुन्दर बजार, लमजुङले आफ्नो स्थापनाको स्वर्ण महोत्सवको अवसर पारेर त्यस नगरपालिकाका सातओटा माध्यमिक विद्यालयका विद्यार्थीहरूबिच हाजिरीजवाफ प्रतियोगिताको आयोजना गरेको थियो । २०७७ साल साउन २६ गते बुधबार आयोजना गरिएको उक्त कार्यक्रमको व्यवस्थापन तथा संयोजन लमजुङमैत्री समाज, काठमाडौंले गरेको थियो ।

विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष श्री राजु गुरुङका अध्यक्षता र नगर प्रमुखको प्रमुख आतिथ्य रहेको उक्त कार्यक्रमको सञ्चालन मैत्री समाजका सचिवले गर्नुभएको थियो । उक्त हाजिरीजवाफ प्रतियोगितामा सहभागी विद्यालय धेरै भएकाले छनोट चरण र फाइनल चरण गरी दुई चरणको व्यवस्था गरिएको थियो । फाइनल चरणलाई सामान्य ज्ञान चरण, पाठ्यक्रम चरण, श्रव्यदृश्य चरण र बजर चरण गरी खेलाइरेको सो प्रतियोगितामा विभिन्न विद्यालयका शिक्षक तथा विद्यार्थीका साथै त्यस क्षेत्रका समाजसेवी तथा शिक्षाप्रेमीहरूको उल्लेख्य सहभागिता थियो । अत्यन्त कडा प्रतिस्पर्धाका बिच जारी रहेको सो कार्यक्रममा श्री सरस्वती माविले प्रथम, श्री सहिद माविले द्वितीय र श्री भवित नमुना माविले तृतीय स्थान हासिल गरेका थिए ।

रघार बजेको निर्धारित समयमै सुरु भएको सो कार्यक्रम साढे दुई घण्टा अनवरत चलेको थियो र अन्त्यमा कार्यक्रममा प्रथम, द्वितीय, तृतीय तथा सान्त्वना पुरस्कार प्राप्त गर्ने विद्यालयका विद्यार्थीहरूलाई प्रमुख अतिथिले प्रमाणपत्र, ट्रफी र नगदले पुरस्कृत गर्नुहुँदै छोटो मन्तव्य पनि राख्नुभएको थियो । अन्त्यमा कार्यक्रममा सहयोग पुन्याउने महानुभावहरूलाई सभाध्यक्षले धन्यवाद दिनुभई कार्यक्रम विसर्जन गर्नुभयो । कार्यक्रमपछाडि जलपानको आयोजनासमेत गरिएको थियो ।

यस कार्यक्रमले विद्यार्थीको समग्र बौद्धिक क्षमताको अभिवृद्धि गर्नुका साथै सहभागिता र सहकार्यका भावना पनि विकास गर्ने देखियो । यस कार्यक्रमले प्रतिस्पर्धात्मक क्षमताको पनि प्रदर्शन गरेको छ भने सामाजिकीकरणको प्रक्रियालाई पनि सहयोग पुन्याएको छ । भविष्यमा यस्ता खालका कार्यक्रम स्थानीय स्तरमा मात्र नभएर जिल्ला र प्रदेश स्तरमा समेत गर्नु आवश्यक देखिन्छ ।

प्रतिवेदक

हर्कराज दुरा

सचिव, लमजुङ मैत्री समाज, काठमाडौं

- (क) तपाईंको विद्यालयमा सम्पन्न भएको कुनै कार्यक्रम
- (ख) तपाईं प्रत्यक्षदर्शी भएको कुनै दुर्घटना
- (ग) तपाईंले गर्नुभएको कुनै भ्रमण

सुनाइ पाठ ८

सामान्यतः सोर वर्षदेखि चालिस वर्ष उमेर समूहका मानिसलाई युवा भनिन्छ । समाजमा देखिएका विकृति विसङ्गति हटाउन यस समूहका मानिसको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहन्छ ।

जहाँका युवाहरू शिक्षित र सुसंस्कृत हुन्छन्, त्यहाँ अन्धविश्वास र कुरीतिले स्थान पाउँदैन । शिक्षित युवाले अन्ध रुढिवादी परम्परालाई फाल्न सक्छन् । समाजमा शिक्षाको ज्योति छर्न सक्छन् । चेतनाको उज्यालो बाँडन सक्छन् । जब समाजमा युवा वर्ग शिक्षित र सुसंस्कृत हुन्छन्, त्यहाँ गरिबी स्वतः हटेर जान्छ । साङ्गठनिक रूपमा रहेको आपराधिक गतिविधि बढ्न पाउँदैन । लागुपदार्थको दुर्व्यसन जस्तो युवाधातक विकृतिलाई उनीहरूले मात्र निमिट्यान्न पार्न सक्छन् । समाजमा श्रमप्रति श्रद्धाभाव जगाई सबै युवालाई आफ्नो क्षमता र दक्षताअनुसारको काम गर्न प्रेरणा प्रदान गर्दछन् । समाजमा रहेको भ्रष्टाचारको भन्डाफोर गर्न सक्छन् । यसका कारण र स्रोतहरू पत्ता लगाई समाजबाट भ्रष्टाचारको जरो उखेलेर सदाका लागि मिल्काउन सक्छन् । दोषीलाई दण्डसजाय र असल मानिसलाई पुरस्कृत गर्न सक्छन् ।

यसका लागि युवा वर्ग सङ्गठित रूपमा लाजनुपर्दछ । एकले थुकी सुकी सयले थुकी नदी भने जस्तै सबै युवा एकसाथ मिलेर समाजमा देखापरेको यावत् विकृति निर्मल पार्न लाज्ने हो भने यो सम्भव छ । अब समाजलाई बर्बाद हुन नदिई सम्पूर्ण युवाहरू यस कार्यमा एकसाथ जुट्न जरुरी छ ।

सफलताको कथा

पत्रकारिता पेसा मेरो रुचि र जौरवको विषय थियो । हरेक घटनाबाट तानिनु र डोरिनुको रमाइलाले म समयसँग अभ्यस्त हुन थालेको थिरँ । महान् पत्रकारहरूको जीवनी पढेर त भन् उत्साहित हुन्थै । यस पेसाप्रतिको जौरवले म भन् बढी समर्पित हुन थालेको थिरँ । काममा दुब्ज पार भोक, तिर्खा र थकाई बिर्सनु मेरो दिनचर्या नै भएको थियो । कहिले पहिराको कथा

बनाउन सिन्धुपाल्चोक पुज्थै त कहिले बालबालिका गृहको निर्माणको व्यथा लेख्न विराटनगर दौड्न्थै । समय मसँगै दौडिरहे पनि त्यसको लयलाई समात्न म सधै लालायित थिरँ ।

काठमाडौंको खउटा छेउ लाञ्छ मलाई गोठाटार । विमानस्थल नभए सायद यो दुर्गम नगर हुने थियो । नगर पनि के भन्ने हिजोसम्म यो खउटा गाउँ थियो । अहिले विस्तार भएका बस्तीहरूले यसको प्राचीनपन फेरिन थालेको छ । यही गोठाटारको पल्लो छेउमा मेरो डेरा थियो । काठमाडौंको कोटेश्वर काटेर जडीबुटीबाट उत्तर लागेपछि मलाई कोलाहलबाट मुक्ता भए भै हुन्थ्यो । यहीं कारण म डेरा नै भए पनि यो स्थान छोड्न सविदनथै । तराईबाट काठमाडौं आउँदा र रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पसमा पत्रकारिताको छात्र हुँदा मलाई पुतलीसडक प्यारो लाजथ्यो । समयले मलाई एकान्तप्रिय बनायो र त्यसकै छालमा डोरिएर म गोठाटार पुगें । पहिलो पटक गोठाटार पुगदा मलाई ताङ्गे सानो वन, केही पर रहेको पशुपतिको जड्गल र गोठाटारको प्रतीक बनेर उभिएका पिपलका रुख थिर । हिजोआज मलाई यहाँका सबै कुरा प्यारा लाजन थालेका छन् । पत्रकार भएर पनि म लेखक हुँ र लेखक हुन नै पत्रकार भएको पनि हुँ । मलाई यही लेखकीयपन मेरो गोठाटार मोहको कारक पनि हो जस्तो लाजन थालेको छ । यही गोठाटारको पिपलको रुखमुनि टहलिँदै गर्दा अचानक अफिसबाट फोन आयो । बिहानको आठ बजेको थियो । खक्लो ज्यान जहाँ खाए पनि हुने । त्यसैले खाना नखाई अफिसले दिएको पुरानो मोटरसाइकल घ्यारू घ्यारू पादै

अफिसतिर लागेँ । “तपाईं स्वास्थ्यको कथा लेख्न धुलिखेल जानुपर्ने भयो अमितजी” हाकिमले भन्नुभयो । “अफिसमा राम्रो फिचर स्टोरी बनाउने तपाईं नै त हुनुहुन्छ” उहाँले थजुभयो ।

मलाई स्वास्थ्यको समाचारमा त त्यति रुचि थिएन । स्टोरी भनेपछि चाहिँ स्वाभाविक रूपमा म तानिएँ । मैले खाना खाएको छैन नि भन्न पनि मेरो विनम्रताले दिएन । केही समयपछि आफैलाई जाली पनि गरेँ । लाग्यो चाहिनेभन्दा बढी विनम्रताले अरूलाई नभएर आफैलाई दुःख दिन्छ तैपनि मैले बिस्तारै भोक बिसेँ र कथा मात्रै सम्झेर धुलिखेलतिर लागेँ ।

“कस्तो कथा होला ?” मेरो मनमा स्मृति दौडन थाल्यो । यो स्मृति भन्ने वस्तु पनि रमाइलो छ । स्मृतिले नै शब्दलाई जोड्छ र भत्काउँछ । स्मृतिले मानिसलाई मानिस बनाउँछ र पुनर्जीवित गर्छ । मेरो स्मृतिमा मेरा आप्नै पिता जोडिनुभयो, जसलाई म सानो छँदा नै क्यान्सरका कारण गुमाएको थिएँ । यो बेला स्मृति मेरा लागि सानो भ्याल थियो जसले बाहिर र भित्रलाई जोड्छ । बाहिरको विश्व परपरसम्म फैलिएको छ । त्यहाँ गर्मी छ, जाडो छ, हावा छ, पानी छ र जडगल छ । यस बेला मेरो भित्री विश्वमा चाहिँ अथाह मौनता जमेको थियो । म आजको पात्रको कथा सोच्दै थिएँ । मेरो आँखाको सीमित परिधिमा न म कथाको पात्र सम्झन सक्यो न उसको सुखद वा दुखद कथा, मेरो स्मृतिमा त मौनता मात्रै थियो ।

“तपाईं पत्रकार ?” एक जना अधबैसे महिलाले छेउमै आएर सोधनुभयो । “हजुर” म धेरै नबोली छेउमा गरएर बसेँ । कार्यक्रम योग र स्वास्थ्यका बारेमा थियो । थोरै अतिथि र धेरै दर्शक भएको कार्यक्रमका प्रमुख अतिथि एक जना युवा थिए । केही श्याम वर्णका ती युवक सुन्दर थिए । बिस्तारै उद्घोषकले केही अतिथि पनि बोलाए । यसो हेरेँ, कार्यक्रम त स्वास्थ्यका बारेमा हो । ठिकै छ, मनमनै सोचेँ तर यसका लागि म आइरहनुपर्ने थियो र ? अब मसँग भन्नु केही थिएन किनकि आइसकेको थिएँ । मनलाई सम्झाउन धुलिखेललाई मनभरि हेरेँ । आकाशमा बादल थियो र त्यसले बेला बेलामा आकार र रङ फेरिरहेको थियो । नजिकै वन थियो र त्यसले मायावी सङ्गीतको चम्किलो स्वरलाई वनस्थलका पत्र पत्रमा गुजाइरहेको थियो । उसको स्वप्निल, निस्पन्द र हावादार पड्खाले मलाई हमिकरहेको थियो । त्यो प्रकृति निर्मित स्वजले मलाई स्पर्श गरेकै क्षणमा यता कार्यक्रमको शङ्काले म झसझ्ग भएँ र त्यस अकथारूपी कथाको व्यग्र प्रतीक्षामा रहेँ ।

म पत्रकार भए पनि कार्यक्रमको औपचारिकताले त्यति तान्दैन । मलाई यस्ता कुरा समयको बर्बादी लाग्छन् । त्यही भएर साथीहरू मलाई “कहाँको भवानी भिक्षु हुनुपर्ने मान्छे, यहाँ अमित ठाकुर बनेर आएछ पनि भन्छन् । हुन पनि कार्यक्रमको यस अनुत्पादक शैलीमा मेरो कति रुचि छैन । अतिथिको लामो ताँती देखेपछि मलाई त कहिलेकाहीं कार्यक्रमकै बिचमा झोलाको पुस्तक

निकालेर पढूँ पढूँ लाजछ । त्यही भरर मलाई कति साथीहरूले “दर्शनशास्त्रको प्राध्यापक हुनुपर्ने पत्रकार हुन आस्छ” पनि भन्छन् । यी सबै कुरामा त म वास्ता गर्दिन तर समयप्रति चाहिँ सचेत हुनुपर्छ भन्ने लाजछ ।

योग, ध्यान र स्वास्थ्यका बारेको रुचि मेरो सानैदेखिको रुचि हो । एक पटक तौलिहवाको घरमा छँदा एक जना बौद्ध भिक्षुले ध्यान र मनको सम्बन्धका बारेमा दिएको प्रवचन मेरो मनमा ताजै छ । यसैबाट लोभिएर मैले लुम्बिनीका स्तूप र चैत्य पनि चाहारेको छु । अहिले सामाजिक सञ्जालभरि यसका बारेका शिक्षा पनि पाइन्छन् । म त्यसमा लोभिएर कति बिहान बिताउँछु पनि । साँच्चै मलाई गोठाटारले ताङ्गे कुरा पनि त यही हो । पिपलको रुखमुनि बसेर गरिने प्राणायाम र नजिकैको देवालयको खुला मैदानमा गरिने योगासन मेरो दिनचर्या नै भरको छ । कहिले पशुपतिष्ठेतको मैदानमा पुँजे आकर्षण पनि यही हो । यही कारण म धुलिखेलको आजको यस कार्यक्रमका बारेमा पनि तानिदै गर्यँ । डाक्टर युरेन्ड्र भाले “हजारौ माझलको यात्रा खउटा सानो पाइलाबाट सुरु हुन्छ” भन्ने उखानबाट आफ्ना कुरा सुरु गरेको मलाई रमाझलो लाज्यो । “योग र ध्यानको यात्रा पनि यस्तै हो” उनले भने । “त्यसको उदाहरण यस मञ्चमा रहनुभएका सुन्दर छन्त्याल हुनुहुन्छ । उहाँको जीवन योग साधनाले नै फेरिदियो । आज उहाँ योग साधना र स्वास्थ्यका बारेमा राम्रो प्रवचन दिन सक्ने हुनुभएको छ । युवाहरूले समयमै स्वास्थ्यका बारेमा ध्यान दिनुपर्ने कुरालाई उहाँ राम्री बुझन र बुझाउन सक्ने हुनुभएको छ । “योग चिन्तन हो, ज्ञान हो, मनको खकाग्रता हो र यो समाधितर्फको यात्रा पनि हो ।” उनले थपे । त्यसपछि वक्ताहरूको लामो ताँती सुरु भयो ।

कार्यक्रमका अनितम वक्ता सुन्दर छन्त्याल नै थिए । उनले थोरै बोले तर मिठो बोले । “मनको शान्ति खोज्न टाढा जानुपर्दैन, यो तपाईंभित्रै छ । योगबाट यो प्राप्त हुन्छ । म त्यही कथाको नायक हुँ जसले निराशालाई जितेँ र मृत्युलाई समेत जितेँ । म अहिले तपाईंहरूलाई सबै कथा सुनाउन सकिदैन । यति भन्छु योगले मलाई जीवन दियो । यसको श्रेय आयुर्वेद र योगका आचार्य गुरु युरेन्ड्र भालाई छ ।”

कहाँ कथा बनाउन गएको पत्रकार म भाषणको भारीमा पो परेँ । मन केही खिन्न भयो तर हारिन । सुन्दर छन्त्यालको कथा नै मैले खोज्ने कथा थियो । यसमा म विश्वस्त भएपछि उनको फोन लिएर केही खिन्नताका साथ गोठाटार फर्कै । रातको समय थियो । गोठाटारको आकाश सफा थियो । म कोठामा पुँगे र फेरि त्यही पिपलको फेदमा पुगेर घोरिन थालै । मैले वरिपरिका पहाड हेरेँ । काठमाडौलाई आँखा लगाइरहने चन्द्रागिरि साँझको प्रकाशमा टलकैदै थियो । अन्धकार बढ्दै जाँदा वरिपरिका पहाडहरू गणितका रेखाचित्र भै स्तब्ध र निश्चल थिए । उनीहरूका मन मेरो जस्तै मलिन र म्लान थिए । आकाश तल तल भर्दै थियो र धरतीलाई छुँला छुँला भै

भुकेको थियो । धरती अद्भुत चित्रलाई छातीमा समेटेर वात्सल्यमयी बन्दै सारा प्राणीलाई आफ्ना वक्षस्थलमा लपेटेर सुतेको थियो । म भने भोलिको कथाको चित्र र पात्रको रेखा कोरिरहेको थिएँ ।

बिहान आठ बजे सुन्दरलाई फोन गरेँ । एक जना अधबैंसे महिलाले फोन उठाउनुभयो । उहाँ हिजोकै महिला हुनुहुन्छ र सुन्दरकी आमा हुनुहुन्छ भन्ने कुरामा म विश्वस्त बनेँ । सुन्दरकी आमाले सहज निम्तो दिरपछि म खुसीसाथ आरुबारी लागेँ । रमेश विकल मलाई मन पर्ने साहित्यकार हुन् र म आरुबारीको तिनकै घरलाई देब्रे बनाएर अघि बढेँ । केही माथि पुगेपछि फेरि फोन गरेँ । घरमा पुगेर घण्टी बजाएँ । “ए बाबु आउनु न “उहाँले भन्नुभयो र म उहाँकै साथ भित्र पसेँ । म भित्र पस्दा सुन्दर ध्यानमा मर्जन थिए । आमाले म आएको खबर गर्नासाथ ध्यान छाडेर आए र म नजिकै कुर्सीमा बसे । म केही हतारमै थिएँ । “बाबु चिया खाऊँ है ।” मैले विनम्रता पूर्वक “हुन्छ” को सङ्केत गरेँ । “लौ कथा सुरु गरौँ ।” मैले सुन्दरलाई आग्रह गरेँ ।

“म म्याहदीको गाउँमा जन्मेको हुँ ।” उनले कथा सुरु गर्दै भने । “मध्यमवर्गीय परिवारको एकलो छोरो दुःख खासै थिएन ।” “दिदीबहिनी नि ?” जिज्ञासु हुँदै मैले सोधैँ । उनी भन्दै गए “अँहैँ, म एकलो छोरो हुँ । बुबा सरकारी अधिकृत, आमा माध्यमिक तहमा पढाउने, जीवन सुखी थियो । मैले काठमाडौंको नाम चलेको विद्यालयबाट रसायनसी सकेँ । त्यसपछि उच्चमाध्यमिक तह विज्ञान लिएर उत्तीर्ण गरेँ ।”

त्यही बेला आमा चिया लिएर आइपुजनुभयो । उहाँ पनि छेउमा बस्नुभयो र चिया खाँदै कथा अगाडि बढायौँ ।

“अनि स्नातक नि त ?” मैले सोधैँ । “स्नातक थापाथली क्याम्पसबाट सिभिल इन्जिनियरिङ लिएर पूरा गरेँ ।” उनी भन्दै गए, “स्नातकोत्तरको लागि फाराम पनि भरेँ र नाम पनि निरिक्यो ।”

“ओहो बाबु ! सुन्दरको नाम निस्केको दिन उनका बुबाले गाउँभरिका मानिसलाई खुसी बाँड्नुभएको नि ! कति खुसी हुनुभएको थियो उहाँ” आमाले थज्नुभयो । मैले त्यही बेला भयालबाट परको पहाडी चुचुरो हेरेँ । घामको प्रकाशले उज्यालिएको आरुबारी हेरेँ र सुन्दरलाई कथाको शृङ्खला बढाउन भनेँ ।

सुन्दरको जीवनमा अचानक पहिरो गयो । यता काठमाडौंमा पढाइ सुरु भएको तेस्रो दिन सुन्दरका बुबाको हृदयाघातका कारण मृत्यु भयो । सुन्दर म्याहदी गए । बुबाको काम सकेपछि उनलाई काठमाडौं फर्क्न मन नै भर्यन । “मैले कति सम्भारँ बाबु तर मानेको होइन ।” आमाले भन्नुभयो । गाउँमा आमा विद्यालय जाने सुन्दर भने घरमा एकलै बस्ने भयो ।

“म साहै उदास भर्य दाङ्” सुन्दरले भने । उनको दाङ् शब्दले म पनि पर्जले । यस बेला मलाई सुन्दर आफ्नै भाङ् र आमा आप्नै आमा भै लाग्यो । मैले पनि आफ्नो कथा सम्भै र रुन मन गरेँ । त्यसै त साथीहरू “तँ साहित्यकार होस्, परिलन्छस्” भन्छन् । त्यसैले मन दहो बनाएर सुनेँ ।

“दाङ्, म यस्तै उदासीमा थिएँ । अचानक आमा बिरामी पर्नुभयो । काठमाडौं लिएर आएँ र डाक्टरलाई देखाएँ । क्यान्सर भएको रहेछ । धेरै आतिनुपर्दैन तर नेपालमा होइन दिल्ली लैजानुपर्छ भनेर डाक्टरले भने । म त छानाबाट खसे भै भएँ । आफ्नो सर्वस्व गुमेपछि पीडाको आहालमा ढुबे जस्तै भयो । धन्ज सुरुमै रहेछ, उपचार भयो ।” उनले भने ।

“बाबु, ऋणको आहालमा ढुबियो नि । त्यसले पनि सुन्दरलाई डिप्रेसन जस्तै भएको हो ।” आमाले भन्नुभयो । “डिप्रेसन त रोग नै हो आमा । अहिले त उपचार पनि छ नि ।” मैले सम्भाउने पाराले भनेँ । “त्यही त बाबु, मेरो छोरो त्यही भएर सजलो भयो नि ।” आमाले भन्नुभयो । “दिल्लीबाट फर्केपछि त सुन्दरमा झन् बढी उदासीनता बढ्यो ।” आमाले भन्नुभयो । “यो कहिलेको कुरा आमा ?” मैले सोधेँ । “भयो बाबु अस्ति चैतमा ठ्याककै पाँच वर्ष भयो ।” आमाले भन्नुभयो ।

यो असारको महिना थियो । “पाँच वर्ष दुई महिना भएष्ट ।” मैले मनमनै हिसाब गरेँ । “त्यसपछि मैले यहाँ डेरा लिएँ र नेपाल मेडिकल कलेजका मनोचिकित्सकलाई देखाएँ । सामान्य उपचार हुँदै थियो । एक दिन डाक्टर युरेन्ड्र भाको चिकित्साकेन्द्र नयाँ वानेश्वर जाने कुरा भयो । आमाछोरा भएर गयौं ।” आमाले भन्नुभयो ।

“उहाँले योग र ध्यानका सबै विधि सिकाउनुभयो र जर्न पनि लगाउनु भयो । आयुर्वेदिक औषधी पनि दिनुभयो ।” अमितले भने । “मनोचिकित्सकलाई पनि सोधियो, उहाँले पनि त्यो पनि खउटा राम्रो पढ्दति हो । आराम पनि हुन्छ भन्ने सल्लाह दिनुभयो । नभन्दै बिस्तारै मन शान्त हुन थाल्यो । मैले योगको विषय पनि बोध गर्दै गर्यँ । यसमा यम, नियम, आसन, प्राणायाम, प्रत्याहार, धारणा र ध्यान हुँदै समाधिसम्मको यात्रा गरिन्छ भन्ने पनि बुझैँ । यस बोधले त मेरा मनका विकार हट्दै गए र जीवनमा बाँच्ने इच्छाशक्ति जागृत भयो ।” सुन्दरले भने । “अनि त म झन् योग र ध्यान सिक्न थालेँ र प्रशिक्षक बनेँ । डाक्टर भा मेरा डाक्टर मात्रै नभएर गुरु पनि हुनुभयो ।”

“कसरी यस्ता भयौ त भाङ् ?” मैले सोधेँ । “जस्तो परिस्थिति छ, त्यससँग सहमत भएर अधि बढे जीवन स्वाभाविक रूपमा चल्छ । सहमत हुन नसकदा मानसिक चिन्ता सुरु हुन्छ । आफ्नो मन आफै मिलिहाल्छ भनियो भने हुन्न । यसका लागि समग्रता र खकाग्रता चाहिने रहेछ । मनलाई शान्त र स्थिर पार्नुपर्ने रहेछ । मनको खकाग्रता नै शान्तिको आधार हो । गहिरो शान्ति ध्यानबाट प्राप्त हुन्छ र शारीरिक शान्ति योगाभ्यासबाट प्राप्त हुन्छ । त्यसैले सुखी र निरोगी जीवनका लागि योगाभ्यास आवश्यक छ ।” सुन्दरले सबै कुरा खै स्वरमा सिध्याए ।

“अनि ऋण कसरी तिर्ने त अब” मैले सोधैँ । “पहाडको जग्गा केही बेचियो केही तिरियो । धेरै त तिर्न सकिएको छैन । हेरौं, सकिएला नि केही पौरख गर्न ।” सुन्दरले भने ।

म खुटा युवाको नयाँ जीवनको कथा बोकेर फर्क्ने तरखरमा थिरँ । खाना नखाई जान पाइन्न भन्ने आग्रह टार्न नसकी खाना खाएर कार्यालय फर्के । दिनभरि कार्यालयमा बसेर शनिबारको लागि सुन्दरको कथा तयार पारें र बेलुका डेरामा फर्के । शीर्षक के राख्ने भन्ने पिरलोले चाहिँ मलाई रातभर छाडेन ।

भोलिपल्ट बिहान मेरो मोबाइलको घन्टी बज्यो । हेरै, सुन्दरको रहेछ । “दाङ म पास भएँ नि ।” उनले भने । “केमा पास भयौ नि भाङ ?” मैले सोधैँ । “प्राविधिक अधिकृतमा, अब त म ऋण तिर्न सक्नु दाङ र म योगको प्रशिक्षक पनि भएर समाज सेवा पनि गरिरहन्नु ।” उनको ख्वरमा दहो ढूढता थियो ।

मैले उनको कथामा यो सफलता पनि जोड्न पार्न । त्यसपछि म मेरा बिहानका साथी तिनै पिपल र चौरतर्फ लागें । मनमा भने कथाको शीर्षक के दिऊँ भन्ने कुरा खेलिरहेको थियो । मैले मनमनै सोचै - यो कथा विफलताबाट सफलताको यात्राको कथा हो । दिउँसो कार्यालय पुर्जे । हाकिमले सोधे, “तपाईंको कथाको शीर्षक के राख्ने अमितजी ?” अनायास मेरो मुखबाट निस्क्यो, सफलताको कथा ।

शब्दभण्डार

१. दिइएका योगसँग सम्बन्धित पारिभाषिक शब्दको अर्थ शब्दकोशका सहायताले लेख्नुहोस् :

यम, नियम, आसन, प्राणायाम, प्रत्याहार, धारणा, ध्यान, समाधि

२. दिइएका अर्थसँग मिल्ने शब्द पाठबाट खोजेर लेख्नुहोस् :

- (क) हलचल नगर्ने
- (ख) ओइलास्को
- (ग) बौद्धस्मारक
- (घ) प्राचीन चिकित्साशास्त्र
- (ङ) खक्खित
- (च) कथाहिनता
- (छ) खम.ख वा सो सरह

३. दिइखका शब्दहरूलाई अर्थ खुल्ने गरी वाक्य बनाउनुहोस् :

व्यग्र, चैत्य, योग, स्नातक, मनोचिकित्सक, समग्रता

बोध र अभिव्यक्ति

१. दिइखका प्रश्नहरूको उत्तर दिनुहोस् :

- (क) रिपोर्टाज कुन विषयमा लेखिएको छ ?
- (ख) रिपोर्टाजमा कति जना व्यक्तिको नाम उल्लेख भएको छ ?
- (ज) रिपोर्टाज कतिओटा अनुच्छेदमा संरचित छ ?
- (घ) रिपोर्टाजमा प्रयुक्त भाषाशैली कस्तो छ ?

२. दिइखको अनुच्छेद पद्धनुहोस् र रिपोर्टाज विधाका बारेमा छलफल गर्नुहोस् :

रिपोर्टाज समसामयिक विषयमाथि तयार पारिन्छ र यस्तो तयारीको क्रममा लेखक स्वयम्भको संलग्नता वा प्रत्यक्षदर्शिता आवश्यक हुन्छ । यो साहित्यको नयाँ विधा हो, जसमा लेखक प्रत्यक्षदर्शी वा भोक्ता हुन्छ । कुनै पनि विषयलाई प्रस्तुत गर्नुपूर्व त्यसलाई सतर्कतापूर्वक अध्ययन वा विश्लेषण गरिएको हुन्छ । यसमा उठान गरिएको विषय वास्तविक भए पनि पत्रकार वा लेखकको व्यक्तिगत अनुभव र धारणासँग सम्बन्धित भएकाले शैली भने निजात्मक किसिमको हुन्छ । यसलाई समाचार र साहित्यको मिलनबिन्दु पनि मानिन्छ । यसमा सर्जकले आफ्ना अनुभव र कल्पनालाई पत्रकारिताको शैलीमा प्रस्तुत गर्ने हुँदा आकारगत दृष्टिले यो लामो वा छोटो दुवै हुन सक्छ ।

३. पाठका आधारमा जोडा मिलाउनुहोस् :

(क) अमित ठाकुर	अमित ठाकुरले पत्रकारिता पढेको क्याम्पस
(ख) सुन्दर छन्त्याल	काठमाडौंमा सुन्दर छन्त्यालहरूको बसोबास रहेको ठाउँ
(ग) रत्नराज्यलक्ष्मी	क्याम्पस सुन्दर छन्त्यालकी आमालाई लागेको रोग
(घ) धुलिखेल	अमित ठाकुरको घर भएको ठाउँ
(ङ) आरुबारी	योगसाधनाका कारण पुनर्जीवन र सफलता पाउने व्यक्ति
(च) म्याङदी	सुन्दरका पिताको मृत्युको कारण
(छ) हृदयाघात	अमित ठाकुर फिचर स्टोरी खोज्न गएको ठाउँ
(ज) क्यान्सर	सुन्दरको जन्मथलो
(झ) तौलिहवा	पत्रकार

४. “योग, ध्यान....ताँती सुरु भयो” रिपोर्टाजको अंश पढी सोधिएका प्रश्नको उत्तर दिनुहोस् :
- (क) ध्यान गर्नका लागि म पात्र कहाँ कहाँ पुगेको थिए ?
- (ख) गोठाटारले म पात्रलाई किन आकर्षित गर्दै ?
- (ग) “हजारौ माइलको यात्रा सक सानो पाइलाबाट सुरु हुन्छ” भन्नुको तात्पर्य के हो ?
- (घ) योगले मानव जीवनलाई कसरी परिवर्तन गर्दै ?
५. दिङ्गेको रिपोर्टाजको अंश पढी सोधिएका प्रश्नहरूको उत्तर लेख्नुहोस् :
- “उहाँले योग र ध्यानका सबै विधि सिकाउनुभयो र गर्न पनि लगाउनुभयो । आयुर्वेदिक औषधी पनि दिनुभयो ।” अमितले भने । “मनोचिकित्सकलाई पनि सोधियो, उहाँले त्यो पनि खुटा राम्रो पद्धति हो, आराम पनि हुन्छ भन्ने सल्लाह दिनुभयो । नभन्दै बिस्तारै मन शान्त हुन थाल्यो । मैले योगको विषय पनि बोध गर्दै गर्खै । यसमा यम, नियम, आसन, प्राणायाम, प्रत्याहार, धारणा, ध्यान हुँदै समाधिसम्मको यात्रा गरिन्छ भन्ने पनि बुझें । यस बोधले त मेरा मनका विकार हट्दै गर्खै र जीवनमा बाँच्ने इच्छाशक्ति जागृत भयो ।” सुन्दरले भने । “अनि त म भन् योग र ध्यान सिक्न थालें र प्रशिक्षक बनें । डाक्टर भा मेरा डाक्टर मात्रै नभएर गुरु पनि हुनुभयो ।”
- प्रश्नहरू**
- (क) सुन्दर छन्त्यालमा कसरी बाँच्ने इच्छाशक्ति जागृत भयो ?
- (ख) योग साधनाले मानव स्वस्थ्यमा पार्ने प्रभावहरू के के हुन् ?
६. म पात्रले सुन्दरको कथा प्राप्त गर्नका लागि गरेका प्रयत्नहरूलाई क्रमबद्ध रूपमा टिपोट गर्नुहोस् ।
७. उत्तर लेख्नुहोस् :
- (क) रिपोर्टाजमा प्राकृतिक परिवेशको वर्णन कसरी भएको छ ?
- (ख) सुन्दर छन्त्यालको सफलताको कथा सङ्क्षिप्त रूपमा लेख्नुहोस् ।
- (ग) पाठको मुख्य सन्देश के हो ?
८. व्याख्या गर्नुहोस् :
- (क) यो स्मृति भन्ने वस्तु पनि रमाइलो छ । स्मृतिले नै शब्दलाई जोड्छ र भत्काउँछ । स्मृतिले मानिसलाई मानिस बनाउँछ र पुनर्जीवित गर्दै ।
- (ख) मनको शान्ति खोज्न टाढा जानुपर्दैन, यो तपाईँभित्रै छ । योगबाट यो प्राप्त हुन्छ ।

९. दिइस्का अनुच्छेद पढी सोधिएका प्रश्नहरूको उत्तर दिनुहोस् :

विश्व स्वास्थ्य सङ्गठनको परिभाषाअनुसार राम्रो स्वास्थ्य भनेको रोग वा दुर्बलताको अभाव मात्र नभएर शारीरिक, मानसिक र सामाजिक रूपले पूर्ण तन्दुरुस्तीको अवस्था हो । जुन देशका नागरिकहरू स्वस्थ हुन्छन्, त्यस्तो देशको प्रगति ढूततर हुन्छ । कुनै पनि देशको स्वास्थ्य स्थिति कति सबल छ भन्ने कुरा त्यहाँका नागरिकहरूमा सुर्तीजन्य पदार्थको प्रयोगको स्थिति, उच्च रक्तचाप तथा मोटोपनको स्थिति (स्वास्थ्यमा जोखिम), शुद्ध पानीको उपलब्धता, औसत आयु, कुपोषणग्रस्त जनसङ्ख्याको प्रतिशतका साथै दुर्घटना, ढुङ्ग वा प्राकृतिक विपत्ति जस्ता अन्य कारणबाट हुने मृत्युको अवस्था आदिमा निर्भर हुन्छ । यस्ता सूचकका आधारमा संसारकै सबैभन्दा राम्रो स्वास्थ्य स्थिति भएको देशको रूपमा स्पेनलाई लिइन्छ ।

लगभग १००० वर्षको इतिहास भएको चिकित्सा विज्ञान मानव सभ्यताको महत्त्वपूर्ण कान्क्षो उपलब्धि हो र यसको मुख्य उद्देश्य व्यक्तिको शारीरिक तथा मानसिक स्वास्थ्यलाई उच्चतम बिन्दुमा पुन्याउनु हो । स्वास्थ्य विज्ञानमा रोकथाम, निदान र निवारणको तीनओटा विधिमा ध्यान दिइन्छ । यी विधिमध्ये चिकित्सा विज्ञान मुख्यतया निदान र निवारणमै अल्फिस्को छ । रोग लागेपछि उपचार गर्नुभन्दा रोग लाग्न नदिनु नै उत्तम हो भन्ने उक्तिलाई कम महत्त्व दिइस्को छ । अर्थात् चिकित्सा विज्ञानमा रोकथामलाई भन्दा रोग लागिसकेपछि उपचार गर्ने परिपाटीले बढी महत्त्व पाएको छ यद्यपि पछिल्लो समयमा विभिन्न किसिमको खोप, जनहितमा जारी हुने विभिन्न जनस्वास्थ्यसम्बन्धी सूचना, जानकारी, तालिम आदिको व्यवस्थाले चिकित्सा विज्ञान रोकथामको गतिविधिमा पनि तानिन थालेको छ ।

प्रश्नहरू

- (क) स्वस्थ हुनु भनेको के हो ?
  - (ख) देशका नागरिकको स्वास्थ्य स्थिति कुन कुन कुरामा निर्भर हुन्छ ?
  - (ग) चिकित्सा विज्ञान कसरी रोकथामतिर पनि केन्द्रित हुन थालेको छ ?
  - (घ) चिकित्सा विज्ञानमा कुन कुराले बढी महत्त्व पाएको छ ?
१०. दिइस्को अनुच्छेदबाट मुख्य मुख्य पाँचओटा बुँदा टिपेर सारांश लेख्नुहोस् :

कुविचारभन्दा सुविचार राम्रो, सुविचारभन्दा विवेक विचार राम्रो र विवेक विचारभन्दा निर्विचार सबैभन्दा राम्रो हुन्छ । ऋषि पतञ्जलीका अनुसार निर्विचार अवस्थामा स्थित भइरहने अभ्यास जसले पर्याप्त मात्रामा गरेको हुन्छ, त्यसले परमानन्द पनि प्राप्त गरेको

हुन्छ । जो मानिसले जरुरतभन्दा बढी विषयी कुराहरूमा दिल लगाउँदैन, त्यसले सजिलैसँग निर्विचार अवस्था प्राप्त गर्न सक्छ । यो अवस्था प्राप्त गर्दैमा जिम्मेवारी चाहिँ सकिँदैनन् । यसको निरन्तर अभ्यास चलिरहनुपर्छ । ती विचारहरूबाहेक मनलाई खालि राखी राम्रो नराम्रो कुनै विचार आउन नदिई प्रशान्तिको अभ्यास गर्नुपर्छ । यो अभ्यासबाट साधकको अन्तस्करणमा रउटा सुदृढ प्रतिरोधक संस्कार सिर्जन हुन जान्छ । दुखदायी विचारहरूले यदाकदा गर्ने आक्रमणबाट यो संस्कारले साधकलाई सुरक्षित राख्छ । जसरी खोलामा बाढी आउनाभन्दा अगाडि खोलाछेउ रहेको आफ्नो घरको पर्खाललाई मजबूत गरिदियो भने बाढी आउने डरबाट सुरक्षित भई व्यक्ति अविरल भरीको रातमा पनि आनन्दको निद्रा लिन्छ । त्यस्तै जरी भयानक दुखको परिस्थितिमा पनि यस्तो साधकले धैर्य गुमाउँदैन । उसलाई थाहा छ आसको दुःख अवश्य नै जान्छ । “य आगच्छति सः गच्छति” अर्थात् आसको जुनसुकै तत्त्व फर्किएर जानलाई नै आउँछन् । यो सत्य कुरा हो । अतः दुश्चिन्ताग्रस्त हुनुपर्ने कारण छैन ।

११. आफ्नो समुदायमा भएका योगसम्बन्धी गतिविधिहरू समेटी समाचारको नमुना तयार गर्नुहोस् ।
१२. दिइएका शीर्षकमा टिप्पणी लेख्नुहोस् :
 (क) विश्वसम्पदाको संरक्षण र संवर्धनमा देखिएका चुनौतीहरू
 (ख) सामाजिक सञ्जालको अतिशय प्रयोगले मानव जीवनमा पारेको प्रभाव
१३. आफ्नो वडामा आयोजित एक हप्ते सरसफाई अभियानको समापन कार्यक्रमका मुख्य विषयवस्तु समेटी प्रतिवेदन तयार पार्नुहोस् ।

सुनाइ र बोलाइ

१. सुनाइ पाठ ९ का आधारमा दिइएका प्रश्नका मिले उत्तर छानी रेजा लगाउनुहोस् :
 (क) म पात्र साड्खोलामा के काम गर्दै थिए ?
 (अ) कुल्ली (आ) कृषि (इ) चिकित्सक (ई) शिक्षण
 (ख) साड्खोलामा कस्तो विपत् आइपन्यो ?
 (अ) बाढी (आ) पहिरो (इ) असिना (उ) घाम

- (ज) गाउँलेले श्रमिकहरूलाई के गर्न थाले ?
 (क) प्रशंसा (ख) गाली (ग) प्रेम (घ) उपचार
- (घ) श्रमिकहरूले प्रतिवाद गरेका भए के हुन्यो ?
 (क) झगडा (ख) मृत्यु (ग) भलो (घ) सुरक्षा
२. सुनाइ पाठ ९ का आधारमा दिइएका प्रश्नको उत्तर दिनुहोस् :
- (क) यो रिपोर्टाज के विषयमा तयार गरिएको छ ?
 (ख) साड्खोलाका बासिन्दाहरू कस्ता रहेछन् ?
 (ग) लेखकले के कुरा किन बताउन सकेनन् ?
 (घ) यस रिपोर्टाजको सन्देश लेख्नुहोस् ।
३. हरेक विद्यार्थीले विद्युतीय र मुद्रित पत्रिका, रेडियो, टेलिभिजन आदिमा आफूले पढेका वा सुनेका कुनै नयाँ समाचार कक्षामा सुनाउनुहोस् ।

भाषातत्त्व

प्रत्यय

१. दिइएको अनुच्छेद पढी रेखाङ्कन गरिएका शब्दहरू टिपेर तिनको निर्माण प्रक्रिया देखाउनुहोस् :

लेखक, पाठक र भावक एकअर्काका पूरक हुन् । यिनीहरू आदरणीय मात्र होइन, सम्माननीय पनि हुन्छन् । भौगोलिक रूपमा जहाँ रहे पनि एकआपसको गाढा सम्बन्ध उनीहरूको रहन्छ । उनीहरू समाजमा सम्मानित र शिक्षित व्यक्ति मानिन्छन् । प्राचीन कालदेखि आधुनिक कालसम्म नवीन चेतना फैलाउन तल्लीन देखिन्छन् । लेखकमा रहेको स्वच्छ भावनाका कारण उसको लेखन पूजनीय र माननीय हुन्छ । बालकदेखि गायकसम्म सबै मानिस उसका निमित्त प्रिय हुन्छन् । लेखकका काव्य कृतिको ख्यातिका कारण ऊ श्रेष्ठतम जीवन जिउन सक्षम हुन्छ । जहाँ रवि पुऱ्डैनन्, त्यहाँ पुऱ्छन् कवि भने भै लेखकको गन्तव्य सीमित हुँदैन । गद्य, पद्य र हास्यसम्मका वक्ता बन्ने हुनाले उसको बुद्धि गतिवान् हुन्छ । लेखकको व्यक्तित्व जे जस्तो भए पनि कवित्व र लेखकत्वका कारण सिद्धत्व प्राप्त गर्दछन् । क्षमतावान् र बुद्धिमान् हुनाले ऊ कीर्तिमान कायम गर्दछ । भावमय र रहस्यमय लेखकत्व हुने कवि मनको दयालु पनि हुन्छ । लेखकले आफ्नो कलाको लालित्य र माधुर्यलाई लेखनीमा प्रस्तुत गर्दछ ।

२. ‘सफलताको कथा’ पाठबाट दशओटा प्रत्यय लागेका शब्दहरू टिजुहोस् र ती शब्दहरूको निर्माण प्रक्रिया देखाउनुहोस् ।

३. दिइरका प्रत्यय लगाई दुई दुईओटा शब्द निर्माण गर्नुहोस् :

अक	अन	अनीय	इक	इत	ई	ईन	ईय	क	तर
तम	तव्य	ता	ति	त्व	मय	मान्	वान्	य	

४. दिइरका शब्दहरूको निर्माण प्रक्रिया देखाउनुहोस् :

नायक, शुद्धता, गुरुत्व, व्यवस्थित, छिपक्षीय, आयुष्मान्, वैदेशिक, गरिमामय, सौन्दर्य, गति, कारक, धैर्य, योगी, श्रेष्ठतम, पाशविक, पञ्चक, सौर्य, वित्तीय, चटनी, हतियार, बोलककड, दुधालु, पुर्बेली, मुख्याई, गँजडी, पँधेरो

सिर्जना/परियोजना

१. ‘रउटा भयानक प्राकृतिक प्रकोपको साक्षी बन्नुपर्दा’ शीर्षकमा रउटा रिपोर्टाज तयार गर्नुहोस् ।
२. ‘मैले देखेको रउटा मेला’ विषयमा रउटा रिपोर्टाज तयार गर्नुहोस् ।
३. पुस्तकालयमा गएर साहित्यका विभिन्न विधाहरूको अध्ययन गर्नुहोस् । आफूले अध्ययन गरेका विधाहरूको सूची बनाई ती विधाहरूका मुख्य मुख्य विशेषता टिपोट गरी कक्षामा सुनाउनुहोस् ।

सुनाइ पाठ ९

साङ्खोलामा

३० अप्रिल, १९९४, मेरो जन्मदिनभन्दा ठिक रक्त दिनपछिको शुक्रबार । म सिविकमको साङ्खोला भन्ने ठाउँमा कुल्ली भसर काम गर्दै थिएँ । त्यस ठाउँमा कुल्लीका रूपमा काम गर्ने अधिकांश मानिसहरू म जस्तै पुर्बी नेपालका विभिन्न ठाउँबाट गएकाहरू नै थिए । यसरी परदेशमा पनि प्रशस्त नेपालीहरू रउटै थलोमा रहेर काम गर्न पाउँदा रक्त किसिमले रमाइलै थियो । फेरि त्यहाँ वरिपरिका अधिकांश बासिन्दाहरू पनि नेपाली मूलका नै थिए । यसले गर्दा कमसेकम हामीलाई भाषाको समस्या थिएन ।

त्यस दिन दिउँसो रक्तदम चर्को घाम लागिरहेको थियो, दुईओटा घाम रक्तै ठाउँ भर जस्तो । सडकको नयाँ ट्र्याक खोल्ने काममा लागेका हामी घामले आतिसर रक्तपिण्ड खन्दै रक्तपिण्ड

सियालमा बस्दै काम गरिरहेका थिएँ। तीन बजेतिर दक्षिणपूर्वबाट आकाश कालो भरर आयो अनि अचानक असिनापानी पन्यो। असिना टाउकामा लागे टाउकै फुटाउन सक्ने खालका थिए। हामी छेवैको दोकानमा ओत लाग्यौं र असिनापानी रहेपछि हाम्रो छाप्रातिर दौड्यौं। असिनापानीले हाम्रो सिल्पोलिन प्लास्टिकको छानो, स्याउलाको बार तथा बाँसको कप्टेराको खाट भर्नको छाप्राको बेहाल बनाएको रहेछ। ठाडँ ठाउँमा ठुला ठुला प्वाल थिए। लुगाफाटाहरू आधासरो भिजेका थिए। चामलको बोरा पनि अलि अलि भिजेछ। त्यसैले हामी आआफ्ना छाप्राको छानो तानतुन पार्न थाल्यौं, असिनाले प्वाल पारेका ठाउँमा च्युरीका पात र प्लास्टिकका टुक्राहरूले टालटुल पार्न थाल्यौं। त्यति नै खेर बस्तीबाट एक हुल गाउँलेहरू हाम्रो छाप्रातिर आए। उनीहरू हाम्रो छाप्रातिर आइरहेको देख्ता म मनमनै खुसी भर्यँ। हाम्रो दुर्दशामा सहयोग र सहानुभूति प्रकट गर्न आएका होलान् भन्नानै तर वास्तविकता अर्कै रहेछ। उनीहरू त हाम्रो छाप्रामा आइपुङ्नेबितिकै हामीलाई जथाभावी गाली गर्न थाले। मनपरि भन्न थाले। कोही त हातपात पनि गर्न थाले। हामीलाई तुरुन्त त्यस ठाउँबाट अन्यत्रै जाओ भन्न थाले। एकछिन त म केही नबुझेर रनभुल्लमा परेँ।

भर्नको के रहेछ भने त्यस दिन परेको असिनापानीले उनीहरूको मकै र आलु खेती ध्वस्त पारिदिश्छ र उनीहरूका विचारमा त्यस गाउँमा यस्तो प्राकृतिक प्रकोप हुनुमा हाम्रो दोष रहेछ। अर्थात् हामी त्यहाँ नभर्नको भर्य यसरी असिनापानी पर्ने नै थिएन रे। हामी नेपालबाट त्यहाँ गरेकाहरू कुलधर्ममा बिग्रेका वा चेलीमाइती बिग्रेर त्यहाँ पुगेकाले त्यस्तो प्रकोप उनीहरूको गाउँमा बज्ञन पुगेको रे। कस्तो अन्यविश्वास ! कति साँघुरो चिन्तन ! मलाई उनीहरूको यस्तो छेक न छन्दको कुरा सुन्नुपर्दा र दुर्व्यवहार सहनुपर्दा दुःख त अवश्य लाग्यो तर त्यो दुःख त्यस्तो गम्भीर होइन, जब उनीहरूले हामी नेपालीहरू संसारकै सबैभन्दा गरिब, असभ्य र तुच्छ जाति भर्नको आरोप लगाए अनि मैले चाहेर पनि कुनै पनि व्यक्तिका लागि आफ्नो राष्ट्रियता गरिब, असभ्य र तुच्छ हुँदैन भन्ने कुरा उनीहरूलाई बताउन सकिनँ। त्यस्तो गहिरो दुःखको अनुभूति सत्र बर्से उमेरमै गरेँ। स्पष्ट के थियो भने उनीहरूको अगाडि मैले प्रतिवाद गरेको भर्य त्यहीं र त्यति बेलै मेरो झहलीला समाप्त हुव्यो किनभने भने म परदेशमा थिर्यँ।

केही बेरपछि उनीहरूले हाम्रो हाँडाभाँडा मकैबारीमा हुत्याहदिश अनि फतफताउँदै, गालीगलौज गर्दै फर्कें। मैले भने फर्किरहेका उनीहरूको पिठ्युँ निःशब्द हेरिरहें।

कृषिशालामा एक दिन

(परियोजना कार्यका लागि गर्नका विद्यार्थीहरू कृषिशालाभित्र छिर्छन् । त्यहाँ उनीहरूको भेट बढी विश्वकर्मासँग हुन्छ)

डोल्मा गुरुमा : नमस्कार बढीजी ।
आराम हुनुहुन्छ ? हामी
त आयौं नि ।

बढी : नमस्कार । आराम
छु हजुर । बेलैमा
आउनुभएछ त । ल
है, यताउता मिलेर
बसौं । किसानको
घरमा बस्ने ठाउँ साँधुरो काम जर्ने ठाउँ फराकिलो हुन्छ क्यारे । नासपाती
खाऊँ है त, म टिपेर ल्याउँछु ।

डोल्मा गुरुमा : अहिले पर्दैन बढीजी । पहिला घुमौं न । खानेकुरा त पछि खाउँला नि ।

बढी : जाने त ? लौ हिँड्नुहोस् त उसो भए ।

विद्यार्थीहरू : जाओौं, जाओौं ।

डोल्मा गुरुमा : सुन्जुहोस् त विद्यार्थी भाइबहिनीहरू, बढीजीले अर्थशास्त्र विषयमा स्नातकोत्तर तहसम्मको अध्ययन गर्नुभएको छ । अध्ययनपछि उहाँले दश वर्षजति सरकारी सेवामा काम गर्नुभयो । अहिले चाहिँ जागिर छोडेर उहाँ यतातिर लाग्नुभएको हो । उहाँसँग दुवै समूहका प्रतिनिधिले आआफ्ना जिज्ञासाहरू राख्नुहोला । पूरक प्रश्न चाहिँ अन्य विद्यार्थीले पनि जर्न सक्नुहुनेछ । अँ साँचै, कति वर्ष भयो बढीजी तपाईंले कृषि कार्य गर्न थाल्नुभयो ?

बढी : भयो नि छसात वर्ष ।

म्हेन्दो : अनि तपाईं त यत्रो पढेलेखेको मान्छे, सरकारी जागिर पनि रहेछ । पक्कै राम्रै हुँदो हो, यतातिर लाग्ने सोच कसरी बनाउनुभयो ?

- बद्री : सायद म महत्त्वाकाङ्क्षी मान्द्धे रहेछु क्यारे । मेरो स्वभावसँग त्यो जागिर त्यति मिलेन । त्यसैले म मेरो नजरको कुनै सार्थक काम गरेर बाँकी जीवन बिताउन चाहन्दै । त्यसका लागि मैले धेरैतिर खोजौँ । अन्ततः कृषिकर्मले मलाई आकर्षित गन्यो ।
- म्हेन्दो : तपाईंले कृषिलाई नै महत्त्व दिनुको कारण चाहिँ के हो नि ?
- बद्री : हेर्नुस, व्यक्तिलाई कृषक बन्ने कि नबन्ने भनी छान्ने छुट होला तर मानव जातिलाई कृषि गर्ने कि नगर्ने भनी छान्ने छुट छैन । जुन दिन वैज्ञानिकहरूले नखाईकन पनि बाँचे मानिसहरू जन्माउन थाल्लान् । त्यसपछि मात्रै कृषि मानव जातिका लागि वैकल्पिक पेसा हुने छ । आजका दिनमा चाहिँ रउठाले नगरे अकाले, अकाले नगरे तेस्रोले, कसै न कसैले त किसान हुनु नै छ । त्यसैले कृषिकर्म व्यक्तिगत रुचिअरुचिको काम मात्रै होइन, यो मानव जातिको अस्तित्वसँग जोडिएको आधारभूत काम पो हो त ।
- डोल्मा गुरुमा : हेर म्हेन्दो, बाँचनका लागि आवश्यक पर्ने सम्पूर्ण पोषणको मुख्य स्रोत नै खाद्य पदार्थ हो । खाद्य पदार्थ नै हामीलाई बचाउने औषधी हो, अमृत हो । कृषि नभई खाद्य पदार्थको उत्पादन कसरी हुन्छ र ? त्यसैले कृषि पेसा त आफूलाई मात्र होइन, संसारलाई बचाउने कर्म पनि त हो नि ।
- बद्री : डोल्माजीले भन्नुभर्सको कुरा सही हो । अर्कातिर अहिले खेतीयोज्य जमिन बाँझो हुने क्रम बढिरहेको छ । प्राकृतिक र जैविक विविधतायुक्त उर्वर जमिन भर्सर पनि खाद्य पदार्थ विदेशबाट किन्नुपर्ने बाध्यता छ । यसले स्वदेशको पैसा विदेशतिर गङ्गराखेको छ । कृषि उपजमा समेत वैदेशिक व्यापार घाटा छ । यस्तो बेलामा तपाईं हामी जस्ता पढेलेखेका मान्द्धेले यस विषयमा नसोच्ने हो भने कसले सोच्छ र ? मलाई लाग्छ, सामान्य जागिर खानुभन्दा बाँझो जमिनमा अन्न, फलफूल, तरकारी फलाउनु बढी महत्त्वको कुरा हो । यसबाट राज्यले कल्पना गरेको समृद्धि, स्वरोजगार र पर्यावरण संरक्षणको क्षेत्रमा योगदान हुन्छ ।
- रामभरोस : कृषि पेसालाई दुःखी पेसा भन्छन् । दुःख त तपाईंले पनि पाउनुभर्सकै होला । कहिलेकाहीं त खुरुखुरु जागिरै खाएको भए हुने रहेछ जस्तो लागेको छैन हजुरलाई ?

बद्री : आआफ्नो सोचको कुरो हो यो पनि । हेर्नुहोस्, आनन्द भन्जे कुरा पनि सापेक्षित हुँदो रहेछ । स्वस्थ जीवनका लागि शारीरिक श्रमको महत्त्व नबुझेको भए पसिना बगाउँदा मलाई दुःख लाग्थ्यो होला । आफूले रोपेको बिरुवा हुकिर्दा मलाई आपनै सन्तान हुकिर्दै गरेको जस्तो लाग्छ । पछि परन्तुको कुरा होइन, अहिले तत्काल नै म हुकिर्दै गरेका बिरुवा हेरेर रोमाञ्चित हुन्छु । फुल्दै गरेका फूल र फल्दै गरेका फलहरूले मेरो जीवन सार्थक बनाए जस्तो लाग्छ । साँच्यै भनुँ भने संसारको सबैभन्दा राम्रो काम गर्ने अवसर मलाई यहीं मिलेको जस्तो लाग्छ ।

म्हेन्दो : यो त भावनाको कुरा भयो, खासमा खेतीपाती गरेर जिन्दगी चलाउन गाह्रो हुँदैन र ?

बद्री : जीवनको गाह्रोसारो पनि भावनासँग नै जोडिने कुरा हो नि । सामान्यतः मन परेको काममा कमाइ थेरै भए पनि चित्त बुझ्छ । फेरि मैले जुन पद्धतिको खेतीपाती गरिरहेको छु, त्यसबाट हाम्रो परिवार मजाले चलेको छ । सामान्यतः हामी मल, बिड, औषधी बजारबाट किन्दैनौं । रासायनिक खेती भएको भए किसानको धेरै पैसा बजारतिर जान्य्यो । यो त प्राकृतिक खेती हो । त्यसैले हामी उत्पादन कार्यका लागि प्रायः केही किन्दैनौं, उपज भने खुरुखुरु बेच्छौं । उत्पादनमा लागत कम छ तर उत्पादित वस्तुको मूल्य चाहिँ धेरै पाइन्छ । स्वास्थ्यमैत्री हुनाले हाम्रो उत्पादन सजिलैसँग यहींबाटै बिक्छ, बजारको कुनै समस्या छैन ।

भगतसिंह : अनि मल र औषधी नहालीकन पनि राम्रो उत्पादन हुन्छ त ?

बद्री : मैले मल र औषधी नै हाल्दिनौं कहाँ भनेको हो र ? बजारबाट किनेर हाल्दिनौं पौ भनेको त । मैले आफूलाई चाहिने मल र औषधी यहीं बनाउँछु नि ।

रामभरोस : कसरी नि ?

बद्री : मल बनाउने त सजिलो तरिका छ । यी हेर्नुहोस्, यस भाँडामा २०० लिटर पानी, दश लिटर गहुँत, दश किलो गोबर, एक किलो गुँड, एक किलो दालको पिठो र वरपिपलको फेदको एक मुठी माटो राम्रोसँग मिसाइरको छ । यसलाई मैले आज बिहान तयार पारेको हुँ । पर्सि बिहानसम्म यसलाई यसरी नै ढाकेर राख्नुपर्छ । साँझ बिहान लौराले चलाउनुपर्छ । त्यसपछि यो लेदोलाई मलका रूपमा प्रयोग गर्न सकिन्छ । महिनामा एक पटक सर्सरी बोटबिरुवाका फेदमा छकिर्खपछि त बिरुवालाई मलैमल भइहाल्छ नि ।

- भगतसिंह : औषधी कसरी बनाउनुहुन्छ त ?
- बद्री : औषधी पनि सजिलै बनाउन सकिन्छ । सामान्यतः गाईवस्तुले नखाने खालका दशबाहु थरी रुखका पातहरूको रस गहुँतसँग मिसाएर बोटबिरुवामा छर्ने हो भने अधिकांश रोगको नियन्त्रण गर्न सकिन्छ । त्यसमा खुर्सानी, निम, लसुन, बेसार, बोझो जस्ता जडीबुटी मिसाउने हो भने त सुनमा सुगन्ध भइहाल्यो ।
- म्हेन्दो : य त्यसो भए तपाईंले रासायनिक मल र औषधीको प्रयोग फिटिकै गर्नुभएको छैन त ?
- बद्री : छैन, त्यसैले हाम्रो उत्पादन मानव स्वास्थ्यका लागि हानिकारक छैन । अधि गुरुआमाले खाद्याङ्ग अमृत हो भन्नुभएको थियो नि, त्यो चाहिँ यस्तै उत्पादनलाई भन्नुभएको हो ।
- हर्केश्वर : हैन तपाईंले त खेतबारीलाई पुरै जड्गल जस्तो पो बनाउनुभएको छ त ?
- बद्री : हो त, यो वनजड्गलकै पारामा गरिने खेती प्रणाली हो । हामीले यहाँ विशेषतः फलफूल र औषधीका बोटहरू लगाएका छौं । यहाँ यो उचाइमा पाइने सबै अगलाहोचा रुखहरूलाई पञ्चस्तरीय ढाँचामा व्यवस्थित गरिएको छ । बिच बिचमा जलप्रबन्धनका लागि नाली पनि छन् । हेर्नुहोस् त, मैले गरेको कृषिमा बोटबिरुवाको सहअस्तित्वलाई स्वीकार गरिएको छ । यहाँ यउटा फसलले अर्को फसललाई सहयोग गर्दछ । यउटाले नचाहिने भनेर माटामा पर्याँकेको तत्त्व अर्को बिरुवाले मलका रूपमा लिन्छ । यउटा बिरुवाको बासनाले अर्को बिरुवामा रोग लाइदैन । केही न केहीको उत्पादन बर्सेभरि भइरहन्छ, बेचिरहन पनि पाइन्छ ।
- भगतसिंह : भनेपछि फलफूल बेच्ने अनि अन्न र तरकारी चाहिँ बजारबाट किन्ने ?
- बद्री : होइन, मैले अन्न र तरकारीका लागि उः परको ठाउँ छानेको छु । त्यहाँ वरिपरि ठुला ठुला रुखहरू छन् जसले हावाको गति र रोगको आक्रमणलाई रोक्नुका साथै अन्न र तरकारीको उत्पादनका लागि उपयुक्त खालको प्राकृतिक वातावरण तयार पार्दैन् ।
- (सबै जना त्यतैतिर लाइछन् ॥)
- रामभरोस : यी भर्खर रोपेका बेर्नाका फेदमा सुकेका पातपतिङ्गर किन हाल्नुभएको नि ?

- बद्री :** ख यो, मैले यसलाई आच्छादन भन्ने गरेको छु । यसो जरेपछि बालीमा अनावश्यक भारपात पनि उग्रिँदैनन् अनि जमिनको चिसोपन पनि सुखन पाउँदैन । अघि देखाएको लेदो हल्का छरिदिरपछि बिस्तारै यो कुहिन्छ र बिरुवालाई मल पनि हुन्छ । हामीले खाने उत्पादित फसलबाहेक बाँकी रहेको सबै भ्यासभुस यसरी नै आच्छादन गरेपछि बिरुवालाई मलको अभाव नै हुँदैन नि । माटामा जति थियो त्यति नै रहेन त ? लिखको फसलको बदलामा महिनामा एक पटक लेदो छर्किने । हिसाबकिताब बराबर ।
- हर्केधज :** उता चाहिँ जड्गलकै ढाँचामा खेती गर्नुभएको छ । यता पनि खेतबारीको वरिपरि रुखहरू रोप्नुभएको छ । यसैको छायाले बालीनाली बिगादैन ?
- बद्री :** सबै बिरुवालाई उत्तिकै घाम चाहिँदैन । एक पटक तपाईं जड्गलको वातावरण अनुमान गर्नुहोस् । त्यहाँ अनगिन्ती रुखबिरुवा हुन्छन् । सबै बाँचेकै छन्, हुर्केकै छन्, फलेकै छन् । जड्गलका बिरुवामा तपाईं जान्नुहोस्, कुनै तत्त्वको कमी हुँदैन । त्यही विज्ञान यहाँ लाग्नु हुन्छ ।
- म्हेन्दो :** तर खउटा कुरा हजुर, जड्गलमा त मल, पानी र खनजोत केही त गरिँदैन । खेतीमा पनि त्यही नियम ल्याउन खोजेर हुन्छ होला त ?
- बद्री :** हुन्छ । उताको मेरो बागवानी त्यही मोडलको त हो नि, भझराखेको छ ।
- भगतसिंह :** तपाईंको कुरा अलि अनौठो लाज्यो । त्यसो भएदेखि रासायनिक मल र विषादीको प्रयोग गरेर खेती गर्नु नै हुँदैन त ?
- बद्री :** मैले प्रयोग गर्नुहुँदैन भनेको छैन । कुरो यति हो कि मैले प्रयोग गरेको छैन । प्रयोग नगरी पनि यसरी नै जजबसँग उत्पादन गर्न सकिन्छ भने किन प्रयोग गर्नुपन्यो र ? यदि कसैले गर्ने नै विचार गर्दै भने कृषिविद्को सल्लाहमा माटो, हावा, पानी नबिग्रने गरी गर्नुपन्यो । मानव स्वास्थ्यलाई विचार गरेर गर्नुपन्यो । जमिनलाई उर्वर बनाउन गर्नुपन्यो, बन्जर बनाउन होइन । खासमा कृषि क्षेत्रमा जथाभावी रूपमा रासायनिक मल र विषादीको प्रयोग गर्नाले हामीले खाद्यपदार्थसँगै बिख खाइराखेका छौं । त्यति मात्रै होइन, रासायनिक मल तथा विषादीहरूको अत्यधिक प्रयोग गरेर पानीका स्रोत र सास फेर्ने हावासमेत विषाक्त बनाएका छौं । माटोसमेत बर्बाद बनाएर असङ्ख्य जलचर र स्थलचर जीवहरूको हत्या गरेका छौं । प्राणीहरूको जीवन रक्षाको आदर्शलाई भुलेर यसरी विषादी प्रयोग गर्नु अपराध कर्म होइन ? मलाई लाज्छ, यो राम्रो

भइराखेको छैन । त्यसैले त बेला बेलामा प्रकृतिले अनेक रोगका नाममा हामीहरूलाई पनि सजाय दिइराखेको छ, हैन र ?

डोल्मा गुरुमा : ठिक कुरा हो बढीजी, रासायनिक मल र विषादीको प्रचुर प्रयोगबाट गरिने उत्पादन प्राकृतिक उत्पादन नै होइन । त्यो त मानवनिर्मित कृत्रिम पदार्थ हो । खासमा त्यो खानेकुरा नै होइन, खानेकुरा जस्तै देखिने विषालु वस्तु हो ।

बढी : हेर्नुस् डोल्माजी, हामीले त नेपालको कृषि क्षेत्रमा रहेका परम्परागत ज्ञान र अनुभवलाई जोगाउनुपर्ने छ । हाम्रा पुर्खाहरूले जोगाएर हामीलाई सुम्पेका बिउबिजन हराउँदै गरेका छन्, भविष्यका लागि तिनको संरक्षण र प्रवर्धन गर्नुपर्ने छ । कृषि कर्मलाई सम्मानित कर्मका रूपमा स्थापित गर्नुपर्ने छ । तर के गर्नु ? नेपालको करिब दुई तिहाई जनसङ्ख्या कृषि क्षेत्रमा आश्रित छन् तैपनि आजका प्रायः विद्यार्थीले आफूलाई भोलिको किसान भन्ने सोचेको छैन । कृषिकै अध्ययन र अनुसन्धानमा लागेका कृषि वैज्ञानिकहरू, नीति निर्माताहरू, जिम्मेवार पदाधिकारी तथा कर्मचारीहरू वा कृषि अभियन्ताहरूले पनि आफ्ना सन्तानलाई किसान बनाउन खोजेका छैनन् । पढेलेखेको मान्द्येले म अब कृषि कर्म अपनाउँछु भनी निर्णय लियो भने त्यसलाई अकै नजरले हेनेवातावरण छँदै छ । यो मनोविज्ञानलाई नबदलेसम्म हामी कसरी समृद्ध बन्न सक्छौं र ?

डोल्मा गुरुमा : तपाईंको कुरा मननीय छ बढीजी । तपाईंको यो कृषिशाला कृषिशाला मात्रै होइन, ज्ञानशाला पनि रहेछ । तपाईंलाई धेरै धेरै धन्यवाद । ल विद्यार्थी साथीहरू, हामी अब फर्क्ने तरखर गर्नुपर्छ है ।

बढी : पर्ज्ञोस् पर्ज्ञोस्, फलफूल खाएर मात्रै फर्क्नुपर्छ । म टिपिहाल्छु ।
(सबै विद्यार्थीहरू गुरुमाको अनुहारतिर हेरेर हाँस्दैन् ।)

शब्दभण्डार

१. तल दिइसका अर्थ दिने शब्दहरू पाठबाट खोजेर लेख्नुहोस् :

- (क) सोच्न लायक
- (ख) बालीनाली
- (ग) अर्थपूर्ण

- (घ) पानीमा बसेर जीविका गर्ने प्राणी
- (ङ) विषयुक्त
- (च) बिउ छरेपछि माटालाई पातपतिङ्गरले छोच्चु
- (छ) खउटै स्थानमा पाँच फरक उचाइ हुने वृक्ष लगाउने

२. दिइस्का शब्दहरूको अर्थ खुल्ने गरी वाक्यमा प्रयोग गर्नुहोस् ।

गहुँत, उर्वर, स्थलचर, जलप्रबन्धन, कृषिविद्, प्रवर्धन, समृद्ध, अभियन्ता, महत्वाकाङ्क्षी, ज्ञानशाला

३. दिइस्का पदावलीहरूको प्रयोग गरी खउटा अनुच्छेद तयार पार्नुहोस् :

परम्परागत ज्ञान, प्राकृतिक वातावरण, रासायनिक मल, पर्यावरण संरक्षण, कृषि वैज्ञानिक

बोध र अभिव्यक्ति

१. ‘कृषिशालामा खफ दिन’ पाठ पढी सोधिएका प्रश्नको उत्तर दिनुहोस् :

- (क) संवादमा कति जना पात्रहरू सहभागी छन् ?
- (ख) सबैभन्दा धेरै पटक प्रश्न गर्ने विद्यार्थी कुन हो ?
- (ग) यो संवाद कुन स्थानमा गरिएको हो ?
- (घ) कुन पात्रले खाद्यपदार्थलाई औषधी भनेको छ ?
- (ङ) सबैभन्दा छोटो संवाद कसले बोलेको छ ?

२. दिइस्का भनाइहरू कक्षसका हुनु पत्ता लगाउनुहोस् :

- (क) यहाँ खउटा फसलले अर्को फसललाई सहयोग गर्दै ।
- (ख) दुःख त तपाईंले पनि पाउनुभएकै होला ।
- (ग) कृषि पेसा त आफूलाई मात्र होइन, संसारलाई बचाउने कर्म पनि त हो नि ।
- (घ) यता पनि खेतबारीको वरिपरि रुखहरू रोज्जुभएको छ ।
- (ङ) तपाईंको कुरा अलि अनौठो लाज्यो ।
- (च) तपाईंको यो कृषिशाला कृषिशाला मात्रै होइन, ज्ञानशाला पनि रहेछ ।

३. ‘कृषिशालामा एक दिन’ पाठलाई हाउभाउसहित पढी संवादमा प्रश्न र उत्तरको शुद्धखला के कस्तो रहेको छ, समूहगत छलफल गर्नुहोस् ।
४. पाठमा रहेको ‘मैले प्रयोग....हैन र ?’ संवादांश पढी दिइएका प्रश्नको उत्तर दिनुहोस् :
  - (क) के गर्दा जमिन उर्वर बन्छ ?
  - (ख) पानीका स्रोत विषाक्त हुनाको कारण के हो ?
  - (ज) संवादमा के कर्मलाई अपराध भनिएको छ ?
  - (घ) प्रकृतिले हामीलाई कसरी सजाय दिइराखेको छ ?
५. दिइएको संवादांश पढनुहोस् र सोधिएका प्रश्नहरूको उत्तर लेख्नुहोस् :

जीवनको गाहोसारो पनि भावनासँग नै जोडिने कुरा हो नि । सामान्यतः मन परेको काममा कमाई थोरै भए पनि चित्त बुझ्छ । फेरि मैले जुन पछ्तिको खेतीपाती गरिरहेको छु, त्यसबाट हाम्रो परिवार मजाले चलेको छ । सामान्यतः हामी मल, बिउ, औषधी बजारबाट किन्दैनौं । रासायनिक खेती भएको भए किसानको धेरै पैसा बजारतिर जान्थ्यो । यो त प्राकृतिक खेती हो त्यसैले हामी उत्पादन कार्यका लागि प्रायः केही किन्दैनौं, उपज भने खुरुखुरु बेच्छौं । उत्पादनमा लागत कम छ तर उत्पादित वस्तुको मूल्य चाहिँ धेरै पाइन्छ । स्वास्थ्यमैत्री हुनाले हाम्रो उत्पादन सजिलैसँग यहीबाटै बिक्छ, बजारको कुनै समस्या छैन ।

प्रश्नहरू

- (क) प्राकृतिक खेती गर्दा के फाइदा हुन्छ ?
  - (ख) “मन परेको काममा कमाई थोरै भए पनि चित्त बुझ्छ ।” यस कथनलाई पुष्टि गर्नुहोस् ।
  ६. दिइएको संवादांश पढनुहोस् र सोधिएका प्रश्नहरूको उत्तर लेख्नुहोस् :
- हामीले त नेपालको कृषि क्षेत्रमा रहेका परम्परागत ज्ञान र अनुभवलाई जोगाउनुपर्ने छ । हाम्रा पुर्खाहरूले जोगाएर हामीलाई सुम्पेका बिउबिजन हराउँदै जसका छन्, भविष्यका लागि तिनको संरक्षण र प्रवर्धन गर्नुपर्ने छ । कृषि कर्मलाई सम्मानित कर्मका रूपमा स्थापित गर्नुपर्ने छ । तर के गर्नु ? नेपालको करिब दुई तिहाई जनसङ्ख्या कृषि क्षेत्रमा आश्रित छन् तैपनि आजका प्रायः विद्यार्थीले आफूलाई भोलिको किसान भने सोचेको छैन । कृषिकै अध्ययन र अनुसन्धानमा लागेका कृषि वैज्ञानिकहरू, नीति निर्माताहरू, जिम्मेवार पदाधिकारी तथा कर्मचारीहरू वा कृषि अभियन्ताहरूले पनि आफ्ना सन्तानलाई किसान

बनाउन खोजेका छैनन् । पढेलेखेको मान्द्येले म अब कृषि कर्म अपनाउँछु भनी निर्णय लियो भने त्यसलाई अकै नजरले हेर्ने वातावरण छँदै छ । यो मनोविज्ञानलाई नबदलेसम्म हामी कसरी समृद्ध बन्न सक्छौं र ?

प्रश्नहरू

- (क) हाम्रा मौलिक बिउबिजन कसरी जोगाउन सकिन्छ ?
(ख) कृषिकर्मलाई सम्मानित कर्मका रूपमा स्थापित गर्न के के गर्नुपर्ला ?

६. उत्तर लेख्नुहोस् :

- (क) कृषिकर्म किन मानवजातिको अस्तित्वसँग जाँसिएको छ ?
(ख) वनजड्गल र कृषिको सम्बन्ध कस्तो छ ?
(ग) जैविक मल र औषधी कसरी बनाउन सकिन्छ ?
(घ) आच्छादन प्रक्रियाका फाइदाहरू बताउनुहोस् ।
(ङ) कृषि कर्मका बारेमा तपाईंका विचारहरू प्रस्तुत गर्नुहोस् ।

८. समीक्षात्मक उत्तर दिनुहोस् :

- (क) दिगो कृषि पञ्चतिका लागि के कस्ता कुरामा ध्यान पुन्याउनुपर्छ ?
(ख) “वातावरण प्रदूषणको मूल कारण मान्दे नै भएकाले यसको समाधान पनि मानिसले नै गर्नुपर्छ ।” संवादात्मक सन्दर्भसमेत ख्याल गरी आफ्ना तर्कहरू प्रस्तुत गर्नुहोस् ।

९. दिझरको अनुच्छेद पढी सोधिएका प्रश्नहरूको उत्तर दिनुहोस् :

नेपाल खुला खवम् बजारोन्मुख अर्थव्यवस्था भएको मुलुक हो । हाम्रो देशले आफ्नै स्रोतसाधनको परिचालन गरी आर्थिक विकास र गरिबी निवारणको वाणिज्य नीति अवलम्बन गरेको छ । अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा प्रतिस्पर्धा गर्नु र व्यापार व्यवसायको प्रवर्धन गर्नु यसको मूल उद्देश्य हो । सामान निकासी, पैठारीलाई समयानुकूल बनाई राजस्व सङ्कलन गर्दा देशको अर्थतन्त्रमा टेवा पुग्छ । आफ्नो देशमा उत्पादित जडीबुटी तथा कृषिजन्य वस्तुलाई व्यवस्थापन गरी मुनाफा आर्जन गर्न सकिने ढाँचामा हाम्रो वाणिज्य नीति तय भएको छ । व्यापारघाटा कम गर्न र रोजगारीको सङ्ख्यामा वृद्धि गर्न यस नीतिले सहयोग पुन्याउने अपेक्षा लिझरको छ । प्राकृतिक र जैविक विविधताले युक्त यस देशमा पशुपन्धी र वनस्पतिजन्य उत्पादनलाई उचित प्रविधि र जनशक्तिको संयोजनद्वारा निर्यात प्रवर्धन

गर्न सकिने सम्भावना टरेको छैन । लघु उद्योग, घरेलु उद्योगलाई प्रोत्साहत गर्दै नेपाली माटो सुहाउँदो अर्थतन्त्र निर्माणितिर लाग्ने हो भने राज्यको राजस्व सङ्कलनमा पनि वृद्धि हुन्छ । देशभित्रै रोजगार सिर्जना गर्नका लागि उद्योग व्यवसाय सञ्चालनार्थ राज्यले निजी क्षेत्रलाई पनि प्रोत्साहित गर्न सके हाम्रो अर्थव्यवस्था मजबूत बन्न पुग्छ । यसरी सरकारले सहजकर्ताको भूमिका निर्वाह गरी उत्प्रेरक र नियामक निकायबाट अनुगमनसमेत गर्दै निजी क्षेत्रको पनि सक्रिय सहभागितामा देशलाई आर्थिक समृद्धिको बाटामा हिँडाउन सक्छ ।

प्रश्नहरू

- (क) नेपालले कस्तो वाणिज्य नीति अवलम्बन गरेको छ ?
- (ख) राजस्वमा वृद्धि कसरी गर्न सकिन्छ ?
- (ग) देशको समृद्धिमा निजी क्षेत्रको भूमिका कस्तो हुन्छ ?
- (घ) ‘जैविक विविधता र गरिबी’ निवारण पदावलीको अर्थ लेख्नुहोस् ।

सुनाइ र बोलाइ

१. सुनाइ पाठ १० सुन्नुहोस् र छुटेका शब्द भरी वाक्य पूरा गर्नुहोस् :
- (क) ऋतुहरू फेरिनु, उचाइअनुसार तापक्रम फरक पर्नु .....
.... नियम नै हो ।
  - (ख) हावापानीको चक्रमा देखा परेको यस्तो .....
परिवर्तनलाई नै जलवायु परिवर्तन भनिएको छ ।
  - (ग) विकास निर्माणका नाममा ..... प्रभावको अध्ययन
नगरी गरिने जतिविधि नै जलवायु परिवर्तनको मुख्य कारण हो ।
  - (घ) वायुमण्डलको संरचनामा भूमिका निर्वाह गर्ने ज्याँसहरूको अनुपातमा फेरबदलले र
मूलतः .....को मात्रा बढ्नाले पृथ्वीको तापक्रम बढ्न
थालेको छ ।
  - (ङ) बाढीपहिरो, अनावृष्टि, ... खण्डवृष्टिलगायतका
प्राकृतिक प्रकोप बढेको छ ।
  - (च) जलवायुमा देखा पर्ने यस्तो अखाभाविक परिवर्तनले सारा प्राणीका साथसाथै
मानवजातिकै ..... सङ्कटमा पर्न सक्ने स्थिति देखापरेको छ ।

२. दिइस्का अर्थ दिने पारिभाषिक शब्द पाठबाट खोजेर भन्नुहोस् :
- (क) पानी कम पर्नु
  - (ख) दूषित पार्ने काम
  - (ग) पहाडको भित्रभित्रै बनाइस्को बाटो
  - (घ) पृथ्वीको चारैतिर रहेको हावाको आवरण
  - (ङ) अणु वा न्युक्लियरबाट बन्ने हतियार बनाउने ठाउँ
  - (च) कुनै पनि स्थानको प्राकृतिक वा वातावरणीय स्थितिमा परिवर्तन
  - (छ) वरिपरि पानीले धेरिस्का बिचमा उठेको भूभाग
३. मौखिक उत्तर दिनुहोस् :

- (क) जलवायु परिवर्तन के कारणले हुन्छ ?
  - (ख) जलवायु परिवर्तनका असरहरू के के हुन् ?
  - (ग) जलवायु परिवर्तनमा सुधार ल्याउन के गर्नुपर्छ ?
४. प्रदूषणका बारेमा लेखिस्का समाचारहरू र पत्रपत्रिकाहरू सङ्कलन गरी कक्षामा ल्याएर सुनाउनुहोस् ।
५. कुनै एक साहित्यिक गोष्ठीको आयोजनाका लागि खउटा आयोजक समिति बनाउनुहोस् । उक्त समितिले कार्यक्रमको रूपरेखा तयार पारी कार्यक्रम हुने मिति, स्थानको सूचना जारी गर्नुहोस् । उक्त कार्यक्रममा रुचिअनुसार कविता, गीत, कथा आदि सुनाउन लगाउनुहोस् । यसका लागि दुई जना उद्घोषक, दुई जना समीक्षक पहिले नै तय गर्नुहोस् । कार्यक्रमलाई सकेसम्म प्रतिस्पर्धात्मक बनाई शिक्षकको समेत सहायताले कार्यक्रम सम्पन्न गर्नुहोस् ।

भाषातत्त्व

समास र विग्रह

१. दिइस्को गद्यांशमा रेखाङ्कन गरिस्का पदावलीलाई खउटै समस्त शब्द बनाई लेख्नुहोस् :
- अब भानिज दाङ्का कुरा सुनौ, धेरै वाद र विवाद नगरौ । हामी प्रत्येक दिन भन् पछि भन् रोगले ग्रस्त बन्दै गरेका छौं । त्यसैले बारीमा लगाइस्को गाजर र मुला निकालौं र खाओौं । लोकको हितका लागि के कस्तो अञ्ज र जल चाहिन्दू भन्ने विषयमा प्रत्येक वर्ष गाउँको पालिकामा बहस गरौं । हामीसँग हिमको आलय छ, जीवनरूपी गीत छ त्यसैले कूपको मण्डुक नबनौं ।

२. दिङ्गर्को अनुच्छेदका गाढा शब्दलाई विग्रह गरी देखाउनुहोस् :

सान्नानी पूजासामग्री लिएर बाटापारिको मन्दिरतिर गइन् । म पीताम्बरसँग बाघचाल खेल्दै थिरँ । नियमपूर्वक व्रत बसी आजभोलि पनि यसरी धर्मकर्ममा लागेको र चक्रपाणिको स्तुति गरेको देखेर म दोधारमा परेँ । उनी चौबन्दी र माखिबुट्टे गुञ्जुमा सजिरकी थिइन् । उनले मलाई पनि पञ्चामृत र फूलपाती दिइन् । मैले उनको थालीबाट सयपत्री र लालुपाते निकालेँ । त्यही बेला पल्लाघरका नीलकण्ठ काका टुप्लुवक आउनुभयो । उहाँले मलाई षड्दर्शन र अष्टाध्यायी पढ्न सुझाउनुभयो ।

३. पाठबाट समस्त शब्द खोज्नुहोस् र ती शब्द कसरी बनेका हुन्, बताउनुहोस् ।

४. समस्त शब्द भए विग्रह अनि विग्रहका अवस्थामा भए समस्त शब्द बनाउनुहोस् :

महाकवि, बाढिटा, फेदनटुप्पो, रतन्धो, नौ रसको समूह, दाजु र भाड, हाड जस्तो ओखर, हृष्ट र पुष्ट, न ऋण न धन, सात मातृकाको समूह, बाढीपीडित, चार पाउ भएको, चरिनड्गे, मुठा जत्रा जुँगा भएको, बोकेदारी, चन्द्र जस्तो बिन्दु, लम्कन्जा, कालीमाटी, लम्ब उदर भएको, लामो खुट्टा भएको

५. माथि परेका बाहेक विभिन्न प्रकारका समस्त शब्दहरू खोजी कक्षामा प्रस्तुत गर्नुहोस्, त्यस्ता शब्दको विग्रह कसरी गर्न सकिन्छ भनी छलफल गर्नुहोस् ।

सिर्जना/परियोजना

- ‘जहाँ जङ्गल, त्यहाँ मङ्गल’ शीर्षकमा खउटा छोटो संवाद तयार गर्नुहोस् ।
- वातावरण जोगाउन के गर्न सकिएला भन्ने बारेमा चार जना साथीहरूको समूह बनाई छलफल गर्नुहोस् र श्रोता साथीहरूले त्यसलाई टिपोट गरी संवादको रूप दिनुहोस् ।
- ‘स्वस्थ जीवनका रहस्यहरू’ शीर्षकमा आवश्यक विषयवस्तु सङ्कलन गरी खउटा प्रवचन कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुहोस् ।

सुनाइ पाठ १०

जलवायु परिवर्तनका असरहरू

परिवर्तन शाश्वत प्रक्रिया हो । हिँदमा जाडो हुनु र बर्खामा गर्मी हुनु परिवर्तनको नियम नै हो । ऋतुहरू फेरिनु, उचाइअनुसार तापक्रम फरक पर्नु प्राकृतिक नियम नै हो तर प्रकृतिले सिर्जना गरेको परिवर्तनको स्वाभाविक गतिमा मानवीय गतिविधिले बाधा हाल्नाले

हावापानीको स्वाभाविक चक्रमा अस्वाभाविक परिवर्तनहरू देखा परेका छन् । हावापानीको चक्रमा देखा परेको यस्तो अस्वाभाविक परिवर्तनलाई नै जलवायु परिवर्तन भनिएको छ । यस्तो परिवर्तनले पृथ्वीको सम्पूर्ण प्राणी तथा वनस्पति जगत्का साथै स्वयम् पृथ्वीको जीवनमा ठुलो असर परेको छ ।

जलवायुको स्वाभाविक गतिमा प्रभाव पर्नाको मुख्य कारण मानवीय गतिविधि नै हो । विकास निर्माणका नाममा वातावरणीय प्रभावको अध्ययन नगरी गरिने गतिविधि नै जलवायु परिवर्तनको मुख्य कारण हो । यस क्रममा मानिसद्वारा खोलिएको ठुला ठुला कारखानाहरू, वनविनाश गर्दै बसाइएका मानवबस्तीहरू, प्राकृतिक संरचनालाई भत्काउँदै बनाइएका बाटाहरू, सुरुडहरू, यातायातका साधनहरू, आणविक भट्टीहरू आदिको सङ्ख्या वृद्धिसँगै वातावरणीय प्रदूषण बढेको छ र वायुमण्डलमा रहेका कार्बनडाइअक्साइडलगायतका अन्य हरितगृह प्रभावअनुरूप ज्यासहरूको मात्रामा वृद्धि भएको छ । वायुमण्डलको संरचनामा भूमिका निर्वाह गर्ने ज्यासहरूको अनुपातमा फेरबदलले र मूलतः कार्बनडाइअक्साइडको मात्रा बढ्नाले पृथ्वीको तापक्रम बढ्न थालेको छ । पृथ्वीको तापक्रममा आएको यस्तो अस्वाभाविक वृद्धिले हिउँ परिलेने क्रम बढेको छ । हिमालहरू काला पत्थरमा रूपान्तरण हुँदै छन् । यसले गर्दा निश्चित हावापानीमा रम्ने जीवजन्तु र वनस्पतिको जीवन सङ्कटग्रस्त भएको छ । बाढीपहिरो, अनावृष्टि, अतिवृष्टि, खण्डवृष्टिलगायतका प्राकृतिक प्रकोप बढेको छ । समुद्रको सतह बढ्दै गएको छ र समुद्री तटका बस्तीहरूलगायत मालदिभ्स जस्ता टापुहरू हुबानमा पर्दै छन् । केही नयाँ जीवहरूको जन्म हुँदै छन् र धेरै पुराना जीवहरू लोप हुँदै छन् । यसले गर्दा जैविक विविधताले कायम गराउने वातावरणीय सन्तुलन धरापमा परेको छ । जलवायुमा देखापर्ने यस्तो अस्वाभाविक परिवर्तनले सारा प्राणीका साथसाथै मानवजातिकै अस्तित्व सङ्कटमा पर्न सक्ने स्थिति देखा परेको छ ।

त्यसैले जलवायु परिवर्तनले निम्त्याउने यस्ता खतराहरूलाई नियन्त्रण गर्न, मानव अस्तित्वका साथै स्वयम् पृथ्वीको अस्तित्वलाई जोगाइराख्न मानवीय अतिवादितालाई हामी मान्छेले नै रोक्नु अपरिहार्य बनेको छ । विकासको नाममा विनाशको महाखाडलतर्फ लम्कने दुष्प्रयासलाई निरुत्साहित गर्नुपरेको छ । यो काम व्यक्ति, समाज, राष्ट्र र अन्तर्राष्ट्रिय समुदायको संयुक्त प्रयासबाट मात्र सम्भव हुन्छ ।

रारा भ्रमण

२०७७ जेठ २३ गते

सधैं ६ बजे उठ्ने म आज त बिहानै साढे तीन बजे नै उठैं । अरु दिन जस्तो कहाँ हो र ! आज त विशेष दिन थियो ! किनकि नेपाली प्रकृतिको अनुपम छटाले भरिएको कर्नाली प्रदेशको मुगुमा अवस्थित रारा जाने दिन पो थियो आज ! आँखाका ढकनी त आज साढे तीन बजे पो खुलिसकेछन् ।

भटपट नित्यकर्म सकेर म लागें मलाई नै पर्खेर बसिरहेको जिपतर्फ । गुल्मी आँपचौर तल्लाफाँटको 'राष्ट्रिय कफी विकास केन्द्र' अगाडि कुरेर बसिरहेको जिपमा म पुऱ्डा अन्य साथीहरू आइसकेका रहेछन् । आँपचौरको तल्लाफाँटबाट सुर्खेत पुऱ्नका लागि बिहान चारै बजे हाम्रो जिप निकै हतारिंदै थियो, किनकि आज जिपलाई करिब चार सय किलोमिटर लामो बाटो गुड्नुपर्ने थियो ।

नवीन दाङु, ललिता भाउङ्गु, गोविन्द गुरुङ, धनलाल सर, प्रवेश भाइ, मनमाया र मसहित छ जना राराका घुमक्कड टोली बोकेर जिप तल्लाफाँटबाट सुर्खेतका लागि कुद्यो ।

ढोरपाटनबाट बजै आँखको रुद्रावती (बडीघाट) नदीका काखमा अवस्थित तल्लाफाँटबाट रुद्रावती नदीलाई दाहिने पारेर किनारै किनार हामी अघि बढ्यौं ।

उहिल्यैदेखिको कच्ची तर अहिले ग्राबेल हुँदै कालोपत्रेको पर्खाइमा रहेको तल्लाफाँटदेखि रिडीसम्मको ३० कि.मि. अर्धकच्ची बाटोका जोलिठडहरूमा हामीलाई हल्याउहुर्लुड पारेर हल्लाउँदै जिप हुँकिदै थियो र भिसमिसेमै मजुवा, चोरकाटे, उल्लीखोला, खेरेनीका फाँटहरू छिचोल्दै हामीलाई बिहान साढे पाँच बजे रुद्रवेणी पुन्चायो । तल्लाफाँटबाट हामी सँगसँगै आएको रुद्रावती र मुस्ताङको दामोदर कुण्डदेखि लामो यात्रा गर्दै आएको काली गण्डकी खकअर्कामा समाहित भएको ठाउँ हो रुद्रवेणी । त्यहाँबाट स्याङ्गा गुल्मी र पाल्पा जिल्लाको मिलन बिन्दु रुरुक्षेत्रका नामले प्रसिद्ध तीर्थ ख्वम् पर्यटकीय स्थल रिडी पुज्याँ ।

हाम्रो जिप अर्गली, जोर्ते, लगुवा, हार्थोक हुँदै पाल्पा तानसेन पुगदा साढे सात बजिसकेको थियो । तानसेनको बतासेडाँडादेखि नागबेली बाटाका घुम्तीमा बटारिंदै गुडिरहेको हाम्रो जिप पर्वास पुज्यो । हामीले पाल्पाको जोरधारामा पुगेर पकौडा, चुकाउनी र चिया खायाँ ।

हामी नौ बजे बुटवल पुगिसकेका थियाँ र हाम्रो जिप बुटवलबाट पश्चिमतर्फ मोडियो । गोरुसिङ्गे, चनौटा, भालुवाड, लमही हुँदै हामी साँझ चार बजे कोहलपुर पुज्याँ । बुटवलदेखि भेट भएको पूर्व पश्चिम राजमार्गलाई छाडेर हामी उत्तरतर्फ लाएयाँ । कोहलपुरमा पूर्वपश्चिम राजमार्गसँग बिद्धा भएर कर्नाली राजमार्गतर्फ अगाडि बढेको हाम्रो टोली चिसापानी, हातिसार र हरेको लेक हुँदै छिन्चुमा पुज्यो । हाम्रो जिप भेरी नदी तरेर कोहलपुरदेखिको करिब पचहत्तर किलोमिटरको यात्रा छिचोल्दै सुर्खेत पुज्यो र साँझ नौ बजे सुर्खेत बसपार्ककै ख्क छोल्दै सुर्खेत बसपार्ककै ख्क होटलमा बस्याँ ।

२०७७ जेठ २४ गते

हिजो दिनभरि जिपमा कुँजिरर बस्दा र जिपले हुँक्क्याउँदा थाकेर लखतरान भई हिजो दश बजे सुतेका हामी बिहान चारै बजे उठ्न बाध्य भयाँ । किनकि हाम्रो जिपका गुरुबाट हामीलाई पाँचै बजे तयार हुन भन्ने सहकेत भइसकेको थियो ।

चौबिस गते बिहान पाँचै बजे सुर्खेतबाट राराको यात्रामा निस्क्याँ । खकछिन त्यहीं बसेर सुर्खेतको सुन्दर उपत्यकालाई हेर्ने रहर हुँदाहुँदै पनि यस पटकको हाम्रो गन्तव्य रारा भएकाले हामी सुरम्य उपत्यका र बजार छोडेर अधि बढ्न विवश थियाँ । हाम्रो जिप बड्डीचउर पाताल खोला हुँदै तल्लो फुँगेश्वर भन्न्यो । हामीले त्यही नै चियानास्ता जन्न्याँ ।

चिसो हिमाली जल बोकेर तातो तराई झर्दै गरेको कर्नाली नदीको तिरैतिर हामी अधि बढ्याँ । यस्तो लाज्यो, मानौं कर्नाली घाम ताज तलतल झर्दै छ र हामी शीतलताको खोजीमा माथि माथि सर्दै छौं । राकम कर्नाली, खिङ्की जिउला हुँदै हामी जितेगाढ पुज्याँ । सिन्जाबाट र जुम्लाबाट भरेका दुर्ब बहिनी जस्ता हिमा र तिला नदी नामगाढमा मिसिरर सुसेली हाल्दै यही जितेगाढमा आएर कर्नालीमा हेलिखका थिए । यही दोभानबाट हामी कालिकोटको सदरमुकाम

मान्म र पिली हुँदै हामी नाजमगाढ पुज्यौ । तिला र हिमा नदीहरू मिसिरको यो ठाउँबाट हामी हिमा नदीको किनारै किनारको राजमार्गलाई नघाडी सिँजा उपत्यकातिर उकालो लाउयौ ।

नाजमबाट करिब डेढ घण्टापछि सिँजा उपत्यका प्रवेश गन्यौ । सिँजाका वरिपरिका रमणीय बस्ती र खेतहरूलाई हिमा नदीले अभिसिञ्चन गरी जीवनदान दिएकी रहिछन् । बाइसे खस राज्यको राजधानी, नेपाली भाषाको उद्गम स्थल र रातो मार्सी धान उत्पादनको मूल थलो सिँजा उपत्यकाभित्र थुप्रै गाउँ रहेछन् । नराकोटबाट सिँजा प्रवेश गरेपछि त्यस उपत्यकामा पाण्डवगुफा हुँदै गोठीजिउला पुज्यौ । नेपाली भाषाको उद्गम भूमि र मार्सी चामलको भूमि रहेछ सिँजा उपत्यका । गोठीजिउलामा पुगेर जिपबाट ओलंदै जिपभित्र कुँजिएको जिउ तन्कायौ अनि होटलमा खाना बनाउन लगायौ ।

दुई सय वर्ष पहिले बाइसे राज्यका समयमा यो सिँजा कति गुल्जार थियो होला ? भनिन्छ, यही सिँजाले राणाकालमा दरबारका भान्सामा मार्सी चामल पठाउँथ्यो रे । मोटर बाटाले छोरूपछि भने सिँजा अहिले दड्ग परेको जस्तो मैले अनुभूत गरें ।

खाना खारूपछि पवित्र र ऐतिहासिक सिँजालाई आँखाभरि सजाउँदै हामी जिप चढ्यौ । लुइकु, हाटसिँजा र मालिका बोता जस्ता सहर हुन रहर गर्दै गरेका रमणीय बस्तीहरू छिचोल्दै अधि बढ्यौ ।

हामी ऐतिहासिक सिँजा उपत्यकालाई छोड्दै मालिका बोतादेखि सुरु हुने चट्टान चिरेर बनेको राजमार्गलाई पछ्याउँदै गयौं र चौथा भन्ने ठाउँमा पुज्यौ । होटल र खानपानको व्यवस्था भएको यस ठाउँबाट उकालिदै धुच्चीको लेकमा पुग्दा रारा राष्ट्रिय निकुञ्जको चेक पोस्टसँग हाम्रो जम्काभेट भयो । रारा आङ्गपुज्यो कि क्या हो ? भनेर सोधेपछि थाहा भयो, अझै केही ओरालो र जड्गलपछि मात्र पो रारा ताल पुगिने रहेछ । त्यहाँबाट अधि बढेर पिनागाउँ हुँदै हामी रारा ताल नजिकैको सल्लेरीको जड्गलमा पुज्यौ । गाडी त्यहीं रोकेर झोला बोकी करिब खक्के घण्टा हिड्यौ । रात परेकाले होला, बाटाको जड्गलका फाट्टफुट्ट रुखका ठुटाहरू मान्छे धुम्धुम्ती बसे झै देखिए । म खलै आएको भए त तर्साउँथे होलान् । केही छिनपछि हामी रारा पुज्यौ । हामीले राराकै छेउमा अवस्थित रिसोर्टमा थाकेका झोलाहरू बिसायौ ।

बेलुका नै रिसोर्टमा बसेर आगो ताप्दै गर्दा देखिएको राराको रात्रिकालीन सौन्दर्य र स्थानीयबासीहरूबाट सुन्न पाइएको देउडाको प्राकृतिक स्वाद पनि कम्ती स्वादिलो थिएन । रिसोर्टमा पुग्ना साथ हामीलाई तातो हर्बल चियाले स्वागत गरियो । जति पिए पनि थपिदिने चलन रहेछ । मुख र पेट हर्बलले ताते पनि शरीरसँग सिँगौरी खेल्न भन्दै चिसो हावा आफ्नै गतिमा बगिरहेको थियो ।

रारा भ्रमणमा आएका विदेशीहरू मात्रै होइन खदेशी पर्यटक आआफ्नै समूहहरू रिसोर्ट क्षेत्र (कम्पाउन्ड) भित्रै नाचगान र ख्यालठट्टा गर्दै रमाइरहेका दृश्य पनि कम्ती रोचक थिएनन् ! चिसिस्को शरीरलाई बलिरहेको आगाका रापमा सेकाउँदै आआफ्नै भाषा र संस्कृतिपरक प्रस्तुति दिइरहेका दृश्यले यस स्थानलाई सिङ्गो विश्वकै सांस्कृतिक केन्द्र बनाइरहेको थियो । यसको प्रत्यक्षदर्शी म आफै बनिरहेको थिएँ ।

तराईको गर्मीमा बाफिँदै उकालिस्को हाम्रो जिउ रारामा आइपुग्दा पुरै चिसिस्को थियो । हामी गुल्मीको भन्दा कैयौं धेरै गुना चिसो ठाउँमा पुगिसकेका थियौं । एकछिन अधिसम्म आगाको कृत्रिम तातो र राराको प्राकृतिक चिसोको तीव्र ढूँढ अनि लामो यात्राको थकानले लखतरान भएको अनुभव गरेको थिएँ । तर राराको सौन्दर्यपान गर्ने खुसीले मन फुरुङ्ग थियो ।

२०७७ जेठ २५ गते

आज पनि सबै जना बिहान पाँच बजे नै उठ्यौं । हामी हाम्रो सपनाको गन्तव्य राराको आँगनीमा पुगेर एक टकले सारा रारालाई आँखाका साना नानीभित्रै अटाउन खोज्यौं ।

बिहानै मिर्मिर उज्यालो भएपछि हामी रारा ताल हेर्न, छुन र त्यसबाट आनन्द लिन राराकै छेउमा पुग्यौं । किनारमा छचलिकै आउने रारा तालका बेताल लहरहरू बैसले छचलिकस्का हुन् या हामीसँग पिरती गाँस्न हतारिएका हुन्, हामीलाई ठम्याउन गाह्रो पन्यो । सौन्दर्य हेर्न आउने जति सारा पर्यटकहरूको दिल चोर्ने जादुमयी राराको मादकतामा नलटिने कोही हुँदा रहेनछन् । कवि म.बी.बी. शाहको 'रारा कि अप्सरा' भन्ने कविता सम्झेपछि मलाई लाग्यो, रारामा त शासकलाई समेत एकै नजरमा साहित्यकार र कवि बनाइदिन सक्ने जादु पनि रहेछ । आफू कवि नभए पनि मलाई राराका जुन कुनै दृश्य कविताका सुन्दर पड्कित लागिरहे । सम्पति, सुख र वैभवका पछाडि कुद्दाकुद्दै कृत्रिमताको मैलोले कटकटिस्को मानव मनलाई धोइपखालिदिसर प्राकृतिक मान्द्ये बनाउने जादु पनि यिनै रारामा रहेछ । सुन्दरता यस्तो वस्तु रहेछ जसलाई जति हेरे पनि नअघाइँदो रहेछ र अझै भोक जागिरहँदो रहेछ ।

हामीले रारा राष्ट्रिय निकुञ्जको कार्यालयको दक्षिण फर्केको गेटनजिकै बसेर पनि रारालाई हेन्यौं । राराकै किनारमा बस्दा राराका छालहरू छचलिकै हामीसँग जिरिकन आइपुगे र हामीलाई त्यो चिसो पानीले छुँदा रारा नानीको न्यानो मायाले जिउ नै सिरिङ्ग पारेको अनुभूत भयो । हामीले राराको वरिपरि करिब पाँच किलोमिटर हिँडेर एक फेरा पनि लगायौं । चारैतिरबाट सदाबहार वनस्पतिले भरिएका पहाडले डिल लगाए जस्ता डाँडाहरूले घेरिएको यो रारा र यसको गाढा हरियो पानी हेर्दाको दिव्य अनुभूतिको वर्णन शब्दहरूबाट मात्र सम्भव थिएन ।

मलाई लाज्यो, शुक्ल पक्षमा चाहिँ राराका तालभित्र दिउँसो र राती, घाम र जून पालो बाँडेर आलोपालो पौडिँदा होलान् । रातीको यस्तो मादक दृश्य देखेर दिउँसो आकाशमा देखिने बादलका दलहरू, नजिकै ठिइका हरिया पहाडहरू तथा सैंपाल, सिस्ने र कान्जिरोवा जस्ता हिमालहरू पनि तँछाडमछाड गर्दै राराका लहरमा हाम्फाल्दै लहरिएर अपूर्व आनन्द लुट्दा होलान् !

त्यहाँको कञ्चन जल देख्दा लाज्यो, राराको यो जल साधारण होइन, असाधारण छ । यो जल राराकै सरोफेरोको घना जड्गलमा रहेका सयाँ प्रकारका असङ्ख्य जडीबुटीहरूका जराका वनौषधीहरूको अनुपम रसायन र सम्मिश्रणबाट बनेको छ । त्रेता युगमा लक्ष्मण घाँटे हुँदा हनुमान्जी सञ्जीवनी बुटी लिन हिमाली भेगमा आउँदा कुन चाहिँ सञ्जीवनी बुटी हो ठस्याउन नसकी सिङ्गो पर्वत नै उठाएर लगेको मिथक भनूँ वा किंवदन्ती भनौं त्यो कल्पना मात्र होइन कि भन्ने कुरालाई त्यस दृश्यले पुष्टि गर्थ्यो ।

रारालाई पहरा दिएर बसेका वरिपरिका पहाड र त्यहाँ सुषुप्त वनस्पति सम्भेर मेरो छाती गर्वले फुल्यो । म आफूभित्र नेपाली हुनाको गौरवको नयाँ सगरमाथा उभियो ।

समुद्री सतहदेखि २९७२ मिटरको उचाइमा अवस्थित यस तालको लम्बाई अधिकतम पाँच किलोमिटर र चौडाइचाहिँ अधिकतम ३.२ किलोमिटर रहेछ । १०.८ वर्ग किलोमिटर ओगटेको क्षेत्रफल ख्याम्ले नै यस तालको विशालता, उच्चता र भव्यताको साक्ष्य प्रस्तुत गरेको रहेछ । बिहान सूर्य उदाउँदा काँच भै टलल टलिक्नु, दिउँसो चल्ने बताससँगै राराको पानी आफै हावामा लहरिदै तरेली खेल्नु र आकाशमा बादल लाजदा सोही बादललाई तानेर पुरै तालभरि नै ओछ्याई दिनभरमा तीनपटक सौन्दर्य सज्जा गर्दै पर्यटक लऽयाउनका लागि रारा नानीले अनेक रूप फेर्दिरहिछन् । रारा नजिकै करिब दुई घण्टाको हिँडाइबाट पुगिने मुर्माटप भन्ने अत्यन्त महत्वपूर्ण ठाउँ रहेछ ।

राराको पुरै दृश्यावलोकन गर्न अपी, कान्जिरोवा र सिस्ने जस्ता हिमालहरू हेर्न पाइने उक्त ठाउँमा पुग्न हामी सकेनौं ।

हामीले पनि हिजो राति एक जना देउडा गायकले गाएको र राराबाट छुट्टिएर जाँदा हामीलाई घत लागेको यो देउडा जीत गुनगुनायौँ :

भोल उठी बाइजान्या हौं बसेहै है रारा ताल

आकको साल फेरि आउँला नबिर्सन्या मायाजाल ।

यसरी रारालाई हेर्ने र अघाउने धोको अधुरै छाडी अर्कोपल्ट अघाउन्जेल हेर्न आउने वाचाका साथ हामी साँझ सात बजेतिर पुनः रिसोर्टमै फक्याँ । हामी हतारिएका थियाँ किनकि हामीलाई भोलि बेलुकी सुर्खेत पुग्नु थियो र पर्सिसम्म आफै जन्मथलो पुग्नै पर्ने थियो ।

शब्दभण्डार

१. दिइरका पदावली र अर्थको जोडा मिलाउनुहोस् :

विविधतायुक्त वैभव	सधै हरियो हुने रुखबिरुवा
सञ्जीवनी बुटी	अलौकिक अनुभूति
अवलोकन भ्रमण	भिन्नताले भरिएको सम्पति
दिव्य अनुभूति	जीवन बचाउने औषधी
शुक्ल पक्ष	शिलामा लेखिएको लेख
सदावहार वनस्पति	विभिन्न दृश्यको अवलोकनका लागि गरिने भ्रमण कृष्णपक्ष पछिको पन्थ दिन

२. दिइरका शब्दहरू प्रयोग गरी रउटा अनुच्छेद तयार पार्नुहोस् :

अनुपम, उद्गम, साक्षी, गुल्जार, जम्काभेट, निकुञ्ज, सौन्दर्य, गन्तव्य, सदावहार, वनस्पति

३. दिइरका प्राविधिक तथा पारिभाषिक शब्दको अर्थ खोजेर लेख्नुहोस् :

- (क) दृश्यावलोकन, अनुभूति, पिरती, कविता (मानविकी)
- (ख) कच्ची, जिप, राजमार्ज, बसपार्क (यातायात क्षेत्र)
- (ग) उपत्यका, चट्टान, पर्वत, क्षेत्रफल, हिमाल (भूगोल)
- (घ) खस राज्य, बस्ती, शासक, कार्यालय (प्रशासन)
- (ङ) होटल, खानपान, रिसोर्ट, भ्रमण (पर्यटन)
- (च) निकुञ्ज, संरक्षण, सदावहार, वनस्पति (वनविज्ञान)

४. दिइरका शब्दहरू कुन कुन विषयक्षेत्रसँग सम्बन्धित छन् पहिचान गरी अर्थ लेख्नुहोस् :

- (क) अध्याय, व्यक्तिवृत्त, मूल्याङ्कन, निःशुल्क, दूरसञ्चार
- (ख) अब्बल, पर्ती, सुकुम्बासी, भूक्षय, खेलानी, खण्डवृष्टि, छपान
- (ग) अनुभूति, एकाधिकार, पुरातत्त्व, उपभोक्ता, आशुकवि, शिलालेख, शीतयुद्ध
- (घ) अग्रिम, अधिकृत, तदर्थ, फस्रोट, बेरुजु, निलम्बन, राजस्व

- (ङ) तारिख, अधिवक्ता, देवानी, फौजदारी, विधेयक, मुचुल्का, सार्वभौमसत्ता, जमानत, बिगो
- (च) बहिरङ्ग, कृपोषण, निदान, चक्रटो, जीवाणु, लवण, शिलान्यास
- (छ) ऊर्जा, क्षेप्यास्त्र, तापक्रम, जीवकोश, स्नायु, तारापुञ्ज, प्रक्षेपण, विकिरण
४. दिइएका विषयक्षेत्रका आधारमा समूह बनाई हरेक क्षेत्रका दश दशओटा शब्दहरू खोजनुहोस् र कक्षामा प्रस्तुत गर्नुहोस् :
- (क) शिक्षा
- (ख) कृषि तथा वन क्षेत्र
- (ग) मानविकी र सामाजिकशास्त्र
- (घ) व्यापार, वाणिज्य
- (ङ) कानून तथा राजनीतिशास्त्र
- (च) चिकित्सा
- (छ) विज्ञान तथा प्रविधि
- (ज) सञ्चार क्षेत्र
- (भ) जनप्रशासन
- (अ) इन्जिनियरिङ

बोध र अभिव्यक्ति

१. पाठका आधारमा उत्तर भन्नुहोस् :
- (क) दैनिकीलाई कस्तो ढाँचामा प्रस्तुत गरिएको छ ?
- (ख) दैनिकीमा प्रयोग भएको सबैभन्दा ठुलो र सानो अनुच्छेद संरचना कुन कुन हुन् ?
- (ग) दैनिकीको सुरुदेखि अन्त्यसम्मका संरचनालाई जोड्ने आधार के हो ?
- (घ) दैनिकीको दोस्रो दिनका घटनाहरूको सूची बनाउनुहोस् ।

२. “बिहानै मिमिरि....जागिरहँदोरहेछ” दैनिकी अंशका आधारमा दिइएका प्रश्नहरूको उत्तर दिनुहोस् :

- (क) रारा तालका बेताल लहरहरू कस्ता थिए ?
(ख) राराले शासकलाई पनि कसरी कवि बनाउन सक्दो रहेछ ?
(ग) राराको सुन्दरतालाई किन जादु भनिएको हो ?
(घ) यस अनुच्छेदमा राराको प्राकृतिक सौन्दर्यको वर्णन कसरी गरिएको छ ?

३. दिइएको दैनिकी अंशका आधारमा सोधिएका प्रश्नहरूको उत्तर लेख्नुहोस् :

हामी ऐतिहासिक सिँजा उपत्यकालाई छोड्दै मालिका बोतादेखि सुरु हुने चट्टान चिरेर बनेको राजमार्गलाई पछ्याउँदै गयौं र चौथा भन्ने ठाउँमा पुऱ्यौं । होटल र खानपानको व्यवस्था भएको यस ठाउँबाट उकालिदै धुच्चीको लेकमा पुऱदा रारा राष्ट्रिय निकुञ्जको चेक पोस्टसँग हाम्रो जम्काभेट भयो । रारा आइपुऱ्यो कि क्या हो ? भनेर सोधेपछि थाहा भयो, अझै केही ओरालो र जड्गलपछि मात्र पो रारा ताल पुगिने रहेछ । त्यहाँबाट अधि बढेर पिनागाउँ हुँदै हामी रारा ताल नजिकैको सल्लेरीको जड्गलमा पुऱ्यौं । जाडी त्यहीं रोकेर झोला बोकी करिब एक घण्टा हिउँयौं । रात परेकाले होला, बाटाको जड्गलका फाट्टफुट्ट रुखका ठुटाहरू मान्छे धुम्धुम्ती बसे झै देखिए । म एकलै आरको भर त तर्साउँथे होलान् । केही छिनपछि हामी रारा पुऱ्यौं । हामीले राराकै छेउमा अवस्थित रिसोर्टमा थाकेका झोलाहरू बिसायौं ।

- (क) सिँजा उपत्यकाको चिनारी दिनुहोस् ।
(ख) लेखकले सिँजादेखि रारासम्मको यात्रा कसरी पूरा गरे ?

४. उत्तर दिनुहोस् :

- (क) पाठका आधारमा राराको परिचय दिनुहोस् ।
(ख) दैनिकी लेखकले पहिलो दिनको यात्रा कसरी पूरा गरे ?
(ग) रारा पुगेर लेखक किन खुसी भए ?
(घ) यस दैनिकीमा लेखकको कस्तो प्रकारको अनुभूति प्रस्तुत भएको छ ?

५. यस दैनिकीमा प्रकृतिलाई कसरी मानवीकरण गरिएको छ, वर्णन गर्नुहोस् ।

६. दैनिकी पढी मुख्य मुख्य घटना टिपोट गर्नुहोस् ।
७. तपाईं सहभागी भएको कुनै कार्यक्रमको वर्णन गर्दै एक दिनको दैनिकी तयार पार्नुहोस् ।
८. २०७६ जेठ २५ गतेको दैनिकीको सारलाई एक अनुच्छेदमा पुनरेखन गर्नुहोस् ।
९. तपाईंले भ्रमण गर्नुभएको कुनै स्थलको एक दिनको दैनिकी लेख्नुहोस् ।
१०. दिइएको अनुच्छेद पढी सोधिएका प्रश्नहरूको उत्तर लेख्नुहोस् :

मिथिला लोककला अत्यन्त प्राचीन र लोकप्रिय कला हो । यस कलामा मिथिला लोकमानस अनेक माध्यमहरूबाट अभिव्यक्त हुँदै आएको छ । यसको सुरुआत, संवर्धन र संरक्षणमा महिलाहरूको योगदान उल्लेखनीय छ । सामान्यतः विभिन्न माड्गलिक अवसर पारेर घरको भित्तामा, चोक आँगनमा, भाँडाहरूमा तथा लुगाकपडामा समेत यस्ता कलाकृतिको निर्माण गर्ने गरिन्छ । मैथिल लोककलालाई भित्तेचित्र, भूमिचित्र, पटचित्र, काष्ठचित्र, वास्तुचित्र, भाण्डचित्र र व्यक्तिचित्र गरेर अद्ययन गरिएको पाइन्छ । मैथिल कलाकृतिमा सङ्कटबाट सुरक्षा र भविष्यका लागि कल्याणको कामना तथा स्वास्थ्य र समृद्धिको शुभकामना अभिव्यक्त भएको हुन्छ । मैथिल लोककलामा अल्पना निकै प्रसिद्ध छ । यो मैथिली महिलाहरूद्वारा विभिन्न माड्गलिक अवसरमा आआफ्ना घरआँगन, ढोकाचोक आदिमा चित्रित विभिन्न आकारप्रकारको रेखाचित्र हो । अल्पनालाई घरमा आउँदा र निस्कँदाको शुभसाइतको घोतक मानिएको छ । यो पानीमिश्रित चामलको पिठोबाट षट्कोण, अष्टकोण र स्वरितक जस्ता विभिन्न आकारमा पनि बनाइन्छ ।

प्रश्नहरू

- (क) मिथिला लोककलामा महिलाको कस्तो भूमिका छ ?
- (ख) अल्पना किन निर्माण गरिन्छ ?
- (ज) मिथिला लोककलालाई के कसरी वर्णीकरण गरिएको छ ?
- (घ) माड्गलिक र घोतक शब्दको अर्थ लेख्नुहोस् ।
११. दिइएको अनुच्छेदलाई चारओटा बुँदामा लेख्नुहोस् र उक्त बुँदाहरू समेटेर एक तृतीयांशमा सारांश लेख्नुहोस् :

तीर्थस्थलका दृष्टिले समेत रेसुझ्गाको महनीय वैशिष्ट्य छ । प्राचीन युगमा ऋष्यशृङ्ग ऋषिको तपोभूमि भएकाले उनै ऋषिको नाम अपभ्रंश भएर रेसुझ्गा भएको हो भन्ने किंवदन्ती पाइन्छ । ती ऋष्यशृङ्ग ऋषिले नै दशरथका सन्तान नभएपछि अयोध्यामा

गरेर पुत्रेषि यज्ञ गराएको र रामलक्ष्मण जस्ता सन्तानहरू जन्मेको सन्दर्भसमेत विभिन्न ग्रन्थहरूमा पाइन्छ । त्यस्ता महत्त्वपूर्ण व्यक्तिले तपस्या गरेको यस पवित्र भूमिमा सिद्धबाबा, विष्णु, शिव र गणेशका मन्दिरहरूसमेत छन् । भनिन्छ, ऋष्यशृङ्ग मुनिको दर्शन गर्न अयोध्याबाट आएका राम लक्ष्मणले तिनै ऋषिसँग त्यहाँका समस्याका बारेमा प्रश्न गरेका र ती ऋषिले पानीको समस्या बताएपछि जमिनमा बाण हानेर पानी निकालेको कुवाको नाम रामकुवाका नामले अहिले पनि त्यहाँ देख्न सकिन्छ । २०४१ सालमा योगी नरहरिनाथले एक महिना कोटिहोम गरेपश्चात् लुकेको रेसुइङ्गाको महत्त्व राष्ट्रिय रूपमा उजागर हुँदै यसको पर्यटकीय र धार्मिक महत्त्व फैलाउँदै गरेको रहेछ । रेसुइङ्गा संरक्षण समितिको रेखदेखमा स्थानीय जातका गाईहरू पालिएको गौशाला पनि यहाँ रहेको छ ।

सुनाइ र बोलाइ

१. सुनाइ पाठ ११ मा दिइएका कुन कुन ठाउँका बारेमा बताइएको छ, भन्नुहोस् :
चन्दनी, अन्तुडाँडो, राजपुर, भद्रपुर, राजापुर, तिलकेनीको उकालो, पाथीभरा, घनघस्याको उकालो, गढीमाई, अधोरी गाड
२. उत्तर दिनुहोस् :
(क) घनघस्याको उकालो कहाँदेखि सुरु भएको छ ?
(ख) पृथ्वीको पेटमा भासिने नदी कुन हो ?
(ग) घनघस्याको उकालो कसरी बसेको छ ?
३. ताना शमले घनघस्याको उकालोलाई कसरी चित्रण गरेका छन्, आफ्नै शब्दमा बताउनुहोस् ।
४. ‘प्रकृतिसँग जुध्नु नै रमाइलो हो,’ यस भनाइलाई पुष्टि गर्नुहोस् ।

भाषातत्त्व

द्वित्व

१. दिइएको अनुच्छेदबाट द्वित्व शब्द छानेर लेख्नुहोस् :
जह्गल पार गर्ने बित्तिकै बाटामा ससाना बस्तीहरू देखिए । हामी हाम्रो गाडीसाडी बाटामै छोडेर आली आली दगुन्याँ । बस्तीका साना साना घरमा ठुला ठुला मन भएका मान्छेहरू रहेछन् । उनीलाई हामीले आआफ्ना कुराहरू सुनायाँ । बस्तीका मान्छेसँग धनसन नभए पनि फराकिलो मन रहेछ । हामीलाई उनीहरूले घरभित्र लगे र खानासाना खुवार ।

२. दिइएका शब्दहरूबाट ढ्विरुक्त शब्द बनाउनुहोस् :

घर, बजार, साथी, मान्छे, बाटो, पानी, फूल, हिमाल, चित्र, किताब, गाडी, सामान, गहना, झगडा, सापटी, झल्को, ठुलो, थर्को, सर, बर, खक, चार, पैचो, बानी, पैसा, चिया, तरकारी, फोन, बोली, टेबल, कलेज, लुगा, हजार

३. दिइएका ढ्विरुक्त शब्दहरूलाई उस्तै उस्तै समूहमा सूचीबद्ध गरी निर्माण प्रक्रियासमेत देखाउनुहोस् :

हात हात, गर्जहना, खोला खोला, सर्सल्लाह, छोरी छोरी, गोदगाद, गाडी गाडी, आनीबानी, ससानो, झझल्को, दुधसुध, चोरचार

४. ‘रारा भ्रमण’ बाट ढ्वित्व प्रक्रियाबाट बनेका दशओटा शब्दहरू टिजुहोस् र ढ्वित्व विच्छेद गर्नुहोस् ।

सन्धि

१. दिइएका अनुच्छेदबाट सन्धियुक्त शब्द पहिचान गरी सन्धि विच्छेद गर्नुहोस् :

(क) नरेशले अत्याचार सहन सकेन । ऊ सूर्योदय हुनुअगावै बौद्ध गुम्बामा पुजयो र दैनिक भेट हुने गुरुलाई भेट्यो । उसले गुरुलाई रुँदै साहुको अत्याचारको कुरा सुनायो । उसको रुवाइले गुरुको मन छोयो । गुरुले साहुलाई सम्भारपछि साहुले नरेशको दुई महिनाको कमाइ दियो ।

(ख) उसले सम्पूर्ण कार्यको चौथाइ काम पनि सकेको छैन । उसले कहिल्यै निष्काम कर्म गरेन । सधैं दुराशय राख्यो र चाहिने किताबसिताबको खोजी पनि कहिल्यै गरेन । औद्योगिक क्षेत्रमा जाने, छरचिमेकका मान्छेसँग भेट्ने, पसलमा जरार केही सरसामान किनमेल गर्ने त कुरै छोडौं ऊ त बिरामी परेर धैर्य गुमाएकी ठुलिददीका घरमा पनि जाँदोरहेनछ । मानवोचित व्यवहार नगरी कसरी सभ्य बन्न सकिन्छ र ?

२. दिइएका शब्दहरूको सन्धि विच्छेद गर्नुहोस् :

पुस्तकालय, चन्द्रोदय, सूपित, नारीश्वर, आज्ञानुसार, देवर्षि, नरेन्द्र, धीरेन्द्र, उल्लेख, संवाद, उद्बोध, सङ्कीर्ण, सन्देश, दिगम्बर, जगदीश, उल्लास, सद्भावना, सञ्ज्यास, यशोधरा, पुनर्कथन, मनोरञ्जन, हतियार, ढकनी, पन्यालो, प्रेरणि

३. अन्तिम दिनको दैनिकीको चौथो अनुच्छेद पढी सन्धियुक्त चारओटा शब्द खोजी सन्धिविच्छेद गर्नुहोस् ।

सिर्जना/परियोजना

१. समूहमा विभागित भई यात्रा, खानपान, स्वास्थ्य, विद्यालय, चाडपर्व विषयका दैनिकी लेखनका बुँदाहरू तयार पारी दैनिकी लेखनहोस् र कक्षामा प्रस्तुत गर्नहोस् ।
२. तपाईंले देख्नुभएको कुनै जात्रा वा उत्सवका बारेमा उल्लेख गर्दै एक दिनको दैनिकी तयार गर्नुहोस् ।
३. दिइहरूका विषयक्षेत्रका आधारमध्ये तपाईं बसोबास गर्ने वा आसपासको कुनै एक स्थानलाई पर्यटकीय स्थल बनाउन के के गर्नुपर्छ ? स्थानीय तहका जानकार व्यक्तिहरूसँग छलफल तथा अन्तरक्रिया गरी कार्य विवरण ख्वम् त्यसको योजना प्रस्तुत गर्नुहोस् :
  - (क) स्थानीय मठ, मन्दिर, गुम्बा, गिर्जाघर, मस्जिद, गुरुद्वारा, चैत्य, देवीस्थान वा अन्य धार्मिक स्थल
  - (ख) स्थानीय प्राकृतिक महत्त्वको स्थान
  - (ग) स्थानीय सांस्कृतिक महत्त्वको स्थान
  - (घ) ऐतिहासिक महत्त्वको स्थान
  - (ड) स्थानीय हाट, मेला, जात्रा, उत्सव

सुनाइ पाठ ११

जीवनको रमाइलो

म खप्तडमा वसन्त बिसाउन चाहन्छु, तुम्लिडमा हितैँ चिम्ली खेल चाहन्छु र राजापुरको काँसे घारीमा भयाउरे गाउन चाहन्छु । मलाई तिल्केनीको उकालो, घनघस्याको उकालो र चन्दनीको उकालोसित जति प्रेम छ उति नै प्रेम अघोरी गाड, पुवा खोला र टुकुचासित छ । सतबाँझको लेक होस् वा ट्याम्के डाँडो होस्, अन्तु डाँडो होस् वा चन्द्रागिरी होस् जहाँ पनि उस्तै पाराको आफ्नोपनले मेरो मुटु ढुक्ढुक्याउँछ ।

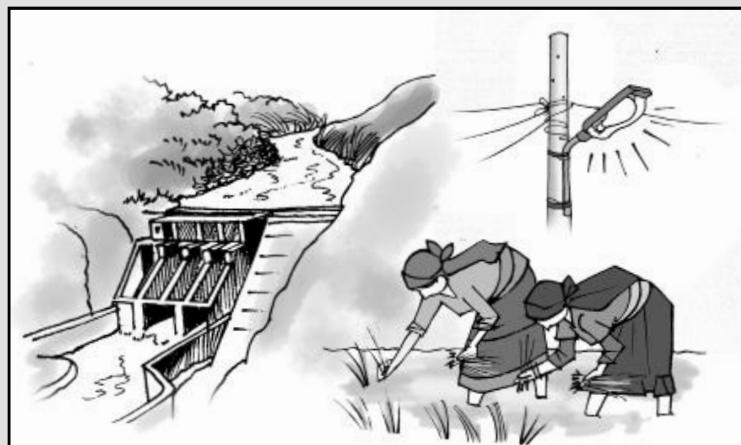
जीवनमा कति उकालाहरू काटियो होला र कति ओरालाहरू झरियो होला तर थोरै व्यक्तिले मात्र घनघस्याको उकालो चढेका होलान् । यो यस्तो उकालो हो कठोरतामा अद्वितीय छ । अघोरी गाडदेखि उकालिन थालेको यो डाँडो सहारा मरुभूमिको तिर्खालाई बिर्साउँछ भने तपाईंतिर हेरेर खिस्स हाँस्छ । संसारले अनेकौं काँचुली फेरिसक्यो, देशका अरू भागले हजारौं नयाँ दृश्यहरू देखिसके तर उकालो अनन्तदेखि उस्ताको उस्तै छ ।

युगहरू बिते र समयले टाप लगायो तर घनघस्याको उकालो उत्तिकै धोसे मुन्टो लगाएको लगाएकै छ । टाउकामा चिप्लो न चिप्लो बरफको केश फुलाएर आफ्नो अररो वृद्ध शरीरमा काला रुखहरूको जिङ्गिङ्गे भुत्ता ठड्याई यो घनघस्या गजधुम्म परेर बसेको छ । यो मान्छेहरूसित रिसाएको छ, अंगोरै रिसाएको छ, अंगोरी गाड जत्तिकै रिसाएको छ अनि पोखराली सेती जत्तिकै रिसाएको छ । सेती नदी पृथ्वीको पेटमा भासिँदै जाओस, यो चाहिँ ठडिएको ठडिरै छ । यसले कहिल्यै त टाउको भुकाउला कि भनेर निरीक्षण गरिहेरै, तर त्यस्तो लक्षण अझै भेटिएन । उल्टो यो झन् झन् दृढ हुँदै गझरहेको पो मैले पारँ । प्रकृतिसित जुध्नु नै जीवनको रमाइलो हो ।

साभार : ‘घनघस्याको उकालो काटता’ निबन्धबाट (ताना शर्मा)

जलस्रोत र ऊर्जा

विद्यालयको सभाकक्षमा जलस्रोत र ऊर्जा विषयक वक्तृत्वकला प्रतियोगिता सुरु हुन लागेको छ । उक्त प्रतियोगितामा विद्यालयका विद्यार्थीहरूले भाग लिएका छन् । कार्यक्रमको अध्यक्षता विद्यालयका प्रधानाध्यापकले गर्नुभएको छ । मञ्चको खापटि तीन जना शिक्षकहरू निर्णयकको भूमिकामा बस्नुभएको छ । अर्कापटि प्रतियोगी विद्यार्थीहरू बस्नुभएको छ । एक जना शिक्षक समयपालकको भूमिकामा हुनुहुन्छ । कार्यक्रम कक्षा ११ मा अध्ययनरत एक जना विद्यार्थीले सञ्चालन गर्नुभएको छ । कार्यक्रम सञ्चालकले प्रतियोगिताका नियमहरू प्रस्त पार्दैं पहिलो प्रतियोगी मिना अयरलाई मञ्चमा निम्त्याउनुहुन्छ :

मिना अयर

आदरणीय सभाध्यक्ष, निर्णयिक मण्डल, मञ्चासिन विशिष्ट व्यक्तित्वहरू, श्रद्धेय गुरुवर्ज, प्रतियोगी साथीहरू र अन्य उपस्थित सम्पूर्ण विद्यार्थी साथीहरू !

जलस्रोत र ऊर्जा विषयक यस वक्तृत्वकला प्रतियोगितामा म मिना अयर आफ्ना भनाइ राख्दै छु ।

आदरणीय महानुभावहरू !

हामी सबैलाई थाहा छ, नेपाल प्राकृतिक सम्पदाका दृष्टिले संसारकै धनी देश हो । जलस्रोतका दृष्टिले यो देश रसियाको सबैभन्दा सम्पन्न देश मानिन्छ । सिङ्गो विश्वमा हाम्रो देश जलस्रोतमा ब्राजिलपछिको दोस्रो धनी राष्ट्र हो । हिमाल, समुद्र, नदीनाला, झरना, छहरा, तालतलैया, आफै पानी निस्कने मूलहरू, छनार, द्युबवेल तथा वर्षादलाई जलस्रोत मानिन्छ । यस्ता स्रोतहरूमध्ये समुद्रबाहेक सबै स्रोतहरू हाम्रो देशमा उपलब्ध छन् । त्यसैले हाम्रो देशको ढुततर विकास गर्ने हो भने जलस्रोतको समुचित दोहन गर्न सक्नुपर्छ ।

नेपालमा जलस्रोतको अत्यधिक उपयोग जलविद्युतीकरणबाट गर्न सकिने कुरा विभिन्न सर्वेक्षणहरूले देखाएको हामी सबैलाई थाहा छ । बाह्रै महिना परिरहने हिउँ, नित्यनिरन्तर बिगिरहने अथाह जलराशि र भिरालो भौगोलिक बनोटको सहमिलनबाट ८३ हजार मेगावाटभन्दा बढी ऊर्जा उत्पादन गर्ने सामर्थ्य नेपाली जलस्रोतमा सुरक्षित छ । वि. स. १९६८ मा फर्पिङमा चन्द्रज्योति नामक ५०० किलोवाटको जलविद्युत आयोजनाबाट सुरु भएको विद्युतीकरणको अभियान हाल करिब १५०० मेगावाट उत्पादन हुने क्रममा छ । काली गण्डकी ख जलविद्युत आयोजना जस्तो १४४ मेगावाट क्षमताको विशाल आयोजना सञ्चालनमा छ । यस्ता आयोजनाहरूमार्फत हाम्रो जलस्रोतको सम्पूर्ण क्षमताको पचास प्रतिशत मात्रै विद्युत उत्पादन गर्न सक्ने हो भने यस देशको आर्थिक उन्नति हुन बेर लाइदैन । भखरैसम्म लोडसेडिङ र विभिन्न किसिमको ऊर्जा सङ्कट बेहोरिरहेको हाम्रो देशलाई त्यसबाट मुक्त गर्न सक्ने सामर्थ्य केवल जलस्रोतसम्बद्ध विद्युतीकरणले मात्र गर्न सक्छ । त्यसैले हाम्रो देशको उज्यालो भविष्य देख्न चाहने जुनसुकै निकायले जलविद्युत आयोजनाको निर्माण, सञ्चालन र विस्तारमा ध्यान दिनु जरुरी छ । यसका लागि आवश्यक नीति नियमहरू तयार पार्नु वा आवश्यक परे फेरबदल गर्नु जरुरी छ । जलविद्युतमा लगानी गर्ने वातावरण बनाउनुपर्छ । जलविद्युतसँग सम्बद्ध उद्योग, कलकारखानाहरू खोल्ने वातावरण बनाउनु जरुरी छ । घरायसी रूपमै पनि जलविद्युतको खपत बढाउन हैस्याउने नीति अरित्तयार गर्नुपर्छ । अझ बढी हाम्रो देशमा उत्पादित जलविद्युत विदेशसम्म पुऱ्याखर बेच्ने वातावरण तयार गर्नुपर्छ ।

जलस्रोतको परम्परागत उपयोग सिँचाइसँग सम्बद्ध छ । नेपाली जलस्रोत नेपाली भूमिसँग मात्र होइन, छिमेकी मुलुकको भूमिको उर्वरासँग पनि गाँसिएको छ । नेपाली भूगोलभित्र छ हजार जति नदीनालाहरू छन् र तीमध्ये छ सयभन्दा बढी नदीहरू बाह्रै महिना निरन्तर बिगिरहन्छन् । यस्ता नदीनालाहरूबाट कुलो, पैनी वा नहर निर्माण गरेर खेतीयोज्य जमिनमा सिँचाइ सुविधा पुऱ्याइसको छ र तिनै जमिनमा उब्जेको अन्न खाएर हामी बाँचिरहेका छौं । यसरी भूमिको उर्वरा बढाउँदै राष्ट्रको कृषिजन्य उत्पादन बढाउन पनि हाम्रो जलस्रोतको उपयोग भइरहेको छ । यस्तो उपयोगलाई अझ आधुनिक र प्रविधिमैत्री बनाउँदै कृषि आत्मनिभर बनाउने अभियानमा हामी सफल हुने हो भने हाम्रो विकासको फाँट अझ बढी फराकिलो हुनेमा शङ्का छैन ।

श्रद्धेय श्रोतागण !

नेपाली जलस्रोतको उपयोग पर्यटन र मनोरञ्जनका क्षेत्रमा पनि गर्न सकिन्छ । हामीसँग संसारकै सबभन्दा अज्लो ठाउँमा रहेको तिलिचो ताल र सुन्दर प्राकृतिक वातावरण भएका हिमताल तथा अन्य तालतलैयाहरू छन् । त्यस्ता तालतलैयाहरूलाई पर्यटकीय गन्तव्यका रूपमा विकास गरी बर्सेनि लाखौं पर्यटक भित्र्याउन सकिन्छ । फेवाताल, वेगनास ताल, बुलबुललगायतका तालतलैयाहरूको प्रचारप्रसार र तिनको सौन्दर्यलाई खलल नपुऱ्याउने गरी विस्तार गरिएका

नौका विहार आदिको सुविधाले नेपालको पर्यटनलाई दरिलो बनाउँछ । तीव्र गतिमा बज्ने नेपाली नदीमा न्यापिटडको विस्तारले साहसिक पर्यटनमा विदेशीहरूलाई निम्तो दिइरहेको छ । यसका साथै विभिन्न ठाउँमा स्विमिङ पुल, पानीसम्बद्ध खेलहरू खेल्ने ठाउँ विकास गर्ने हो भने आन्तरिक तथा बाह्य पर्यटनको विस्तारसँगै र नेपाली अर्थतन्त्र चलायमान हुन्छ र देशोन्नतिका सिँडीहरू थपिन्छन् ।

(जनाउ घन्टी बज्ञ ।)

अन्त्यमा नेपालको जलस्रोत देशको समृद्धिको आधार हो । यसको सदुपयोग गर्न सके हाम्रो अर्थतन्त्र बलियो बन्छ । आज हाम्रो देशले ऊर्जा सङ्कट बेहोरिरहेको छ । यस्तो ऊर्जा सङ्कटले हाम्रा दैनिक जतिविधिहरू प्रभावित हुन्छन् । पेट्रोलियम ऊर्जा खरिदका लागि दैनिक करोडौ रुपियाँ खर्च हुन्छ । विश्वबजारमा दिनप्रतिदिन बढिरहेको पेट्रोलियम पदार्थको भाउका कारण हाम्रो देशको अर्थतन्त्रले थाम्नै नसक्ने अवस्था आउन सक्छ ।

(घन्टी बज्ञ ।)

यस्तो महासङ्कटबाट हामीलाई सेतो सुनका रूपमा परिभाषित हाम्रै जलस्रोतको सही सदुपयोग मात्र मुक्ति दिन सक्छ । यसका अतिरिक्त, सिँचाइ, सरसफाई र स्वच्छ पिउने पानीको आधार पनि जलस्रोत नै हो । त्यसैले नेपालको विकासमा जलस्रोतको सर्वोपरि महत्त्व छ भन्दै मेरा भनाइ यही अन्त्य गर्दछु, धन्यवाद !

कार्यक्रम सञ्चालकले अर्का प्रतियोगी राजन सार्कीलाई आफ्नो वक्तृताका लागि मञ्चमा निम्त्याउनुहुन्छ ।

राजन सार्की

आदरणीय सभाध्यक्ष महोदय, गुरु तथा गुरुआमाहरू, निष्पक्ष निर्णायिक मण्डल, प्रतिस्पर्धी मित्रहरू, उपस्थित सम्पूर्ण मेरा साथीहरू !

आज आयोजित यस वक्तृत्वकला प्रतियोगितामा सहभागी हुन पाएकामा जौरवको अनुभूति गर्दै आयोजकहरूप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । आजको वक्तृत्वकलाको विषय रहेको छ ‘जलस्रोत र ऊर्जा’ ।

उपस्थित महानुभावहरू !

हाम्रो देश सुन्दर पृथ्वीको अलौकिक आनन्दमा अपार प्रकृतिको छटासँगै हाँसिरहेको विश्वको सर्वोच्च शिखर सगरमाथाको काखमा मुस्कुराउँदै विराजमान छ । अपार जलस्रोतले सम्पन्न राष्ट्र

नेपालमा सम्भावनाका चुलीहरू हिमाल भै अटल छन्, उच्च छन् । प्रकृतिको काखमा कोसी, रोसी, दुधकोसी, तामाकोसी, सुनकोसीका सपनाहरूमा विश्वलाई झलमल्ल पार्न सक्ने कञ्चन जलप्रवाह हाम्रो इच्छाशक्तिलाई कुरेर बसिरहेको छ । गण्डकीको गहनता, कर्णलीको कर्मयोग, मैचीको महानता, कालीको मौनता, तिलिचो, गोक्यो र राराको उच्चता, फेवाको फैलावट, वेगनासको शालीनता, तमोरको तमासा हाम्रा जलस्रोतका अजस्र भण्डार हुन् । यिनीहरूको सही सदुपयोगले हाम्रो धरती हराभरा बन्छ । पोषणयुक्त अन्नामृत प्राप्त हुन्छ । जलस्रोतबाट बिजुली निकालेर धरती झलमल पार्न, उद्योग कलकारखाना खोल्न सकिन्छ । विद्युत् निर्यात गरेर आयआर्जन गर्न सकिन्छ । नेपालकै भूधरातलमा रहेका जीवनदायिनी नदीहरूबाट उत्पादित जलविद्युतीय ऊर्जाको उपभोगबाट पेट्रोलियम पदार्थको खपत न्यूनीकरण गरी देशको व्यापारघाटा रोक्न सकिन्छ । आजको डिजिटल प्रविधियुक्त विश्वमा देखा परेको ऊर्जा सङ्कट हटाएर, विश्वबजारमा नवीकरणीय जल ऊर्जा बिक्री गरेर प्रशस्त आय आर्जन, रोजगारी तथा सम्पन्नताका ढोकाहरू खोल्न सकिन्छ ।

जलका विभिन्न रूप हुन्छन् । पहिलने, अग्रिम र उड्ने सक्ने क्षमता पानीमा हुन्छ । हिउँ पहिलएर नदी बन्दा नदीको पानी बाफ बन्छ र हिमालका थाप्लामा हिउँ जम्छ । ठोस, तरल, ज्याँस मात्र होइन पानीमा आगो ओकल्ले ऊर्जा हुन्छ । विद्युत् पानीबाटै निकालिन्छ । यस्तो महत्वपूर्ण चमत्कारी पानी सदुपयोग गरे बन्दछ सुखी जिन्दगानी, दुरुपयोग भए दुःखमै बित्छ जिन्दगानी । ठोस, तरल, ज्याँस, राप, ताप, तेजस्सैको ऊर्जाले विश्वमा अविकासका सारा रूपलाई चुनौती दिइरहेको छ ।

उपस्थित महानुभावहरू !

आज हामी आफैसँगको बिना नयिनेर भौतारिइरहेको कस्तुरी भै भएका छौं । जलस्रोतमा धनी राष्ट्र भए पनि दिगो पूर्वाधार विकासका योजनाका अभावले गर्दा हामी स्रोत र साधन भए पनि अँध्यारामा बर्जन बाध्य छौं । उर्वराभूमि भएर पनि सिँचाइका आधुनिक प्रविधि अपनाउन नसक्दा जर्गा बाँझै छन्, जनता भोकभोकै छन् । सुवाशक्ति बिदेसिन बाध्य छन् । विकास निर्माणले विश्वलाई चकित पार्ने छिमेकीलाई टुलुटुलु हेरेर गाँस, बासकै समस्यामा पिरोलिन बाध्य छ हाम्रो समाज । यो अवस्थालाई बदलेर विश्व प्रतिस्पर्धामा होमिन सक्न बनाउने क्षमता जलस्रोतमा मात्र छ । हामी अमृत समान हिमालको कञ्चन पानी बोतलमा बेचेर विश्वका मानिसको तिर्खा मेटाउन सक्छौं । कर्णलीमा जलविहार, कोसी र तामाकोसीमा सिँचाइका उचित व्यवस्थापन गरेर धर्ती उर्वरा बनाउन सक्छौं ।

आज सुनदेखि लसुनसम्म, चामलदेखि प्याजसम्म अर्को देशबाट किनेर खाने हाम्रो स्वभावमा परिवर्तन यो मुख्य आधार बन्न सक्छ । परिश्रम र पसिनालाई विवेकमा परिवर्तन गरेर विकासको पहार बन्न सक्छ ।

यहाँका उर्वर भूमिमा सिँचाइको व्यवस्थापन गरेर यहाँ उत्पादित अर्गानिक फलफूल खाद्यान्ज विश्व बजारमा बेच्नुपर्छ । युवाको पसिना स्वदेशमै पोख्नुपर्छ । यहाँको माटो, यहाँको पाटो, यहाँको बाटो सुन्दर छ, पवित्र छ, अनमोल छ । मात्र यसलाई सजाउने, सिगार्ने सदुपयोग गर्ने सिप, प्रविधि, कला र जाँगर हामीलाई चाहिएको छ । यो स्वच्छ हावापानीमा हुकेका फलफूल, बगरमा फल्जे तरबुजो, पहाडमा कागती, सुन्तला, स्याउ, नासपातीलगायतका फलफूलको अभ बढी उत्पादन जलस्रोतको सही सदुपयोगबाट सम्भव छ ।

(जनाउ घन्टी बज्ञ ।)

हामीले आफ्ना घरका हजारौं सम्भावना लत्याएर मरुभूमिमा भेडा चराउन दौडिनुपर्ने बाध्यताबाट मुक्ति दिलाउन जलस्रोतको उपयोगितालाई बढाउनुपर्छ । यदि जलस्रोतको सदुपयोग गर्न सके विश्वका बेरोजगारहरू यहाँका फाँटमा भेडा, बाखा, चौरी चराउन आउने छन् । जल पर्यटन विहारका लागि पर्यटक आउने छन् । त्यसैले उठौं, जागौं र जलस्रोतको सही सदुपयोगमा लागौं । धरतीमा ऊर्जा थपौं । आउनुहोस्, हातेमालो गरौं । ह्यातुङ्गमा पर्यटक पुन्याओं । राराको रमिता विश्वलाई देखाओं । कर्नलीको लम्बाइ, गण्डकीको गहिराइसँगै कोसीको विशालतामा नेपाली जनमनलाई फैलाओं, धन्यवाद !

अन्य वक्ताहरूले पनि आफ्नो वक्तव्य राख्नुहुन्छ । निर्णयकहरूले निर्णय सुनाउनुहुन्छ र सभाध्यक्षको भूमिकामा रहनुभएका प्रधानाध्यापकले पुरस्कार वितरण गरिसकेपछि आफ्नो मन्त्रव्यसहित कार्यक्रम टुङ्गचाउनुहुन्छ ।

शब्दभृत्तार

१. दिझरका शब्द र अर्थबिच जोडा मिलाउनुहोस् :

अथाह :	अतिरिक्त
नौका :	ज्यादै धेरै
अलावा :	हुङ्गा
अखित्यार :	कुनै विषयको तथ्यपूर्ण जानकारीका लागि गरिने निरीक्षण
नित्य :	नियम कानूनद्वारा दिझरको अधिकार
सर्वेक्षण :	सधै
निकाय :	दुरुपयोग
	कुनै संस्था वा सदन

२. मिना अयरको वक्तुता पढी दिइएको खाली ठाउँमा मिल्ने शब्द भर्नुहोस् :

- (क) नेपाल प्राकृतिक .....दृष्टिले संसारकै खउटा धनी देश हो ।
- (ख) घरायसी रूपमै पनि जलविद्युतको खपत बढाउन.....नीति.....गर्नु जरुरी छ ।
- (ज) .....आदिको सुविधाले नेपालको पर्यटनलाई दरिलो बनाएको छ ।
- (घ) नेपालको अर्थतन्त्र.....हुन्छ र देशोन्नतिका सिँडीहरू थपिन्छन् ।
- (ङ) नेपालको विकासमा .....सर्वोपरि महत्त्व छ ।

३. दिइएका शब्दहरूको उल्टो अर्थ दिने शब्द पाठबाट खोजेर लेख्नुहोस् :

कृत्रिम, विपन्न, प्राचीन, साँधुरो, आन्तरिक, सङ्कुचन, कुरुप, सदुपयोग, व्यय, अटुट, विष

४. दिइएका शब्दहरूको अर्थ खुल्ने गरी वाक्यमा प्रयोग गर्नुहोस् :

मञ्चासीन, द्रुततर, सामर्थ्य, खपत, पैनी, उर्वरा, अभियान, सङ्कट, गगनचुम्बी, अन्नामृत, निर्यात

५. तल दिइएका पदावलीहरू प्रयोग गरी अनुच्छेद लेख्नुहोस् :

सेतो सुन, कृषिजन्य उत्पादन, पर्यटकीय गन्तव्य, देशोन्नतिका सिँडीहरू, प्रकृतिको छटा, फेवाको फैलावट, सम्पन्नताका ढोकाहरू, राराको रमिता, गण्डकीको गहिराङ्ग, चमत्कारी पानी

बोध र अभिव्यक्ति

१. ‘जलस्रोत र ऊर्जा’ पाठ पढी दिइएका प्रश्नको उत्तर दिनुहोस् :

- (क) पहिलो वक्ता र दोस्रो वक्ताले कति कति अनुच्छेदमा आफ्नो प्रस्तुति राखेका छन् ?
- (ख) वक्तुता सञ्चालनको विधिलाई पाठमा कसरी प्रस्तुत गरिएको छ ?
- (ज) पहिलो वक्ताले जलस्रोतसम्बन्धी कुन कुन सन्दर्भलाई समेटेको छ ?
- (घ) दुवै वक्ताले वक्तुताका समापन कसरी गरेका छन् ?
- (ङ) नेपालमा उपलब्ध जलस्रोत के के हुन् ?

२. “नेपालमा जलस्रोतको....वातावरण तयार गर्नुपर्छ” वक्तृतांश पढी सोधिएका प्रश्नहरूको उत्तर दिनुहोस् :

- (क) नेपाली जलराशिमा कति मेगावाट विद्युत उत्पादन गर्ने क्षमता छ ?
- (ख) के गर्न सके देशको आर्थिक समृद्धि हुने सम्भावना छ ?
- (ग) विद्युतको खपत कसरी बढाउन सकिन्छ ?
- (घ) जल विद्युतीकरणका लागि नेपालको भूगोल किन उपयुक्त मानिएको छ ?

३. दिइएको वक्तृतांश पढी सोधिएका प्रश्नहरूको उत्तर लेख्नुहोस् :

आज हामी आफैसँगको बिना नचिनेर भौतारिइरहेको कस्तुरी भै भएका छौं । जलस्रोतमा धनी राष्ट्र भए पनि दिगो पूर्वाधार विकासका योजनाका अभावले गर्दा हामी स्रोत र साधन भए पनि अँध्यारामा बर्खा बाध्य छौं । उर्वराभूमि भएर पनि सिँचाइका आधुनिक प्रविधि अपनाउन नसकदा जग्गा बाँझै छन्, जनता भोकभोकै छन् । युवाशक्ति बिदेसिन बाध्य छन् । विकास निर्माणले विश्वलाई चकित पार्ने छिमेकीलाई दुलुटुलु हेरेर गाँस, बासकै समस्यामा पिरोलिन बाध्य छ हाम्रो समाज । यो अवस्थालाई बदलेर विश्व प्रतिस्पर्धामा होमिन सक्न बनाउने क्षमता जलस्रोतमा मात्र छ । हामी अमृत समान हिमालको कञ्चन पानी बोतलमा बेचेर विश्वका मानिसको तिर्खा मेटाउन सक्छौं । कर्नालीमा जलविहार, कोसी र तामाकोसीमा सिँचाइका उचित व्यवस्थापन गरेर धर्ती उर्वरा बनाउन सक्छौं ।

प्रश्नहरू

- (क) जलस्रोत र ऊर्जाका क्षेत्रमा दिगो विकास कसरी गर्न सकिन्छ ?
- (ख) राष्ट्रको अर्थतन्त्र निर्माणमा सिँचाइको कस्तो भूमिका हुन्छ ?
४. ‘जलस्रोत र ऊर्जा’ विषयक वक्तृताका दुवै वक्ताहरूले आफ्नो वक्तृतालाई प्रभावकारी बनाउन के कस्ता सहायक तर्क वा तथ्यहरू पेस गरेका छन्, दुवैको वक्तृताबाट कम्तीमा तीन तीनओटा बुँदाहरू टिपोट गर्नुहोस् ।
५. माथिको ‘जलस्रोत र ऊर्जा’ वक्तृता विषय पढी त्यसमा अपुग विषयहरू के के हुन्, कक्षामा छलफल गरी लेख्नुहोस् ।
६. नेपालको जलस्रोतले देशको समृद्धिको आधार कसरी तयार पार्छ, लेख्नुहोस् ।

७. दिइएका विषयमा वक्तृता तयार पार्नुहोस् :

(क) सूर्य : ऊर्जाको अनन्त भण्डार

(ख) नेपालमा जैविक विविधता

(ग) पर्यटन र रोजगार

८. दिइएको प्रमुख समाचार ध्यानपूर्वक पढ्नुहोस् र उक्त समाचारलाई विस्तारमा लेख्नुहोस् :

नमस्कार !

नेपाल समाचारमा स्वागत छ

सुरुमा आजका प्रमुख समाचार :

- सम्भौताअनुसार काम नगर्ने निर्माण कम्पनीको सम्भौता रद्द गर्न मातहतका निकायलाई ऊर्जा मन्त्रीको निर्देशन, समयमा काम गर्नुपर्छ भन्ने मान्यता विकास आएको दाबी
- राष्ट्रप्रतिष्ठारा भूकम्पपछि पुनर्निर्माण भइरहेका सम्पदाको अवलोकन, वैशाख बाह्रभित्र धरहरा निर्माण गरिसक्ने लक्ष्यसहित काम अघि बढेको प्राधिकरणको दाबी
- आइसिसी विश्वकप क्रिकेट लिंग दुईअन्तर्गत त्रिदेशीय सिरिजमा नेपालको ऐतिहासिक जित, नेपालको घरेलु मैदानमा अमेरिका पैतिस रनले पराजित, कुशलको विश्व रेकर्ड

९. उद्घोषकले कार्यक्रमको आरम्भमा बोलेका विषयवस्तुहरू पढ्नुहोस् र कार्यक्रमको रूपरेखासहित सोही ढाँचामा आफ्नो विद्यालयको वार्षिकोत्सवमा गरिने उद्घोषणको नमुना तयार पार्नुहोस् :

नमस्कार, नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठानले आयोजना गरेको पुस्तक प्रदर्शनी २०७७ को समुद्घाटन कार्यक्रममा उपस्थित हुनुभएका तपाईं सम्पूर्ण महानुभावहरूमा हार्दिक स्वागत तथा अभिवादन गर्दछु, म दीपेन्द्र लामा । अबको केही समय यो औपचारिक समुद्घाटन समारोहको उद्घोषकको भूमिकामा रहने छु । आशा छ, यहाँहरूको सहयोग र सद्भाव रहने छ । आदरणीय उपस्थित महानुभावहरू, यहाँहरूलाई विदितै छ, नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान भाषा, साहित्य र संस्कृतिलगायतका क्षेत्रमा प्राक्षिक गतिविधि सञ्चालन गर्न स्थापित संस्था हो ।

स्थापनाकालदेखि नै भाषा, साहित्य र संस्कृति, सामाजिकशास्त्र र दर्शनशास्त्रसम्बन्ध कार्य गर्दै आइरहेको छ । विभिन्न समयमा यस्ता पुस्तक प्रदर्शनी मेलासमेत आयोजना गर्दै आइरहेको छ । आज यस पुस्तक प्रदर्शनी मेलाको औपचारिक समुद्घाटन समारोहमा यहाँहरू उपस्थित हुनुभएको छ । म कार्यक्रम कति पनि ढिला नगरी औपचारिक रूपमा सुरुआत गर्ने अनुमति चाहन्छु । सबैभन्दा पहिले कार्यक्रमको अध्यक्षता गरिदिनुहुन प्रतिष्ठानका कुलपतिज्यूलाई मञ्चमा आमन्त्रण गर्दछु । यसैगरी प्रतिष्ठानले आयोजना गरेको प्रदर्शनीमा माननीय शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रीज्यूलाई प्रमुख अतिथिको आसन ग्रहण गरिदिनुहुन विनम्र अनुरोध गर्दछु ।

१०. दिइरेको गद्यांश पढी सोधिएका प्रश्नहरूको उत्तर दिनुहोस् :

नेपालमा जननिर्वाचित संविधान सभाद्वारा निर्मित नयाँ संविधान २०७२ सालमा जारी भयो । नेपालको इतिहासमा सबैभन्दा प्रगतिशील यस संविधानको प्रावधानबमोजिम सङ्घीय संसद, प्रदेश सभा र स्थानीय तहको निर्वाचन स्वतन्त्र, निष्पक्ष र धाँधलीरहित रूपमा सम्पन्न भयो । यस लोकतान्त्रिक विधिबाट देशमा सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र थप सृदृढ बनेको छ । संविधानले नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार ख्वम् सामाजिक सांस्कृतिक अधिकारलाई निःसृत गर्ने मानव अधिकारका मूलभूत मान्त्रयताहरूलाई अड्गीकार गरेको छ । मानव अधिकारको अवधारणाका प्रावधानहरूलाई मुलुकमा कार्यान्वयन गर्ने पवित्र उद्देश्यले संविधानको प्रस्तावनामा र मौलिक हकअन्तर्गत विभिन्न महत्त्वपूर्ण व्यवस्था गरिएको हो । देशको मूल कानूनका रूपमा रहेको संविधानका व्यवस्थाहरूलाई प्रतिकूल असर पर्ने गरी कानुन बनाउन मिल्दैन । अर्थात् संविधानसँग बाहिने गरी बनेका कानुन स्वतः बदर हुन्छ । यदि कुनै ऐन र सो ऐनका प्रावधानहरू संविधानसँग बाहिरमा बाहिरको हदसम्म कानुनको त्यो व्यवस्था बदर गर्न अदालतमा मुद्दा परेमा अदालतले त्यसलाई बदर गर्दछ ।

नयाँ संविधानको विभिन्न धाराका प्रावधान, मर्म र भावनाअनुरूप हुने गरी सयौँको सङ्ख्यामा संसदले नयाँ कानुनहरू तर्जुमा गरेको छ । संविधान अनुकूल हुने गरी संसदले ऐनका दफाहरू संशोधन गरेको छ । त्यसो त कानुन निर्मात्री लोकतान्त्रिक संस्था संसद नबसेको बेलामा नेपाल सरकारले अध्यादेशमार्फत पनि देवानी र फौजदारी जस्ता सबै किसिमका कानुनहरू बनाउन र पुराना कानुन संशोधन गर्न पाउने व्यस्था छ तर त्यसलाई संसदको आगामी बैठकसमक्ष पेस गरेर अनुमोदन गराउनुपर्दछ ।

देशमा बसोबास गर्ने कुनै पनि नागरिक वा कुनै पनि व्यक्ति कानुनभन्दा माथि हुन सक्दैन । सबैले कानुनको परिपालना गर्नुपर्दछ । कानुनको शासन लोकतन्त्रको मर्म भएकाले कानुन

उल्लङ्घन गर्नेउपर अदालतले सजायको भागिदार बनाउँछ । संवैधानिक प्रावधान र कानुनी व्यवस्थाको पालनाबाट नै समाज सभ्य, अनुशासित र मर्यादित हुने भर्काले सबैले यस पक्षमा ध्यान पुऱ्याउनुपर्दछ । यसबाट नै एक आदर्श र समृद्ध समाज निर्माणमा योगदान पुऱ्दछ ।

प्रश्नहरू

- (क) संविधानलाई किन देशको मूल कानुन भनिएको हो ?
- (ख) सबैले कानुनको परिपालना नगरे के हुन्छ ?
- (ग) अध्यादेशबाट निर्मित कानुन संसद् बैठकबाट किन अनुमोदन गराउनुपर्छ ?
- (घ) ‘सङ्घीय संसद्’ र ‘अध्यादेश’ को अर्थ लेख्नुहोस् ।

११. दिइएको अनुच्छेद पढी बुँदा टिपोट गर्नुहोस् :

नेपाललाई सगरमाथाको देशका साथै नदीनालाको देश पनि भनिन्छ । नेपालमा ठुला मझौला र साना गरी छ हजारभन्दा बढी खोलानालाहरू बहदृष्टि । यीमध्ये कतिपय स्रोतहरू हिमालयका हिमजलबाट पारिपोषित भरका छन् । नेपालबाट बहने नदीनालाहरूबाट १७० अरब क्युबिक मिटर पानी बहने गर्दछन् । यो जलप्रवाह गङ्गा नदीमा मिली बहुगालको खाडीमा पुऱ्दछ । यस पानीबाट हामीले खास उपयोगिता लिन नसकेका मात्र होइननौ अपितु आफ्नो देशको मूल्यवान् माटालाई समेत यसले देशबाहिर पुऱ्याएको कुरा सर्वविदितै छ । यसरी सम्भाव्य आर्थिक मेरुदण्डका रूपमा रहेको जलसम्पदालाई उपयोगमा ल्याई देशमा विद्यमान खाद्यान्ज, ऊर्जा र अन्य समस्याहरूको निराकरण गर्नु आजको चुनौती रहेको छ । देशको आर्थिक विकासका लागि विद्युत शक्ति महत्त्वपूर्ण र सर्वोपरि देन हुन सक्छ । नेपालमा उपलब्ध जलसम्पदाबाट प्रचुर मात्रामा जलविद्युत शक्तिको विकास गर्ने गुन्जायस भरको र कोइला, ज्याँस, खनिज, तेल आदि अन्य शक्तिको स्रोत पनि पत्ता लागिसकेको हुँदा यी सबै ऊर्जा शक्तिको विकास गर्नेतर्फ जोड दिइर अघि बढ्नु आजको समयको माग हो ।

सुनाइ र बोलाइ

१. सुनाइ पाठ १२ का आधारमा सही उत्तरमा रेजा लगाउनुहोस् :

- (क) मानिसले चाहेमा प्राकृतिक प्रकोपलाई के गर्न सक्छ ?
  - (अ) वशमा राख्न
  - (आ) न्यूनीकरण गर्न
- (झ) बेवास्ता गर्न
- (झ) लेखाजोखा गर्न

(ख) तटबन्ध भनेको के हो ?

- (अ) खोला छेक्ने काम (आ) खोला किनारमा वृक्षरोपण गर्ने काम
(इ) खोला किनारमा पर्खाल लगाउने काम (ई) खोलालाई अर्कोतिर फर्काउने काम

(ज) खोला किनारबाट मानिसहरूले के निकाल्नु हुँदैन ?

- (अ) बोटबिरुवा (आ) पैनी अथवा नहर
(इ) पानीको निकास (ई) बालुवा तथा गिट्टी

(घ) अत्यधिक वर्षा भनेको के हो ?

- (अ) अतिवृष्टि (आ) अनावृष्टि
(इ) खण्डवृष्टि (ई) अल्पवृष्टि

(ङ) पहिरो जाने क्षेत्रमा वर्षाको समयमा के गर्नुहुँदैन ?

- (अ) तृक्षरोपण (आ) बाँझो छोड्नु
(इ) खेतीपाती गर्नु (ई) तटबन्ध गर्नु

२. सुनाइ पाठ १२ का आधारमा उत्तर दिनुहोस् :

- (क) प्राकृतिक प्रकोपमध्ये सबैभन्दा बढी जनमानसलाई दुःख दिने के हो ?
(ख) बाढीपहिरो रोक्ने कुनै तीन उपाय बताउनुहोस् ।
(ज) वर्षाको समयमा बाढीपहिरो जाने ठाउँमा किन खेती गर्नुहुँदैन ?
(घ) वातावरणीय सञ्चलनको अभावमा के हुन्छ ?
(ङ) बसाइ सुरक्षित भर्यन भने के हुन्छ ?

३. दिइएको पाठ पढ्नुहोस् र यो वक्तृताको अंश हो कि होइन ? आफ्नो तर्क प्रस्तुत गर्नुहोस् :

हो, मानिसभन्दा प्रकृति बलियो हुन्छ । यस विषयमा दुई मत हुन सक्दैन । मानिस त प्रकृतिको खउटा अंश मात्र हो । अंश पूर्णभन्दा बलियो भर्यको न कतै पाइन्छ, न पाइने छ । मेरा पूर्ववक्ता साथीले प्रकृतिभन्दा मानिस बलियो हुन्छ भनेर मानवले जरेका केही वैज्ञानिक उन्नतिका उदाहरणहरू दिन खोज्नुभयो । यो देखेर मलाई हाँसो उठ्यो । उहाँले यो कुरा बिसनुभयो कि ती सबै वैज्ञानिक उन्नति प्रकृतिमै निर्भर छन् भनेर ।

सभाध्यक्ष महोदय !

प्रकृति मानिसको उन्नति खवम् वैज्ञानिक उपलब्धिभन्दा कयौं गुणा बढी शक्तिशाली छ । दिन र रात हुनु सउटा प्रकृतिको नियम हो । मान्छेले चाहेर पनि पुरै दिनलाई रात र रातलाई दिन बनाउन सक्दैन । मौसम, ऋतु परिवर्तन सबै प्रकृतिका नियम हुन् । मानिस जन्मनु, हुर्कनु, मर्नु प्रकृति हो । पृथ्वी, सम्पूर्ण ग्रह, ब्राह्माण्ड बनावट र त्यहाँ हुने यावत् क्रियाकलाप सम्पूर्ण प्राकृतिक नियम हुन् । यी प्राकृतिक नियमसँग मानिसको शक्ति तुलना गर्न सकिन्छ र ?

४. वादविवाद र वक्तृतामा के फरक छ, कक्षामा छलफल गरी निष्कर्ष प्रस्तुत गर्नुहोस् ।

भाषातत्त्व

उद्देश्य र विधेय

१. दिइएका वाक्यबाट उद्देश्य र विधेय भाग छुट्याउनुहोस् :

- (क) युवाशक्ति विदेसिन बाध्य छन् ।
(ख) जलका विभिन्न स्वरूप हुन्छन् ।
(ग) जलस्रोतको सदुपयोग गर्न सके विश्वका बेरोजगारहरू यहाँका फाँटमा भेडा, बाखा, चौरी चराउन आउने छन् ।
(घ) अन्य वक्ताले पनि आफ्नो वक्ताव्य राख्नुहुन्छ ।
(ङ) समाध्यक्षको भूमिकामा रहनुभएको प्रधानाध्यापकले पुरस्कार वितरण गरिसकेपछि आफ्नो मन्तव्यसहित कार्यक्रम टुड्याउनुहुन्छ ।
२. दिइएका वाक्यबाट उद्देश्य र उद्देश्य विस्तार, विधेय र विधेय विस्तार खण्ड छुट्याएर देखाउनुहोस् :
- (क) उसकी बहिनी निर्वाचन समितिमा बस्दिनन् रे ।
(ख) धेरै बेरपछि मनलाई दरो पारी ऊ आँगनतिर गई ।
(ग) आज बिहान हिडेको मान्छे छिटै नै दार्चुला पुगेछ ।
(घ) गाउँमा तिम्रो पहिरन गजबको देखिन्छ ।

व्याकरणिक कोटि

१. दिइस्को अनुच्छेदका वाक्यहरूको लिङ्ग परिवर्तन गर्नुहोस् :

मेरो भाड विद्यालय गयो । मेरी बहिनी पनि विद्यालय गई । भाड सरासर कक्षामा पस्यो । बहिनी चाहिँ बाटामा साथीसँग कुरा गर्न थाली । भान्जाले बाटामै बहिनीलाई भेटे । आमाले पनि बहिनीलाई बाटामै भेट्नुभयो ।

२. दिइस्का वाक्यलाई कोष्ठकमा बताएँ अनुसार परिवर्तन गर्नुहोस् :

- (क) जेठो छोरो आउँदै छ । (स्त्रीलिङ्ग)
- (ख) उसकी बहिनी घरमा बसेकी छे । (पुलिङ्ग)
- (ग) तिम्रा छोराहरू असल छन् । (स्त्रीलिङ्ग)
- (घ) सानी नानी पानी भाईंन् । (पुलिङ्ग)

३. दिइस्को अनुच्छेदका वाक्यहरूको वचन परिवर्तन गर्नुहोस् :

मैले गाउँमा मेरो पुरानो साथीलाई भेटौँ । हामीले धेरैबेर कुरा गन्यौ । साथीले आफ्नो प्रगतिको कथा सुनायो । तिमी पनि खक्किनमा आइपुग्यौ । उसले तिमीलाई चिनेन । तिमीहरूले खकअर्कालाई बिर्सेछौ ।

४. दिइस्का वाक्यहरूलाई कोष्ठकमा बताएँ अनुसार परिवर्तन गर्नुहोस् :

- (क) सानो छोरो रोयो । (बहुवचन)
- (ख) तिम्रा बहिनीहरू खेल्छन् । (खकवचन)
- (ग) त्यो फूल ओइलियो । (बहुवचन)
- (घ) असल मान्छेहरू नम्र हुन्छन् । (खकवचन)

५. दिइस्का वाक्यहरूलाई कोष्ठकमा बताएँ अनुसार परिवर्तन गर्नुहोस् :

- (क) हामीले सर्प र बिच्छी देखेका छौं । (तृतीय पुरुष)
- (ख) हजुर किन हास्नुभयो ? (प्रथम पुरुष)
- (ग) उहाँ राम्ररी बोल्नुहुन्छ । (प्रथम पुरुष)
- (घ) हामी ज्यादै दुःखी छौं । (द्वितीय र तृतीय पुरुष)
- (ड) तिमीहरू होहल्ला गर्दै छौं । (तृतीय र प्रथम पुरुष)

६. कोष्ठकमा बताएँ अनुसार दिइएका वाक्यहरू परिवर्तन गर्नुहोस् :

- (क) तँ भात खान्छस् । (उच्च आदरार्थी)
- (ख) हजुर कहिले फर्किनुहुन्छ ? (सामान्य आदरार्थी)
- (ग) तिमी सबैलाई चिन्छौ । (उच्च आदरार्थी)
- (घ) ऊ प्रथम हुन्छ । (मध्यम आदरार्थी)
- (ङ) धनीलाल गाउँमा बस्छ । (उच्च आदरार्थी)

७. दिइएको अनुच्छेदका वाक्यहरूलाई करण भए अकरणमा र अकरण भए करणमा बदल्नुहोस् :

उनीहरू प्रदर्शनीमा गए । हामी चाहिँ गएनौं । तिमीहरू पनि गएनछौं नि । उनीहरूले धेरै स्थलहरूको भ्रमण गरेक्न् । हामी त त्यतिकै बसिरहयौं । नयाँ नयाँ कुराहरू पनि देखेनौं ।

८. कोष्ठकमा बताएँ अनुसार दिइएका वाक्यहरू परिवर्तन गर्नुहोस् :

- (क) उनीहरू धेरै राम्रा छन् । (अकरण)
- (ख) तिमी कहिल्यै नराम्रो बोल्दैनौ । (करण)
- (ग) आज धेरै जाडो होला जस्तो छ । (अकरण)
- (घ) पानी परेन र जाडो भएन । (करण)
- (ङ) उसले चिनेको मान्छे बाटामा भेट्यो । (अकरण)

९. कोष्ठकका सहायताले तलका वाक्यहरू (काल, पक्ष, भाव, वाच्य र प्रेरणार्थ) परिवर्तन गर्नुहोस् :

- (क) म घरमै बस्छु । (सामान्य भूत)
- (ख) हामी चिठी लेख्छौं । (अपूर्ण भूत)
- (ग) तँ त्यही बस्छस् । (पूर्ण भूत)
- (घ) तिमीहरू गृहकार्य गर्छौं । (अभ्यस्त भूत)
- (ङ) तपाईं पोखरा जानुहुन्छ । (अज्ञात भूत)
- (च) उनीहरू बजार गएछन् । (सामान्य वर्तमान)

(छ)	तिमी सधै डुल्थ्यौ ।	(अपूर्ण वर्तमान्)
(ज)	नरेशले रुख ढाल्यो ।	(पूर्ण वर्तमान)
(झ)	उहाँहरू यहाँ आउनुभयो ।	(सामान्य भविष्यत्)
(ञ)	उनी गट्टा खेलिन् ।	(अपूर्ण भविष्यत्)
(ट)	सानी पाठ पढिन् ।	(पूर्ण भविष्यत्)
(ठ)	उनीहरू खेल खेल्छन् ।	(सम्भावनार्थ)
(ड)	तिमीहरू बजार गयौ ।	(आज्ञार्थ)
(ढ)	तपाईँ मिठाई खानुहोला ।	(अनुरोधार्थ)
(ण)	तँ फुटबल खेल्छस् ।	(इच्छार्थ)
(त)	भाइहरू मिहिनेत गर्छन् ।	(प्रश्नार्थ)
(थ)	मैले पर्यटकहरू देखेँ ।	(कर्मवाच्य)
(द)	उनीहरू यतैतिर आऊन् ।	(भाववाच्य)
(ध)	उनीहरूले घर बनाएका छन् ।	(कर्मवाच्य)
(न)	तिमी कथाहरू पढौला ।	(प्रेरणार्थ)
(प)	ऊ घरमै बसोस् ।	(प्रेरणार्थ)
(फ)	गुरुले तिमीलाई के के पढाउनुभएको छ ? (अप्रेरणार्थ)	

उक्ति

१. दिइएका कथनहरू प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष के हुन छुट्याउनुहोस् :

- (क) हामीले भन्यौ, “उनीहरू चाँडै आउँछन् ।”
- (ख) मलाई दुई दिन बस्न राजनले आग्रह गन्यो ।
- (ज) तिमीले मलाई भन्यौ, “हामी पनि जाओैला ।”
- (घ) त्यो मानिस त्यस कामका लागि योज्य छ भन्ने सबैले बताए ।

- (ङ) मैले उसलाई धन्यवाद दिर्य ।
- (च) मैले भनें, “उसले परीक्षामा राम्रो गरोस् ।”
२. दिइएका वाक्यहरूलाई अप्रत्यक्ष कथनमा बदल्नुहोस् :
- (क) पूर्णमानले भन्यो, “समाजको अवस्था दयनीय छ ।”
- (ख) सन्तोषले गम्भीर हुँदै भन्यो, “नेपालमा विकासको नयाँ परिभाषा चाहिएको छ ।”
- (ज) सञ्जीवले चिन्ता मान्दै बोल्यो, “परिभाषा बदल्दैमा समाजको समस्या समाधान हुँदोरहेनछ ।”
- (घ) विमलाले उत्साहका साथ भनी, “अब म पनि समाज परिवर्तनका लागि खटिन्छु ।”
३. दिइएको अनुच्छेदलाई प्रत्यक्ष कथनमा बदल्नुहोस् :

के गर्दै छ्यौ भनी आमाले छोरीलाई सोध्नुभयो । छोरीले वक्तृताका लागि सामग्री सङ्कलन गरिरहेको बताइन् । आमाले वक्तृताको विषयमा चासो राख्यु भन्नुभयो । छोरीले आमासँग नेपालको सिँचाइ स्थितिका बारेमा प्रश्न गरिन् ।

सिर्जना/परियोजना

१. दिइएका बुँदाहरूका आधारमा ‘जलवायु परिवर्तनका चुनौती’ शीर्षकमा वक्तृता तयार पार्नुहोस् :
- (क) सूर्यको गतिसँगै ऋतु र हावापानीमा परिवर्तन आउनु
- (ख) द्रुत रूपमा भझरहको आधुनिकीकरण, औद्योगिकीकरणले जलवायुमा अस्वाभाविक परिवर्तन/कार्बनडाइअक्साइड ज्याँस निष्पत्ति हुने पदार्थ कम हुनु
- (ज) पृथ्वीको सतहको औसत तापक्रम 0.7°C डिग्रीले बढ्नु
- (घ) जलवायु परिवर्तनको मुख्य कारण हरितगृह ज्याँसको अधिक उत्सर्जन
- (ङ) ज्यानोपनामा वृद्धि तथा चिसोपन घटने क्रम
- (च) समयभन्दा अगाडि नै पानी पार्नु, खण्डवृष्टि, अतिवृष्टि, अनावृष्टि र समयभन्दा अगाडि फूल फुल्नु, पहाडी भूभागमा पनि लामखुट्टे देखिनु

- (छ) हावापानी परिवर्तनबाट पृथ्वीका जीवहरूमा पर्न सक्ने नकारात्मक प्रभाव कम गर्नु आजको आवश्यकता
- (ज) जलवायु परिवर्तनसँग जुध्न सक्ने क्षमताको पनि विकास गर्दै लानु
२. दिइएका कुनै एक शीर्षकमा वक्तुत्वकला प्रतियोगिता आयोजना गर्नुहोस् । उक्त प्रतियोगिताको तयारीका क्रममा यसै एकाइको सुनाइ र बोलाइका गतिविधिहरूमा गरे जस्तै उद्घोषक, सभाध्यक्ष, निर्णायिकहरू, मूल वक्ता, समय पालक, श्रोताहरूको उचित व्यवस्था गर्नुहोस् :
- वक्तुत्वकला प्रतियोगिताका शीर्षकहरू
- (क) सफलताका रहस्यहरू
- (ख) मेरो देश : मेरो गौरव
- (ग) अबको युग विज्ञान प्रविधिको युग
३. आफ्नो टोलमा सम्पन्न मैत्रीपूर्ण फुटबल प्रतियोगितासम्बन्धी खुटा प्रतिवेदन तयार पार्नुहोस् ।
४. पत्रपत्रिकामा छापिएका समाचारहरूको नमुना हेरी तपाईंको समाजमा भएगरेका विकास निर्माणका कार्य समेटिने गरी खुटा छोटो समाचार तयार पार्नुहोस् ।
५. ‘मानिसभन्दा प्रकृति बलियो हुन्छ’ भन्ने शीर्षकमा समूहबाट दुई दुई जना वक्ताहरू छानी कक्षामा वादविवाद सञ्चालन गर्नुहोस् ।

सुनाइ पाठ १२

प्राकृतिक प्रकोप

प्राकृतिक प्रकोप भन्नाले बाढी, पहिरो, वर्षा, खडेरी, हिमपात, हुरीबतास जस्ता कुराहरू पर्दछन् । प्राकृतिक प्रकोप मानिसहरूको बसमा हुदैन तर मानिसले चाहेमा यसको न्यूनीकरण गर्न सकदछ, धनजनको क्षतिबाट जोगिन सकदछ । प्राकृतिक प्रकोपको ख्याल नगर्ने हो भने यसले धनजनको विनाश गरी मानव जीवनलाई तहसनहस बनाउँदछ ।

नेपालको सन्दर्भमा प्राकृतिक प्रकोपमा सबैभन्दा बढी जनमानसलाई दुःख दिने बाढीपहिरो एक हो । वर्षा लागेपछि बाढीपहिरोका कारण धेरै धनजनको क्षति भएका समाचार हामी सुन्दृष्टहौं । यस्तो बाढीपहिरोलाई न्यूनीकरण गर्न बाढी आउने ठाउँमा वृक्षारोपण गर्नुपर्दछ । खोलाका किनारामा तटबन्ध बाँध्नुपर्दछ । वन जड्गलको संरक्षण गर्नुपर्दछ । खोला किनाराबाट अत्यधिक बालुवा, गिटी निकाल्नुहुँदैन । पहिरो जाने ठाउँमा पानीको निकास छोड्नुहुँदैन । पहिरो जाने क्षेत्रमा वर्षाको समयमा खेतीपाती पनि गर्नुहुँदैन । खेतीपातीले गर्दा माटो कमलो भई पहिरो जाने झन् बढी सम्भावना रहन्छ ।

अत्यधिक जनसङ्ख्या वृद्धि, वातावरणीय सन्तुलनको अभावमा अत्यधिक वर्षा तथा खडेरी पन सक्छ । यस विषयमा हामी मानवले सजग र सचेत भएर सोच्न जरुरी छ । त्यस्तै वातावरणीय सन्तुलनको अभावमा हिमपात हुने र हुरीबतास आउने गर्छ । यस्ता प्राकृतिक प्रकोपबाट बच्न, आउने सम्भावित खतराबाट बच्न सुरक्षित बसाइको व्यवस्था गर्नु जरुरी छ । यदि बसाइ सुरक्षित भएन भने मानवको जीवन र धनको क्षति हुन सक्छ ।

गेपाल सरकार

शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय

पाठ्यक्रम विकास केन्द्र

सानोठिमी, भरतपुर